

R. 151. Grill R.2- 2-

86
3248. 2. pld.^A

TÁRSORSZÁGOK

KÖZJOGI VISZONYA

A MAGYAR ÁLLAMHOZ

ÍRTA

B. JESZENSZKY BÉLA.

123

BUDAPEST.

R Á T H M Ó R.

1889.

ÁRA 1 PFT.

A TÁRSORSZÁGOK

KÖZJOGI VISZONYA

A MAGYAR ÁLLAMHOZ.

186
3298:2 p. A

TÁRSORSZÁGOK

KÖZJOGI VISZONYA

A MAGYAR ÁLLAMHOZ

ÍRTA

B. JESZENSZKY BÉLA.

BUDAPEST.

R Á T H M Ó R.
1880.

2003 *mt*

1995 *ke*

TÁRSORSZÁGOK

KÖZJOGI FIZIKUM

A MAGYAR ÁLLAMHOS

ÁTAD

Az Országgyűlési Könyvtár
állományából kőrdlve

TÁJÉKOZTATÁSÚL.

Nincs a magyar államtannak oly fejezete, mely a horvát kérdésnél több vitatás tárgyát képezte volna, mégis a jelen közjogi monográfia sok tekintetben töretlen csapáson indul. Nagyszámú irodalmi termék jelent meg e tárgyról, de azok vagy pusztán vitairatok, pl. a horvát Kvaternik és Skerletz, a magyar Horváth és Pesty munkái, vagy a kérdésnek csak kisebb-nagyobb részletét ölelik fel, mint Korbulynek s Hampelnek a báni méltóságról írt művei s számtalan apró értekezés. Az egyetlen kimerítő munka a Palugyaié; azonban ez is inkább csak összegezi, semmint rendszeres egészsze foglalja össze az 1861-ig ismeretes adatokat s inkább a társországok politikai és jog-történetét, semmint közjogi helyzetük természetét törekszik megvilágítani. Mindehhez járúl, miszerint a múlra nézve Kukuljevics, Wenzel, Tkalcic, Racki, Pesty, Thallóczy, Gelcich stb. legújabbban annyi okirati emlékek tanulságát tették hozzáférhetővé, hogy a régebben alkotott képnek jelentékenyen változnia kellett, — a jelenre nézve pedig az 1868-iki 30. cikk s az annak alapján alkotott törvények a régítől sokban eltérően állapították meg a drávántúli királyságok helyzetét.

Rendszeres tárgyalás tárgyává tenni Horvát-, Szlavón- és Dalmátországnak Magyarországhoz való viszonyát, úgy, a mint az a történelmi fejlődés és a mai államjog világánál feltűnik — ezt választottam feladatomul. A közjogot, véleményem szerint, a történelem teremti, de a törvény határozza meg. A mely intézményt érvényesen alkotott törvény ír szabatosan körül, arra nézve a múlt fejlődés ismeretének csak jogtörténelmi s nem államjogi értéke lehet. De a hol homályos szavú legislatio sok százados képződés szülöttét, egy organikus államszervezet sajátosságos összealkotását, hézagosan foglalta törvénybe, ott a hézag és homály kitöltését és értelmezését egyrészt az intézmények története, másrészt a tényleges államjog szelleme adják, — e szellem megismerésének meg ismét a múlt lesz egyik forrása. Ilyen eset forog pedig fenn a magyar-horvát közjogi viszonynál.

Előadásom módszere nem tisztán történelmi, a mennyiben az intézményeket nem korszakok szerint vettem vizsgálat alá, hanem három részre osztottam tanulmányomat. Mindenekelőtt a területi kérdést, a geográfiai alakulást, tárgyaltam, azután a közjogi kötelék jellegét állapítottam meg, bebizonyítva, hogy a társországok az egységes magyar állam kiegészítő részei, végül pedig a drávántúli tartományok különös jogállását az egységes államban részleteztem. E felosztás keretén belül azonban a történelmi előadás érvényesül.

Horvát-, Szlavón- és Dalmátországnak megjelölésére folytonosan „társországok“ kitétel, mint jelenleg érvényben levőt, alkalmaztam, bár igen új keletű, s csak korunkban szorította ki a régi „kapcsolt részek“ s még régebbi „alávetett részek“ kifejezést. Nem írván vitairatot, nem láttam szükségesnek folytonosan a felmerült vagy felmerülhető ellenvélemények czáfolatába bocsátkozni, hanem pusztán saját állításaim bebizonyítására törekedtem.

A tárgyamra vonatkozó irodalom nyomozásait igyekeztem lehetőleg teljesen felhasználni. A kútfőket, melyekből merítettem, a segédműveket, melyek munkámat könnyítették, a következőkben sorolom fel:

A magyar országos törvények. (A mint a Corpus Jurisban, Kovachich műveiben s az új törvénytárban található.)

A horvát-szlavón tartománygyűlés czikkei. (A mint Kukuljevicznál, Szegedy Tyrociniumában, egyes művekben elszórtan s az új törvénytárban fellelhetők.)

Anonymi Belae Regis Notarii Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae.

Archiv der pragmatischen Sanction.

(Jos. Briglevich.) De iure voti nobilibus in congregatione Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae competentis.

Bottka Tivadar. A Muraköz. (Pesti Napló. 1861.)

Joseph Chmel. Aktenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526 und 1527.

Deák Ferencz. Zágrábmegye körlevele és az egyesülés.

Engel. Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer.

Érdy Kár. Néhány szó a szlavóniai érmekről. (Archaeologiai Értesítő. 1872.)

Farlati Illyricum sacrum.

Fejér. Series diplomatum Slavoniae ac Croatiae cum regno Hungariae nexum ac relationes concernentium.

Fejér. Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes.

Georgius Fejér. Codex diplomaticus Hungariae.

Frank Ignác. A közigazság törvénye Magyarországon.

C. du Fresne. Illyricum vetus et novum.

Gelcich József és Thallóczy Lajos. Ragúza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára.

Gyurikovics György czikke a Tudományos gyűjteményben. 1841.

Gyurikovics György. A magyar nyelvnek hajdankorban Slavónia és Horvátországokban volt keltéről.

Gyurikovics György. Verőcze, Szerém, Pozsega vármegyék és a Gradiscái, Bródi, Pétervári Határőrző Regementek Vidékei Magyar Országnek elválhatlan Részei.

Gyurikovics. De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae.

Hajnik Imre. Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt.

Hampel J. A báni méltóság.

Horváth Mihály. Magyarország történelme.

St. Horváth. Über Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz.

Inkey Ádám czikke a Muraközről. (Pesti Napló. 1861.)

Balth. Kerchelich. Notitiae praeliminaries de Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae.

Balth. Kerchelich. Historia ecclesiae Zagrabiensis.

Kiss István. Magyar közjog.

Knauz N. Mardurina és Bansul Mora. (Magyar Sion. 1865.)

Korbuly J. A báni méltóság.

Korbuly J. (Fésűs Gy.) Magyar államjog.

Joannes Kukuljevics. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.

Joannes Kukuljevics. Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.

(J. Kussevich.) De municipalibus iuribus et statutis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae.

E. Kvaternik. Das hist. diplomatische Verhältniss des Königreichs Croatien zu der ungarischen St. Stephans Krone.

Simeon Ljubie. Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civ. et insulae Lesinae.

Johannes Lucius. De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex.

Nagy Ernő. Magyarország közjoga.

Orthmayr Tivadar. A horvát-szlavon-magyar határőrvidék kifejlődésének logikája.

Palugyai Imre. A kapcsolt részek történelmi s jogviszonyai Magyarországhoz.

Paur Iván. A horvát nemzet legkorábbi viszonyai az Árpádokhoz. (Hazánk. 1858.)

St. Pejakovics. Aktenstücke zur Geschichte des croatisch-slavonischen Landtages der nationalen Bewegung vom Jahre 1848.

Pesty Frigyes. A magyarországi várispánságok története.

Pesty Frigyes. Az eltűnt régi vármegyék.

Pesty Frigyes. Száz politikai és történelmi levél Horvátországról.

Podhraczký József czikke a Tudományos Gyűjteményben. 1838.

F. Racki. Documenta historiam Slavium meridionalium per. ant. illustrantia.

Petri Ranzani. Epitome Rerum Hungaricarum

G. Ráttkay. Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae.

Sándor István. A horvátokról. (Sokféle. 1791.)

Sándor István. Slavonia. (Sokféle. 1808.)

Skerletz. Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae Comitatus semper ad iurisdictionem regni et bani Slavoniae pertinuisse.

Szalay József. Városaink a tizenharmadik században.

Szalay László. A horvát kérdéshez.

Szalay László. Magyarország története.

Szilágyi Fer. A magyar-horvát kérdés okleveles tára. (Budapesti szemle. XV.)

Thomas archidiaconus. Historia Salonitana.
 J. Tkalcic. Monumenta episcoporum. Zagrab.
 Joannes de Thurócz. Chronica Hungarorum.
 Vereby Soma. Tót-, Horvát- és Dalmátországok. (Test-
 vérhaza Történetkincsei. 1856.)

Wenzel Gusztáv. Árpádkori új okmánytár.

Wenzel Gusztáv. Dalmácia régi poglizzai kerületének
 tört. ismertetése. (Új magyar múzeum. 1851.)

Nem mulaszthatom el, hogy ezek közül különösen
 két kitűnő író munkálkodását ki ne emeljem, úgy mint
 a régiekből Gyurikovicsét, az újabbak közül Pesty Fri-
 gyesét, kiknek művei forradalmat idéztek elő a kérdésnek
 felfogásában s a tárgynak ismeretében.

ELSŐ RÉSZ.

A TÁRSORSZÁGOK TERÜLETI ALAKULÁSA.

I. Nyolcz százada immár, hogy államunknak dél-szláv királyságok lettek kiegészítő részeivé. E társországoknak a magyar koronához való közjogi viszonyát megvilágosítani lesz munkám czélja, alakulásuk kiderítése első feladatom. Hosszú idő volt az, mit e két oly különböző fajú nép, a magyar és horvát, egy fejedelem hatalma alatt, egy politikai testté összeforva átélt, s midőn az ország-alakulás folyamatának kutatásába fogok, úgy tetszik, mintha a történelmi múltnak csupán első fejezetét írnám meg. Pedig a mai Horvátország, Szlavónia és Dalmácia keletkezését feltűntetni csaknem egyértelmű egész külső történetüknek elmondásával. Ha kezdjük az adriamelléki rövid életű horvát-dalmát állam képződésével, s figyelemmel kísérjük, mint nyelte el ezt a hatalmasabb északi szomszéd, mint tartotta fenn mégis némi önállóságát a szt. István birodalmán belül, mint képződött a kivételes jogállású horvát királyság példájára részint régi magyar földből, részint hódított vidékekből Alsó- és Felső-Szlavónia, mint ment át a török vész zavaros korában Horvátország neve az utóbbira, Szlavóniáé az anya-országnak ismét újabb vármegyéire, mint ismerte el végül Magyarország hanyagságából vagy a jó egyetértés végett ez új állapotokat, — ha mind ezt tárgyaljuk, úgy Árpád nemzetének életével egy-

A HORVÁT
ÁLLAMAL-
KOTÁS.

forma hosszúságú kort futottunk át. Ezer esztendő alatt a Narenta és Dráva között csodálatos változás ment végbe, országok vándoroltak a terület egyik sarkából a másikba, s nekünk, kik a multból akarjuk megérteni a jelent, ez átalakulásokkal, a különböző korszakok e különböző földrajzi fogalmaival tisztában kell lennünk, e nélkül helyes közjogi következtetéseket nem vonhatunk.

A terület, melynek történelmi földrajzát akarjuk nagyjából előadni, a Balkán félsziget észak-nyugati sarkát foglalja el, kiterjed a Dráva és Száva közére ezeknek közép és alsó folyásában, továbbá a Kulpa, Verbász és az Ádriai tenger által körülhatárolt háromszögre egész a Narenta torkolatáig. E vidékek azok, melyekre, mint társországaira, a magyar állam közvetlen uralma kihat vagy századok előtt kihatott. Mind e földeket ma északon a Szávaig és észak-nyugaton a Zermanjáig a modern Horvát-Szlavonország, jobban délre pedig Bosznia, Hercegovina és az osztrák uralom alatt álló Dalmácia foglalják el. Ez ország-nevek történelmiak, de jelentésük a századok folyamán igen megváltozott.

A legrégebb korban, a rómaiak idején, e területen Pannonia és Illyricum osztoztak. A szláv népek, melyeknek később államalkotás színteréül szolgált, a római uralom végső szakában, Kr. u. a 7-ik században, jelennek meg rajta. Rendezett szláv államokról ekkor még szó nem lehet. Kisebb-nagyobb törzsek véneik vagy egy főnök kormányára, hol a görögöknek és avaroknak, hol a frankoknak hódolnak a szerint, a mint a hadi szerencse ezeknek vagy amazoknak kedvez. A tengerparton a dalmát városok még megőrzék román jellegüket, municipális önállóságukat s csak adófizetéssel bizonyítják hűségüket időnként a frank, többnyire a görög császárok irányában. A bizanciak a dalmáciai katakaanus, a nyugati birodalom a friauli őrgróf vagy a karantán herceg által gyakorol

felügyeletet, meghagyván egyébként a benszülött főnökök hatalmát¹⁾.

Csak a 9-ik század első felében kezdenek a Balkán északkeleti sarkán megszilárdulni a viszonyok. A Dráva és Száva közének keleti fele ez időben valószínűleg bolgár fejedelmek birtokát képezte, legalább ilyenek kormánykodtak Bolgár-Fehérváron (Belgrád) úgy, mint Titelen s hadjárataikat nem egyszer terjeszték ki a Kulpa felé is²⁾. Pannonia Savia nyugati részén egy szláv államocska támadt, melynek fejedelmei a frank császároknak voltak alattvalói, s legalább eleinte, Sziszeken székelték. Külön nevét ez országnak sehol sem találjuk. Némileg kiterjedt hihetőleg a Száva tulsó partjára is, s lakossága pogány volt³⁾.

A Kulpától délre a dalmáciai keresztény zsupánságok szintén ez időben egyesültek nagyobb, rendezettebb államná, Horvátországgá. 840 körül tűnik fel az első fejedelem, Mislav, s ettől fogva a többnyire Tinninben (Knin) székelő hercegek, majd királyok sora meg nem szűnik 1091-ig⁴⁾. Ezen dalmát földön keletkezett horvát királyság területéről biztos tudomást meríthetünk bíboros Konstantin császár leírásából. Szerinte az ország 11 rendes zsupánságból állott, melyekhez még 3 kerület járult a bánnak közvetlen kormányára alatt. Ha későbbi tudósításokból meghatározzuk e zsupánságok, úgymint Clebiana (Hlevno), Tzensena (Cettina), Imota, Pleba (Pliva), Pesenta, Parathalassia (Primorje), Brebera (Brebir), Nona, Szidraga. Nina (Szmina), Chribassa (Korbávia), Gutzeka (Gecske) és Litza (Lika), fekvését, úgy az Ádria mellékén Zengtől délnek a Cettina alsó folyásáig, keletnek a Pliváig, a Verbász mellék folyójáig, elnyúló területet nyerjük. Konstantin maga Isztria széléig

¹⁾ Pesty Fr. Az eltűnt régi vármegyék. II.

²⁾ F. Racki. Documenta. 358. I.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 157. I.

⁴⁾ F. Racki. Documenta. 3. és 147. I.

nyújtja ki a határt, mit úgy értelmezhetünk, hogy a Zengtől északra fekvő terület, a zengi, a modrusi és vinodoli comitatusok, valamint számos más ismeretes zsupánság is, későbbi időben alakultak, s e korban még a felsorolt kerületek valamelyikéhez számítottak. A szigetek közül, úgy látszik, csak Arbe volt szorosabb kötéssel az államhoz fűzve, az is csak később, midőn ott egy zsupánság nyomaira akadunk ¹⁾. E királyság sem örvendhetett függetlenségnek, legalább nem hosszú ideig; felváltva a görögök és frankok, később a magyarok felsőségének hódolt ²⁾. A parti városok nem képezték a tulajdonképeni állam-terület, a zsupánságok, részét, de gyakran kiterjedt rájuk a belföldi fejedelem uralma, még a horvát határokon túl is, mint már Konstantin idejében Ragúzára ³⁾. Dalmáciát és Kroáciát mindig együtt említik az okmányok, a két név együtt jelent egy országot, melynek földjéből ennek és amannak részét kifogni lehetetlen.

A tinnini fejedelmek országától keletre a Drinna felé szintén horvát törzsek laknak, bár ritkábban, szorosabb államkötelék által össze nem kapcsoltnak. Legalább elszórt zsupánságok nyomaira akadunk a Zana és Drina folyamok között. Egyeseknek neve mint későbbi comitatusoké maradt reánk. Ilyenek Mren ⁴⁾ a mai Szanszkimoszt táján és Galasz ⁵⁾ Banjaluka közelében. Sőt Ozora is neveztetik egy 1244-iki oklevélben zsupánságnak ⁶⁾. Különös figyelmet érdemel a Narenta torkolatának vidéke is, hol három független zsupánság, a tengerparti Makar, Rasztoca és a belföldi Dalen képezték Fara, Meléta és Kurzola szigetekkel Paga-

¹⁾ J. Kukuljevica. Cod. dipl. I. 141. és II. 68. l.

²⁾ Paur I. A horv. nemz. viszonyai az Árpádokhoz.

³⁾ G. Fejér. Croat. ac Slav. nexus. 2. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 434. l.

⁵⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 91. és 218. l.

⁶⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 439. l.

niát, a rentánok földjét ¹⁾. Később Primorje nyeli el e kerületet s vele együtt hol szerb, hol horvát birtokként szerepel.

II. E különböző, részint alakuló, részint már megszilárdult országokat a kilencedik század utolsó tizedében egy új nemzet vonja hatalom-körébe, a Kárpátok és az Al-Duna között maguknak hont szerző magyarok. A titeli bolgár fejedelem, Zalán, meggyőzetése után a déli kalandozásairól megtérő Bulcsu, Lehel és Botond vezérek foglalják el Béla király névtelen jegyzőjének tanúsága szerint a Kulpán és Száván átkelve Zágrábot, Pozsegát, Valkót, vagyis a Dráva és Száva közét. S a krónikás elbeszélésének hitelességét támogatja azon okiratilag bizonyítható igazság, miszerint e területen már az első királyok, nevezetesen szt. István és I. Béla, tényleg uralkodtak.

Szent Istvánnak a Dráván túlterjedő hatalmáról fennmaradt okmányok tanúskodnak. Az egyik 1232-ből való s Gizella királyné adományára hivatkozik, melylyel a veszprémi püspököt Vizmeth földjének birtokába juttatta. E Vizmeth azonban IV. Bélának megerősítő levele szerint a Dráva jobb partján fekszik ²⁾. Ugyancsak IV. Bélának egy 1224-i levelében említettnek a szent király goriczai (Zágrábm.) jobbágyainak utódai ³⁾. Radó nádor 1057-ben alapítja a száva-szent-demeteri apátságot, s Maurus pécsi püspök kegyurasága alá helyezi. A ránk maradt, bár kétes hitelességű okmányban elmondja a nádor, hogy az egész tartományt ő hódította vissza, miből az következik, hogy már előbb is Magyarországhoz kellett tartoznia ⁴⁾.

¹⁾ B. Kerchelich. Not. prael. II. 3. 14.

²⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 175. l.

³⁾ B. Kerchelich. Not. prael. III. 3. 2.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. I. 394. l.

1228-ban Dénes nádor hoz egy birtok-perben ítéletet Dráva-Száva közötti jószágokról, melyben szent István és I. Béla oklevelei szerepelnek¹⁾.

E közvetlen bizonyítékokon kívül nem csekély fontossággal bírnak az egyházmegyék határai. Ismerjük szent Istvánnak 1009. augusztus 22-én kelt kiváltságlevelét, melyben a pécsi püspökség kiterjedését a Duna és Száva között szabályozza. E határokat erősíti meg szent László 1093. április 17-én kelt okmányával a kalocsai egyházmegye felé, II. Endre pedig 1235 novemberében a zágrábi püspökkel szemben²⁾. Sőt nyoma van annak, hogy a pannonhalmi apátság is birt tizedszedési joggal túl a Dráván³⁾. Ez iratokból következik, hogy szent István koronája alá a Dráva jobb partja is tartozott. Mert pápai intézkedés vagy történeti változások folytán kerülhetnek ugyan különböző országok részei ugyanazon egyházmegyéhez, hanem hogy egy fejedelem másutt, mint saját területén, püspökséget alapítson, az elképzelhetetlen.

Biztos adataink vannak továbbá arra nézve is, miszerint a legelső magyar közigazgatási és honvédelmi szervezet hálózata a Dráván túlterjedett. E terület magyar vármegyei és várispánságai lehetnének későbbi kornak alkotásai, de azon körülmény, hogy az anyaország legősbibb comitatusai a Száva tájáig terjeszkednek, biztos jele annak, miszerint már az első szervező kéz ideig hatott el. Így a várispánságokra vonatkozólag Izdencz és Csázmáfő IV. Bélának 1255-i levele szerint somogyi várföld⁴⁾. A Szlavóniában fekvő Zolona földet pedig ugyanezen király 1248-ban vette ki a zalai várispánság alól. A mi a megyéket illeti, Zalamegyéhez tartozott Vizmeth IV. Bélának 1239-i bizony-

¹⁾ Wenzel G. Árpád. új okm. VI. 454. l.

²⁾ Palugyai I. Kapsolt részek. 202. l.

³⁾ Wenzel G. Árp. új okm. I. 216. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 2. 315. l.

sága szerint, továbbá a ma kőrösmegyei Raszina egy 1248-i Herbert grófnak tett adomány értelmében és a Plitvicza környéke, mint azt István bán 1258-ban mondja⁵⁾. Ugyanazon évben említi a király Gurbusának drávántúli zalamegyei birtokait⁶⁾. Somogy határait a Velika folyóig terjeszti Imre király 1201-i levele⁷⁾. III. Honorius pápa 1221-ben beszél Somogymegye drávántúli részeiről⁸⁾. Oda-számítja a Vizköz nevű Dráván túl fekvő nemesi birtokot IV. Bélának Hudina gróf részére tett 1245-i adománya⁹⁾. Egy 1267-i okmány a szlavóniai hercegségben Kaproncza és Gyurgyevác közt fekvő Prodaviz földet említi, mely igen régen vétetett ki Somogyvármegye hatósága alól, mely tehát egykor oda tartozott¹⁰⁾. Még 1384-ben is Somogyhoz sorolja Mária királyné levele az akkor Dráván túl fekvő Légrádot. Baranya területén feküdtek a 14. és 15-ik században Nekose (Nassice), Podgorács, Karancs, Klokohevác, Luka, Felső- és Alsó-Moticsina, Ölyves, Porecs, Szt.-László és Jagodna Duna-Dráva közti helységek¹¹⁾.

Még két egykorú írónak tanúságára hivatkozom. Az egyik bíboros Konstantin császár, ki művének 42-ik fejezetében világosan mondja, hogy a Duna és Száva között is a turkok, mint ő a magyarokat nevezi, lakoznak. A másik Cinnamus, sirmiumi görög prefektus, kinek előadása szerint a bizanci császárok birodalmuknak legnagyobb kiterjedésekor is csupán Péterváradig bírták a Szerémséget, a többi magyar föld lévén¹²⁾.

¹⁾ Wenzel G. Árpád. új okm. VII. 255., 87., 264. és 484. l.

²⁾ Pesty Fr. Száz levél. 70. l.

³⁾ Wenzel G. Árp. új okm. I. 235. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Száz levél. 393. l.

⁵⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 85. l.

⁶⁾ Wenzel G. Árp. új okm. VIII. 280. l.

⁷⁾ Pesty Fr. Száz levél. 68. és 70. l.

⁸⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 165. l.

A hódító magyar fegyverek ezek szerint korán terjeszték ki országuk határait a Száva vizéig. Sőt a honszerzés alkalmával, vagy nem sokkal azután kellett az Árpádoknak hatalmukat jóval a déli vonalon túl is érvényesíteniük. A szávántúli Szerémségről szólni, melyből később a macsói bánóság és a macsói tartomány keletkezett, nem tartozik jelen munka keretébe. Annál inkább érdekel bennünket a Verbász és Unna tája. Tudjuk, hogy a föld később Alsó-Szlavónia név alatt századokig képezte országunk birtokát. Valószínűleg már a sziszeki fejedelemségnek elfoglalásakor került magyar uralom alá, legalább annak területe részben a Száván túl feküdt. E mellett szól az is, hogy a honfoglalástól szent László koráig nem akadunk oly történeti eseményre, melylyel a vidék megszállását összeköttetésbe hozhatnók, pedig már I. Endre alatt magyar kézben kellett lennie. Ugyanis János gvercei esperes elbeszélése szerint Béla herceg ez időben meggyőzte a horvát királyt s országát régi határaitra, a Cettina mögé, szorította vissza¹⁾; a mi csak úgy lehetséges, ha keletfelől már övé volt a szomszédos vidék. Szent Imre és később Béla szlavóniai hercegi címe is csak ekként magyarázható meg.

A Száva mindkét partja az Árpádoké lévén, a Dalmácia földjén támadt horvát királyság sem maradhatott érintetlenül. Láttuk, mint erősítik meg Zágráb vidékének elfoglalását illetőleg okirataink a névtelen jegyző elbeszélését, egyebekben sincs tehát okunk hitelességét kétségbe vonni. Szerinte már Bulcsu, Lehel s Botond hódították meg Kroáciát Spalató városáig. Adóztak a tinnini fejedelmek a görögöknek, adóztak a frankoknak, miért ne lehettek volna egy ideig hűbéresei a mind ezeknél hatalmasabb hadi erővel fellépő magyaroknak? Tán a lechparti vereség után szűnt meg a hódoltsági viszony.

¹⁾ F. Racki. Docum. 472. 1.

1070 körül Horvátország és az Árpádok között ismét szorosabb összeköttetés keletkezik. Béla király leányát, Ilonát, Szvinimir bán kapja nőül. Nem valószínűtlen, hogy a később (és pedig nem a görög császárok, hanem ezúttal először a pápa megegyeztével) királylyá koronázott hatalmas országnagy trónját fejedelmi sógorai támogatásának köszönhető. Uralkodása alatt sem maradt el a segítség. Magyar fegyverek tartották őt fenn Karinthia ellenében, magyar hadakkal szorongatta a tengerparti latin városokat, mint azt Thuróczy, a karantán írók s a velencei Dandolo egybehangzóan állítják¹⁾. E buzgó istápolásból tán egy történelmi rejtély fejthető meg. Szvinimir halála után 1091-ben László magyar király a kitört belvillongások következtében karddal kezében, mint hódító jelent meg a horvát földön, „jött és elfoglalta az egész földet a Dráva vizétől egész az Alpeselekig²⁾”. II. Endre pedig 1235 novemberében kelet s fentebb említett oklevelében írja, hogy „a szent király, első László, átkelt a Dráva folyón s a szláv részeket először foglalta el³⁾”. Mint lehetett a tizenegyedik század végén a Dráva az Árpádok határa, holott, mint láttuk, már jóval előbb azon messze túlterjedt birodalmuk? Csak is úgy, hogy Szvinimir idejében a magyar földnek szomszédos tája, Zágráb, Varasd és Kőrös környéke, rövid időre horvát uralom alá került, aligha Ilona királynő hozományaként, mint azt János, a gvercei esperes, állítja⁴⁾, hanem inkább Salamon korának testvér-harczai s a vezéreknek a tinnini királylyal való sógorsága s jó viszonya folytán. A Dráva és Száva közti tartomány nyugati felének a szláv részekkel való bizonyos összefüggésére mutat a zágrábi püspökségnek épen a horvát hódítás után történt alapítása, valamint azon könnyűség is, melylyel később

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 14. 1.

²⁾ Thomas archid. Hist. Salonit. 17. 1.

³⁾ B. Kerchelich. Not. prael. III. 32.

e vidék a szlavóniai hercegek kormány-kerületévé, majd külön Szlavónországgá alakult. Hogy pedig e föld gondozására nem fektettek valami nagy súlyt az első magyar uralkodók, kitűnik Felicián primás 1133-i leveléből, melynek leírása szerint a zágrábi püspöki megye lakói az alapító korában még teljesen pogányok s szláv nemzetiségűek voltak ¹⁾.

Szent László 1091-ben az Alpesekekig hatolt. Utóda, Kálmán, az Ádria mellékeit hódította meg s Horvát-Dalmátországot 1102-ben véglegesen a magyar királyságba kebelezte.

SZLAVÓN-
ORSZÁG EB-
LÉTKÉZÉS.

III. A tizenkettedik század elején a magyar nemzet birtokába vette már mind ama területeket, melyeket ma Horvát-, Szlavón- és Dalmátországek megjelölés alatt ismerünk, vagy melyek egykor e nevek alá foglaltattak. De ha ezért a társországok keletkezését befejezettnek akaránk tekinteni, nagyon tévednénk. Dalmácia és Kroácia királyának címe ott szerepel ugyan szent István utódainak címei között, s maguk e tartományok, bár történeti multjuk és sajátos viszonyaiknál fogva kivételes jogállásba helyezve, mint a magyar állam kiegészítő részei tűnnek fel, a harmadikat azonban, a külön Szlavónországot a tizenharmadik század közepéig hasztalanul keressük. Ennek oka nem abban rejlik, mintha ez időben Horvátország neve a két folyó közére is kiterjedett volna. Soha a Dráva és Száva közti megyék helységei, földjei okleveleinkben Kroáciában fekvőknek nem mondatnak, IV. Béla pedig 1256-ban Agari Sándor részére tett adományában világosan megkülönbözteti a drávántúli részeket és Horvátországot ²⁾. E jelenség magyarázata egyszerűen az, hogy

¹⁾ B. Kerchelich. Hist. eccl. Zagr. I. 2. 1.

²⁾ Wenzel G. Árp. új. okm. VII. 422. 1.

a szűkebb értelemben vett Magyarország határát a tatárjárásig a Száva képezte, a Szlavónia név pedig más vidékekre vonatkozott s nem bizonyos tartománynak, hanem számtalan országocska között megosztott s csupán nemzetisége által egységes nagy területnek volt kifejezője.

A Szlavónia elnevezésnek régente a horvát-dalmát királyságra, Hulmra, Boszniára s a Zana tájékára való alkalmazását látjuk. Így az Isztriát 875-ben pusztító Illycus horvát király szlavóniai fejedelemnek neveztetik. X. János pápa 924-i levele szerint Kroáciába, Dalmáciába és Hulmba küld követeket a misének a szklavin földön latinul való olvasását sürgetni ¹⁾, másik ugyanez ügyet illető iratában pedig Szlavónia és Dalmáciának a horvát és hulmi fejedelmek országát nevezi ²⁾. A hulmi uralkodót még 1078-ban is szólítja Gergely pápa a „szlávok királyá“-nak ³⁾. III. Sándor 1177-ben Szlavóniának, 1180-ban pedig Szlavónia és Dalmáciának mondja a Cettina és Kulpa közötti földet ⁴⁾. 1181-ben Dalmácia nemesi és zsupánjai neveztetnek szlavóniaiaknak, Mihály püspök pedig Dalmáciát jelöli meg Szlavónia névvel ⁵⁾. Három évvel utóbb Dénes bán Jádrát ⁶⁾, 1186-ban Orbán pápa a Nona mellett fekvő Boiscót számítja Szlavóniához ⁷⁾. Előfordul Bosznia is Szlavónia név alatt; a pápa 1234-ben a keresztes hadjárat alkalmával, 1291-ben a franciskánusok ügyében intézett iratában említi ekként ⁸⁾. Az Unna és Verbász közének későbbi állandó nevét nem is említve, e területen Imre

¹⁾ F. Racki. Doc. 366. és 189. 1.

²⁾ Farlatius. Illyricum sacrum. III. 94. 1.

³⁾ Lucius. De regn. Dalm. Cr. et Slav. II. 11. 1.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Cod. dipl. II. 101. és 114. 1.

⁵⁾ Pesty Fr. Száz levél. 93. és 94. 1.

⁶⁾ J. Kukuljevics. Cod. dipl. II. 128. 1.

⁷⁾ Pesty Fr. Száz levél. 94. 1.

⁸⁾ Wenzel G. Árp. új. okm. I. 321. és V. 46. 1.

király 1197-ben Vodiczát adományozza el s azt Szlavóniában fekvőnek állítja ¹⁾. Mind e tartományok Szlavónia névvel illetetnek, és ezt tisztán fejezi ki VII. Bonifác pápa, szólván Szlavóniának szerb, rác, horvát, dalmát, bosnyák és isztriai részeiről ²⁾. S e név oly soká tartá magát mind e tájakon, hogy sokkal későbbi időkben is, mint Dandolo András doge levelében 1345-ben ³⁾, Justiniani Magyarországra küldött velencei követ iratában 1500 körül, sőt az 1680-ban megjelent „Dictionnaire de Geographie“-ban, néha Dalmáciára alkalmaztatott ⁴⁾. Szlavónia tehát jelenté a Kulpa és Ragúza, a tenger és a Morava közötti országokat együtt, de jelenté akármelyiket különvéve is, a mi nem egyetlen eset a dél-szláv föld történetében. Így vagyunk például Dalmáciával, mely tulajdonképen a régi római provincia a Quarnero és Dyrrhachium között, a mint azt még jól tudta a Nagy Lajos korabeli krónikás. Horvátország nagyrészt ennek területéből alakult, azért e két nevet gyakran egyértelműnek vették s ugyanazon helyet hol egyikhez, hol másikhoz számították. A horvát királyok azonban saját hazájuknak dalmát részein kívül időnként Ragúzán, Paganián s egyéb dalmáciai vidékeken is uralkodtak, minél fogva Dalmácia és Kroácia nemcsak egymás helyett, de címekben rendszeren egymás mellett fordulnak elő. Dalmácia hercegének különben a velencei doge s szerb, bosnyák és zentai fejedelmek szintén nevezték magukat, koronként a szigeteket vagy egyes parti városokat bírván.

A tág, nagy kiterjedésű Szlavóniának egy kis részecskéje, a Zana melléke, mint fentebb láttuk, korán került

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 307. l.

²⁾ Wenzel G. Árp. új. okm. V. 187. l.

³⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 21. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Száz levél. 31. és 94. l.

a magyarság hatalma alá, s talán innen vette Béla, I. Endre testvére, szlavóniai hercegi címét. Szt. Imre is neveztetik ekként egy 1536-ból való zágrábi misekönyv címlapján, a mi azonban igen kétes hitelességű adat ¹⁾. 1091-ben, illetőleg 1103-ban e területhez egy sokkal fontosabb rész járult, a meghódított Horvát-Dalmátország. Ez időtől kezdve a régi Kroáciát kormányozó szlavóniai hercegek sűrűn említetnek, a szláv részek, mint történelmi multtal bírók, igen alkalmasak lévén az Árpádok ifjabb sarjainak külön kormány-kerületül szolgálni. E hercegség nem Horvátországnak, hanem az uralkodó családnak volt házi intézménye. Bizonyítja ezt azon körülmény, miszerint nemcsak e táj, de Erdély s a tiszántúli megyék is szolgáltak hercegi harmadrészlül, például IV. Bélának és V. Istvánnak. A Száván túl azonban lassanként egészen rendes szokássá nőtte ki magát a kezdetben kivételes állapot, oly annyira, hogy egy időben, fejedelmi vérű kormányzója nem lévén a tartománynak, Dénes bán vette fel a büszke címet ²⁾. A szlavóniai hercegi méltóság nem gyökerezvén Horvátország különös jogállásában, a hercegek kormányára szomszéd magyar vármegyék is bizattak, a nélkül, hogy azok ez által Szlavónia alkatelemeivé lettek volna, mint ezt például Baranyáról, Somogyról, Zaláról, senki sem állítja, dacára hogy okmányilag a szlavóniai hercegséghez tartozóknak mondatnak. Közjogilag tehát a szlavóniai hercegség és Szlavónia más és más dolog. Az ily magyar vármegyék közül négy, Zágráb, Kőrös, Varasd és Zagoria, szláv lakosságuk, fekvésük s tán történelmi multjuk folytán állandóbb s így szorosabb összekötésbe jutottak a szávántúli vidékekkel. Már 1197-ben számítja Imre Podgoriát a szlavóniai hercegséghez. A

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 184. l.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 1. 255. l.

tatárjárás után Kroácia és Dalmácia megjelölések a régi adriamelléki országra nézve lassanként kizárólagos használatba jöven, másrészt azonban a szlavóniai hercegi cím állandóbb lévén, mint valaha, a Szlavónia névnek területet kellett keresni, s így került az azután a közvetlen királyi kormány alól gyakrabban kivett négy vármegyére. Az új állapotoknak első határozott diplomatikai nyomára 1266-ban akadunk, midőn Béla királyfi magát Szlavónia, Dalmácia és Kroácia hercegének írja ¹⁾. Soha e kor előtt, e három név egymás mellett, egymást kizárva a hercegek vagy bánok címében elő nem fordul. S ha a szláv részek kormányzói már előbb felváltva „egész Szlavónia“ és egyszerűen csak „Szlavónia“ főnökeinek jegyeztetnek, ebből épen oly kevéssé lehet egy szűkebb értelemben vett, meg egy tágabb, a déli tartományokat is magában foglaló Szlavónia létezését következtetnünk, miként azt, hogy Miklós 1275-ben egész Horvátország bánja, és hogy szent István 1025-ben egész Magyarország királya, János zágrábi püspök pedig 1432-ben egész Magyarország főkancellárja, senki sem veszi egy nagyobb, meg egy kisebb Horvát- vagy Magyarország fennállásának jeléül ²⁾. Van különben arra is példa, hogy valaki magát egész Szlavónia és Kroácia bánjának írja, tudniillik István 1357-ben ³⁾, valamint egész sorában az okmányoknak 1349—1436 egy külön egész-szlavóniai s egy külön horvátországi bán említettik ⁴⁾, a mi mind világos jele annak, hogy „egész Szlavónia“-ba Horvátország belé nem értetik.

1266-tól fogva a külön Szlavónia fennállása tény. IV. László egy 1275-i okmányának záradékában Miklós dalmát-horvát bán mellett már külön szlavón bán, János, fordul

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 3. 234. és 237. l., II. 304 l. és IV. 3. 399. l.

²⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 190. l.

³⁾ Gyurikovics Gy. Verőcze stb. Magyarország részei.

⁴⁾ G. Fejér. Series dipl. 79. l.

elő ¹⁾. E hivatal-eltávolítás a következő századokban igen gyakori eset. A hercegek pedig ezután már a három tartományt mindig külön említik címekben, így Endre, így Morosini Katalin és Albert, így István és Margit. Az új Szlavónia azonban még sokáig nem szerepelt állandóan mint ország, hanem valószínűleg mint a magyar hazának közjogilag különös állású kerülete, „terra ducatus seu banatus“. A megalakulás korában ugyan kétszer a fejedelmek is nevezik magukat Szlavónia királyainak, egyszer 1241-ben IV. Béla, másszor 1274-ben IV. László, az első esetben azonban e név Ráma helyett áll, a második oklevél hitelessége pedig igen kétséges ²⁾. IV. László egyenesen „regnum“ kitévelt is alkalmaz, de ez csakhamar ismét eltűnik, hogy aztán az Anjouk alatt 1352-ben újra megjelenjen ³⁾. Majdnem másfél századdal később II. Ulászló ment egy lépéssel megint tovább, 1492-ben ugyanis felvette Szlavónia királyának címét, melyet utóda még ritkán használt, s Ferdinánd tett rendszeressé.

IV. Kétségtelen, hogy a tizenharmadik század közepén Kroácia és Dalmácia mellé harmadik társnak Szlavónia lépett. A geográfiai fogalmaknak a Dráván túl való bizonytalansága, a szláv elemek terjeszkedése s a magyar közönyösség folytán az idők folyamán odajutottunk, hogy korunkban vitás kérdéssé vált, hol keressük ezen, az anyaország testéből kiszakadt s a kapcsolt részek kötelékébe lépett tartományt. A régi, az igazi Kroácia, melynek a Kulpán túl, a Rika és Cettina közötti fekvését fentebb bizonyítottuk, eltűnt, nagyrészt elveszett a magyar álamra nézve. De Horvátország fennáll, s fiai a Dráva-

¹⁾ Korbuly I. A báni mélt. 54. l.

²⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 198. l.

³⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

Száva közét vallják hazájuknak. Ha tehát a mult történetébe visszatekintve Szlavónia számára Zágráb, Varasd, Kőrös és Zagoria vármegyék területét foglaljuk le, állításunk bizonyítása nem fölösleges munka. Okmányok és később törvények hosszú sora áll rendelkezésünkre, melyek a lehető leghitelesebb adatok arra nézve, hogy a régi Zágráb, Varasd, Kőrös és Zagoria comitatusok Szlavóniát képezték. A különválás előtt igen kevés királyi levelet találunk, mely Szlavóniába s nem a szlavóniai hercegségbe helyez valamely földet vagy helységet. 1266 óta ellenkezőleg áll a dolog, s csak V. Istvánnak egy 1272-i irata képez kivételt¹⁾. Lássuk az adatokat.

Az Árpádok idejéből reánk maradt IV. Bélának 1248-i fentebb idézett adomány-levele Zołona földet, s az 1244-i Szlonimot és Verbovácot illetőleg²⁾, továbbá az ő 1251-i okmánya, mely Varasdmegyét³⁾, István bán-é 1259-ből, mely ezenkívül Zagoriát⁴⁾, és ugyancsak IV. Béláé 1267-ből, mely Zágrábot helyezi Szlavóniába⁵⁾. V. István 1272-ben és IV. László 1274-ben Zamobort⁶⁾, az utóbbi 1273-ban Medvevárat állítják Szlavóniában fekvőnek⁷⁾. Szintén így említetik 1279-ben Marócza, 1283-ban a Rátolt nemzetség osztálya alkalmával Nagy-Kemlek⁸⁾ és 1292-ben a zágrábmegyei Harasztovicza⁹⁾.

A vegyesházbeli királyok idejéből felhozhatjuk Jakab pápai adószedő 1340-i közlését Zágrábot illetőleg¹⁰⁾. István

¹⁾ B. Kerchelich. Hist. eccl. Zagr. 2. 1.

²⁾ J. Tkalcic. Monum. 80. 1.

³⁾ Wenzel G. Árp. új. okm. VII. 322. 1.

⁴⁾ G. Fejér. Series dipl. 17. 1.

⁵⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

⁶⁾ Gyurikovics Gy. csikke. Tad. Gyűjt. 1841. XI. 51. 1.

⁷⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 169. 1.

⁸⁾ Wenzel G. Árp. új. okm. XII. 263. és 383. 1.

⁹⁾ Gyurikovics Gy. Verőcse stb. Morsz. részei.

¹⁰⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VIII. 6. 176. 1.

bán 1352-ben ugyanezen városban tartott gyűlést a szlavón rendekkel. 1374-ben Nagy Lajos egy cserelévelben Zágrábmegyét számítja Szlavóniához, a zágrábi káptalan pedig ugyanazon évben, valamint 1396-ban a zágrábmegyei Krupát és Osztrocsácot¹⁾. 1397-ben Bedenye mondatik Szlavóniában fekvőnek²⁾. 1398-ban Zsigmond király Miklós grófnak s anyjának szlavóniai Ozalvárat adományozza, melyről tudjuk, hogy Károlyváros és Möttling között fektűt. 1421-ben Garay macsói bánnak Darnóczot³⁾, 1427-ben pedig Maróthy Jánosnak Velikát adományozza, mindkettőt Kőrösmegyében, Szlavóniában. A Cilley Hermann gróf bánnak Busévícs uradalomba 1435-ben történt beiktatásáról szóló oklevél a Krupa-vár mellett levő uradalmat szlavóniai Zágrábmegyébe helyezi⁴⁾. A csázmái káptalannak az Ostfiak ügyében 1438-ban kiadott irata Kőrösmegyét Szlavóniában említi⁵⁾. I. Ulászló 1441-ben a Blagay grófnak tett adományában⁶⁾, V. László pedig 1457-i diplomájában Zágrábmegyét Szlavóniához tartozónak mondja⁷⁾. Odaszámítja I. Mátyás 1463-ban kőrösmegyei Császárvárat, 1464-ben pedig Dombrót⁸⁾. Ugyanezen királynak 1474-i oklevele szerint az egész zágrábi püspökség, 1477-i irata szerint zágrábmegyei Mokrica és Bresecz, 1489-i mandatum protectionaléjának értelmében pedig Kőrösmegye Szlavóniában terűl el⁹⁾. II. Ulászlónak 1490-i diplomája s Korvin Jánosnak a rendekkel kötött egyezsége Kemleket, Medvevárat, Kukoveczet és Rokonogot szlavóniai helyeknek

¹⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

²⁾ Botka G. A Muraköz.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 2. 264. és 6. 381. 1.

⁴⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

⁵⁾ G. Fejér. Cod. dipl. XI. 168. 1.

⁶⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1836. V. 62. 1.

⁷⁾ G. Fejér. Series dipl. 32. 1.

⁸⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

⁹⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 88., 73. és 77. 1.

bizonyítja. Ugyancsak II. Ulászló 1491. aug. 9-én a bártfaiakhoz intézett levelében Zágrábot állítja Szlavóniában lévőnek¹⁾. További bizonyíték az 1492. 7. cikk, a szlavóniai törvényszéknek 1493-ban Jamnicza felől hozott ítélete²⁾ s az 1498. 34. törvény. Ulászló 1496-i ünnepélyes szlavóniai diplomájában, melynek kieszközlése végett egy zágrábi, egy kőrösi s egy varasdi nemes küldetett hozzá, Zágrábot, Mátyás egy okmányának átiratában Császárvárát Varasdban mondja szlavón résznek, Zsigmond pécsi püspök és kincstartó pedig 1495-ben Zágrábot, Varasdot, Kőröst, s azonfelül Verőczét, miről még alább szólunk³⁾. Az 1500-i királyi levél Zenthey György birtokait Zágrábmegyében, Szlavóniában írja le⁴⁾. II. Lajos 1517. júl. 9-én a két zengi kapitánynak kőrösmegyei Berzenczét, Szent-Györgyöt és Ivanicsot Szlavóniában adományozza⁵⁾. Erdődy Péter és a nagy Verbőczy a vasvári káptalan előtt kötött testvéri szerződésükben Szarvasköt, Monoszlot és Dianvát Kőrösmegyében, Szlavóniában létezőknek jelentik ki. 1523-ban György brandenburgi örgróf a pozsonyi káptalan előtt vallja, hogy Keglevich Péter jajczai bánnak eladta kőrösmegyei Krapina és Kosztel várakat Szlavóniában, 1526-ban pedig Lajos király az utóbbinak ugyanott Fejérköt adományozza⁶⁾.

A Habsburgok ideje, sőt a török hódítás sem hozott változást a Dráva mellékének földrajzi elnevezésébe. Az ozmánok kiűzetését követő új rendezkedésig a négy, illetőleg ekkor már csak három vármegye folyton megtartotta régi nevét. Mindjárt a korszak elején, míg a hor-

¹⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

²⁾ G. Gyurikovics. Verőcze stb. Moresz. részai.

³⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

⁴⁾ G. Fejér. Slav. et Croat. nexus. 73. l.

⁵⁾ G. Fejér. Series dipl. 55. l.

⁶⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

vátok a Kulpán túl Cetin-ben jöttek össze, a szlavón rendek kőrösmegyei Dombróban gyűléseznek a királyválasztás ügyében. 1526. szept. 29-én Frangepán Kristóf Dandolóhoz intézett levelét Kapronczáról, Közép-Szlavóniában, keltezi¹⁾. Pár évvel utóbb, 1531-ben, első Ferdinánd Báthory nádornak a szlavóniai Varasdot adományozza, majd a vránai perjelség Garavár nevű erősségét említi Zágrábmegyében, Szlavóniában. Ugyancsak Ferdinánd két rendbéli Kaczianer-nek és Pedro Leso de Castiliának kiállított adománylevelében zágrábmegyei Szomszédvát és Stubiczát, a Pekrynek adottban pedig Medvevát, Rokonogot és Lykavecet helyezi Szlavóniába²⁾. A szlavón rendek 1538-ban tartott kőrösi gyűlésének törvénykönyvünkbe is beiktatott határozatai a 6-ik cikkben Zágráb és Kőrös városokról intézkednek. Az 1542-iki 43-ik t.-cz. Szomszédvára, Szelyén és Stubicza erősségeket Szlavóniában említi. 1547-ben Ferdinánd Zetheczkét két más jószággal Varasdban, Szlavóniában lévőnek állítja³⁾. Oda tartozónak mondja Zamobort az 1550-i 44. t.-cz., a civitas Montis Graecensis-t (Zágráb) a 71. t.-cz. Az 1553. 28. t.-cz. Szlavóniával az örökös tartományokat, a következő esztendei 13. cikk pedig világosan Stájert és Krajnát mondja határosnak. I. Ferdinánd 1556. aug. 21-én keltezett donációjában zágrábmegyei Stenisniakot és kőrösi Velikét, Vas-Megyericzét, Szerdahelyet⁴⁾, 1561. márcz. 28-án Szi-szeket⁵⁾, 1563. aug. 5-én biztosaihoz intézett útasiásáiban Varasdot, Szent-Györgyöt, Kőröst, Cirquenot, Ivanicsot, Zágrábot, Kapronczát, melyeket a horvát véghelyektől megkülönböztet, szlavón területnek hirdeti. 1563-ban Zág-

¹⁾ Palugyai I. Kapcsolt részek. 58. l.

²⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

³⁾ G. Fejér. Series dipl. 59., 60., 112. és 62. l.

⁴⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

⁵⁾ Podbracsky J. Tud. Gyűjt. 1838. VI. 87. l.

ráb tanácsa nemes Skalych Györgynek adott bizonyság-leveleiben a várost szlavónországbelinek vallja. Szlavóniának mondja 1564. jan. 17-én Ferdinánd Varasdot s 1567-ben Miksa Kapronczát és Topliczot. Szlavónia és Stiria meg Krajna közt való határkiigazításról szól ismét az 1567. 44-ik és 1569. 42-ik t.-cz. Az 1570-ben Szlavóniába küldött biztosok Zágráb, Varasd, Kőrös és Kapronczára vonatkozólag nyerneket útasítást¹⁾. Az 1572. 7. t.-cz. elrendeli, hogy Zágrábban évenként kétszer országos szlavón törvényszék tartassék. Az 1575. 5. t.-cz. Szlavóniát Stájerországgal és Karnióliával érintkezeti, Draskovich és Alapy bánok 1575-i oklevele az Unna és Kulpa közti végvárakat²⁾, az 1575. 15., 1596. 45. és 1597. 16. t.-cz. pedig Kapronczát és Petrinját területére helyezi. Épen így a karok és rendeknek 1597. márcz. 6-iki felirata. Az 1604-i szlavón tartománygyűlés Ozalról, Zágrábmegyében, intézkedik. Az 1604-iki 7. t.-cz. Csázmát Szlavóniában említi, valamint Zágrábot a kir. ügyigazgató az 1608-i orsz.-gyűlésen, Krapinát Keglevich János 1608-i tiltakozásában és kőrösmegyei Szt.-Pétert Thurzó nádor 1613-i adománylevelében. 1618. máj. 8-i sérelmi feliratokban a rendek szlavóniai Kapronczát nevezik meg. Az 1622. 13. t.-cz. Rehniczát a kőrösi végvidékre, Szlavóniába teszi. 1625. nov. 2-án felír az országgyűlés többi között Kőrös és Kaproncza szlavón városok ügyében. Az 1630. 45. t.-cz. Zágrábot, az 1637. 8-i országgyűlés iratai Varasdot, az 1647. 49. t.-cz. Ivanicsot, Alvinczy kir. ügyigazgató 1647-ben Jaszkat bizonyítja Szlavóniának. Ugyanezen évben a követek névsora Zágráb, Varasd, Kőrös megyéket és városokat meg Kapronczát veti Szlavónországhoz. Az 1649-i sérelmi felirat a szlavón királyságban fekvő Kőrösről, Kapronczáról, Szent-György-

¹⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

²⁾ Gyurikovics Gy. Verőcze stb. Morsz. részei.

ről, Ivanicsról és Petrinjáról beszél. Az 1655-iki 30. és 1662. 38. t.-cz. a szomszédos örökös tartományokat említi. Az 1662-i orsz.-gy. előtt protestáló Kőrös város magát szlavóniainak vallja. I. Lipót 1668-ban Zágrábot, 1673. jan. 29-én kelt okiratában pedig Cirqueno mezővárosát Szlavóniához számítja. Az 1681. szept. 7-i sérelmi felirat Szlavóniát Stiriával és Karnióliával határosnak mondja¹⁾. Az 1699-i adófelosztási lajstrom is Zágrábot, Varasdot és Kőröst érti Szlavónia neve alatt.

1699-ben a karloviczi békével ismét új korszak kezdődik, a zavarok korszaka. A visszaszerzett országrészek szervezésére kiküldött bizottságok helytelen eljárása folytán összekuszálódnak a földrajzi s ezáltal a közjogi fogalmak. Hogy azonban a 17-ik század végéig Szlavóniát Zágráb s két, illetőleg három társ megyéje tette, az, úgy hiszem, a felhozott adatokból, a törvények és oklevelek hosszú sorából, elég világos. Lássuk még végül az egykorú írók előadását. Ezen, bár az előbbieket hitelességével nem vetekedő, de bizonynyal figyelmet érdemlő tanúk közül Ranzán Pétert, Tamás győri püspököt, Gregoriánczot, a Quadripartitum zágrábi szerzőjét, Joviust, Verantius Faustust, Forgách Ferenczet, Listhiust, Zelniczyt, a horvát Versevichet és Brodarics püspököt, Heltayt, Mikóczyt, Závodszyt, Thurzó nádor titkárát, Magyarországnak 1637-ben megjelent statisztikai leírását, Eggerert, Behambot és Valvassor bárót kell felemlitenünk. Mindez írók erősítik, hogy az igazi Szlavóniát Zágráb, Varasd és Kőrös vármegyék területei teszik.

Nem szabad azonban felednünk, hogy a három megye mai határai nem teljesen egyeznek a régiekkel. Jóval jelen végpontjain túl elnyúlott például Zágrábmegye, nevezetesen a Kulpától délre a Korána partjain. E tájt

¹⁾ G. Gyurikovics De situ stb. III. 6.

egykor a tinnini királyoknak kellett bírniok, legalább Klokocsét bíboros Konstantin a horvát városok között említi. Szt. István idejében azonban magyar föld volt az, Goricza várispánság már ekkor alakulván, a mint a fentebb említett 1224-i okmányból kitetszik. 1387-ben Zsigmond e Klokocse kerületet Cetin városával Frangepán János grófnak adományozza s ez alkalommal határozottan Zágrábmegyébe helyezi ¹⁾). Ennek daczára, talán a Frangepánok szluini ágának állandó birtokolása folytán, a Korána vidékét Horvátországhoz kezdik számítani, sőt a horvátok 1527-i híres király-választó gyűlésüket is Cetinben tartják meg. A klokocsei részek szlavón voltának tudata azonban még sokáig nem veszett ki, s még 1575-ben a püspök és a bán Cetint is, Szluint is Zágrábba helyezik. E roppant vármegye hatósága alá tartozott a Koránától keletre az Unna vidéke is, a mai Török-Horvátországból és a volt bánai kerületből Krupát, Osztrosáczt, Busevicset, Kosztajniczát foglalván magában, mint azt a zágrábi káptalan 1374-i és 1396-i iratai, Zsigmondnak Blagay László gróf számára adott 1424-i oklevele, Cilley Hermann gróf szlavóniai bán 1435-i beiktató parancsa, Erzsébet királyné 1440. jan. 10-i adománya a Cilleyek részére és Egerváry László bánnak a Blagayak ügyében 1493-ban hozott ítélete bizonyítják ²⁾).

Ezen, az Unna és Dráva között elterülő s Magyarország testéből a tizenharmadik században kiszakadt provinciától dél-keletre a Verbász folyóig terült el egy másik hasonló névű tartomány, Alsó-Szlavónia. Eredetileg nem lehetett része az anyaországnak, mit a területén található fentebb említett zsupánságok igazolnak, de I. Béla hercegi címéből következtetve, korán állott magyar uralom alatt.

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 1. 360. l.

²⁾ G. Gyurikovic. De situ Slav. et Croat. III. 6.

Kálmán ideje óta Szlavónia kormányozóinak igazgatása alá tartozott, mit II. Endrének 1218-ban a Blagay család számára adott kiváltságlevele ¹⁾) s Béla hercegnek a templáriusokkal 1269-ben Dubiczát illetőleg kötött csere-szerződése mutatnak. Szlavónország alakulása óta evvel állt szorosabb kapcsolatban e déli tartomány, s ebből kifolyólag tartottak együttes gyűléseket alsó- és felső-szlavón vármegyék, mint például 1360-ban Koszorúváron, 1380-ban pedig Zágrábban ²⁾). Ezen Alsó-Szlavónia része volt mindennek előtt Dubicza vármegye s a később hozzá tartozó Vodicza grófság. Ezt bizonyítja az imént említett 1218-i és 1269-i okmányon kívül Imre királynak 1200-i, IV. Bélának 1256-i s István bánnak ezt megerősítő 1352-i irata ³⁾). De ide tartozott Orbász és a Koszorúvár székhelyű Zonavármegye is, mint erről Zsigmond királynak Blagay János gróf részére 1435-ben adott záloglevele tanúskodik ⁴⁾). Északi határát nem képezte a Száva, Pakráczot ugyanis a vránai perjelek, Dubicza urai, onnan keltezett leveleikben gyakran a magukénak mondják. Felső-Szlavónia szomszédos részeit olykor szintén az alsó vidékhez számították, mint a zágrábmegyei Kosztajniczát 1442-ben Frangepán Ilona ⁵⁾). Sőt Horvátország területéből is elfoglalta Polhana zsupánságot, ennek főhelyén, Bihácson, 1264-ben a zanai főispán vicecomes-e hivataloskodván ⁶⁾). Bihács később megint a horvátoké lett.

V. Az Unna és Verbász tája korán elvesztette az Alsó-Szlavónia megjelölést. Alsó-Szlavóniának, majd

A DRÁVÁN-
TÓLI KERÜ-
LET NÉGY
MEGJÉJE.

¹⁾ G. Gyurikovic. De situ Slav. et Croat. III. 6.

²⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 237., 485. és 434. l.

³⁾ G. Gyurikovic. De situ Slav. et Croat. III. 6.

⁴⁾ Tud. Gyűjt. 1836. V. 55. és 60. l.

⁵⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 236. l.

⁶⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 128. l.

egyszerűen csak Szlavóniának később egész más tájakat neveztek el, a drávántúli négy magyar vármegyét, Verőczét, Pozsegát, Valkót és Szerémet. Soha a legutolsó évtizedekig ez elkülönítés jogos nem vala, s bizonyítékok hosszú sora áll rendelkezésünkre, hogy e vidék századokon át mindig a tulajdonképeni Magyarország kiegészítő részét képezte. Az Árpádok idején, a szlavóniai hercegek korában akadunk ugyan annak nyomaira, hogy Pozsega és Valkó ezeknek kormánya alá tartozik, de ez előbbi állításunk ellen mit sem bizonyíthat, mert akkor még külön Szlavónia nem is létezett, s mert, miként Somogy, Baranya és Zala esetének anológiája mutatja, a hercegek igazgatása időnként a legmagyarabb vármegyékre is kiterjedt. Különben e vidék nem is állott oly állandó kapcsolatban a szláv részekkel, mint Zágráb környéke. Tudjuk például, hogy mindjárt az első szlavóniai dux, Álmos, idején I. Endre király fia, Dávid, külön bírta Pozsega hercegséget, melyhez a hasonlóváron kívül a szerémmegyei Kő is tartozott, s e helyeket a tihanyi apátság adományozta¹⁾. Gyakran a két keleti megyét Szerémség neve alatt foglalták össze, s később e kettő Bodroggal együtt többször állott a macsói bánassággal kapcsolatban, de Szlavónia földjét sem ezek, sem Pozsega és Verőcze soha nem képezték.

Állításunk bizonyítására idézzük mindenek előtt a leghitelesebb tanúkat, az okmányoknak és törvényeknek hosszú sorát. Magyar volt e négy megye Szlavónia alakulása előtt. 1229-ben IX. Gergely a Szerémséget Magyarország részének írja²⁾. 1236-ban a verőczemegyei Rasekföld Szlavónia „felé” fekvőnek mondatik³⁾. 1236-ban IV. Béla Magyarországon, Szerémmegyében, Ukurdon ciszter-

¹⁾ Wenzel G. Árp. új okm. VI. 70. l.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. III. 2. 157. l.

³⁾ J. Tkalcic. Mon. ep. Zagr. I. 65. l.

cita kolostort alapít⁴⁾. A pápa 1264-ben a valkói esperességet⁵⁾, 1266-ban a Szerémséget helyezi az anyaországba⁶⁾. Magyar maradt e táj Szlavónia alakulása után is. 1299-ben Grabsafalváról mondja egy oklevél, hogy a drávántúli részekben, Valkó megyében fekszik⁷⁾. Ugyanez évben III. Endre Morosini Albertnek a szlavóniai hercegség mellett, mely a király-fiak méltósága, külön adományozza Pozsegát, mely a király-é. Az 1351. 12. cikk, meg az 1397-iki országgyűlés, továbbá Mária királyné a Garay nádornak 1387-ben adott okmányban külön említik Dalmáciát, Horvát- és Szlavónországot, meg Pozsegát, Valkót. 1409-ben ugyanígy Zsigmond⁸⁾. Az 1416-i pécsi értekezlet külön küld megbízottakat Szlavóniába és külön Szerémbe s Valkóba⁹⁾. Zsigmond király 1424 Orbán napján a királyné ellátására rendeli többi között Szlavónia és Verőcze meg Pozsega mardurina-adóit⁷⁾. Ugyanő három évvel később Garay Jánosnak tett adományában Valkó-megyében, Magyarország határain belül, sorol fel birtokokat⁸⁾. Az 1433-ban készült, 1435-ben és 1471-ben törvényesen megerősített megyelajstromokban a négy megye a magyar megyék közt elszórtan jelenik meg. Jakab szerémi püspök 1437. aug. 23-án azt írja a pápának, hogy székhelye, Bánmonostora, Magyarországon, a Duna mellett fekszik. Magyar földnek mondja Albert király 1439. máj. 28-án Szerémet és Valkót. Megkülönbözteti a drávántúli megyéktől Szlavóniát az 1445. 22. cikk s az 1447-i ország-

⁷⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 1. 68. l.

⁸⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. II. 16. l.

⁹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 99. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. I. 291. l.

⁵⁾ Knauz N. Mardurina és Bansul Mora.

⁶⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VII. 5. 547. l., X. 3. 316. l. és 8. 564. l.

⁷⁾ Palugyay I. Kapcsolt részek. 205. l.

⁸⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 6. 860. l.

gyűlés dekretuma. Szerémmegyébe, Magyarországra helyezi Miklós pápa 1451. máj. 5-i bullája Újlakot, Hunyady János 1454-i levele Frigyes császárhoz Péterváradot¹⁾. Az 1478. 7. t.-cz. Pozsega, Valkó és Szerém magyar megyékről intézkedik. Ulászló hitlevele, valamint az 1492. 8. t.-cz. Szerémet különbözteti meg Szlavóniától. Zsigmond pécsi püspök, kir. kincstartó említett 1495-i számadásában előbb Pozsegát nevezi, aztán Szlavóniát. Az 1498-i 16. és 1505-i, 1518-i, 1525-i t.-cikkek szintén magyar megyéket sorolnak fel a Dráván túl. Az 1526. év szept. 29-én Fran-gepán magát Szlavónia és Pozsega védőjének írja. Ugyan-azon évben Taby vránai perjel külön említi Szlavóniát s külön Somogygyal, Zalával egy sorban Pozsegát és Valkót. Pozsegát nem számítja Szlavóniához Zárai Jeromos Battyányi Ferenczhez és Pekryhez 1533. február 11-én írt levelében, sem János királynak 1536. júl. 13-án Battyányi Orbánhoz adott irata. I. Ferdinánd is Gráczból 1536. okt. 17-én mind Thurzó Eleknek, mind a szultánnak írván, mind két levelében Szlavóniáról és Pozsegáról szól²⁾. Az 1647-i országgyűlés aktái felsorolván a szlavón megyéket s városokat, Szerémről és társairól hallgatnak, pedig mindkét elnök, Draskovich nádor s Mikulics személynök, horvát származású vala³⁾. Ezekenkívül hivatkozhatunk az egykorú szavabihető írók nagy számára, kik mindannyian megkülönböztetik Szlavóniát a drávántúli négy magyar megyétől. Közülük nevezetesen Verbőczy, Ranzán, Bonfin, Thuróczy, Dlugossus, Jovius, Broderics püspök, Istvánffy, Zermegh, Gregoriánczy Pál, Verancsics Antal és Faustus, Forgách Ferencz, Mossóczy és Teleghdy püspökök, Révay Péter, Pethő Gergely, Zeiler, Behamb és Hevenessy.

¹⁾ G. Gyurikovic. De situ Slav. et Croat. II. 18. és 19. l.

²⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 58., 71. és 206. l.

³⁾ Gyurikovic Gy. Verőcze stb. Morsz. részei.

Ha ezek után még közvetlen bizonyítékokra is lehet szükség, úgy azon körülményt hozzuk fel, hogy míg Szlavónia a bánnak igazgatása alatt állott, addig e vitás vidékek az 1498. 16. cikk tanúsága szerint az ő zászlajának s rovásának sohasem voltak alávetve. Ennek megfelelően 1514-ben a király a valkói nemeséget nem a bán, hanem a nádor zászlaja alatt való felkelésre buzdítja¹⁾. Tudjuk azt is, hogy Mátyás és II. Ulászló alatt e terület egy része külön szerémi bánságot képezett s így a szlavóniaihoz nem tartozhatott. A török hódítás előtt a szlavóniai tartomány-gyűléseken sem találjuk Pozsegát, Szerémet és Valkót. Ide tartozik továbbá azon tényre való utalás, miszerint a protestánsok, bár a társországozból kitiltotta őket a törvény, a drávántúli négy megyében mindig szabad vallás-gyakorlatot élveztek. Végül nevezetes, hogy II. Ulászló azon 1498-i parancsa után is, mely a boszniai káptalant a Szlavóniában való eljárástól eltiltá, nevezett káptalan 1520-ban Szerémben működött²⁾.

Ennyi bizonyíték ellenére azt találjuk, hogy Cilley Hermann szlavón bán 1481-ben Zágráb, Varasd s Verőczével tart gyűlést, az 1416. 7., 1448. 16. és 20. t.-cz. s Mátyásnak egy 1488-i okmánya Verőczét Szlavóniába helyezik³⁾, 1494- és 1495-ben Zsigmond kincstartó számadásai szerint e megyének adója Szlavónországgal együtt szedetik, sőt 1468-i s 1495-i okmányok is Verőczét a nyugati tartományhoz látszanak számítani⁴⁾. Részt vesz Verőcze 1526-ban a tartomány-gyűlésen⁵⁾. Valószínűleg e vármegyét a királyok hadi okokból helyezték honvédelmi s pénzügyi tekintetben a bán hatósága alá, hogy ennek ereje

¹⁾ Fejér G. Slav. et Croat. nexus. 122. l.

²⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 50. és 51. l.

³⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 74. l.

⁴⁾ G. Gyurikovic. De situ Slav. et Croat. I. 20. és 24. l.

⁵⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 309. l.

a növekvő török vésszel szemben gyarapodják. Hogy azonban Verőcze mégis Magyarországnak alkatrésze volt azt az eddig felsorolt adatok eléggé mutatják.

MURAKÖZ.

VI. A mily czáfolhatlan hazánknak történeti joga a drávántúli területre, épen oly bizonyos egy másik vitás területnek, a Muraköznek, magyarsága is. A különbség csupán az, hogy míg az előbbit ma a zágrábi kormány igazgatja, emerre Zala-megye jogos hatósága terjed ki. A társországok azonban még két évtized előtt sűrűn hangoztatták igényeiket, s azért nem érdektelen kutatni ama jeleket, melyek a Dráva és Mura közötti föld közjogi helyzetét megvilágítják. Az első Árpádok alatt, mint fentebb bebizonyítottuk, Zala határai délre a Dráván túl nyúltak el s így a Muraközt is okvetlenül magukba kellett foglalniok. Ezt világosan kimondja különben azon 1232-i ítélet, melyet a részben Dráván túl, részben a Muraközön fekvő Vizmeth felől adtak ki a zalai nemes bírák, s melyben nyíltan mondják, hogy Varasd megyével szemben a Dráva balpartja már szent István óta Zalahoz tartozik¹⁾. Szlavónországnak a 13-ik században történt megalakulása sem hozott változást. A bizottság, mely 1323-ban a lindvai uradalom zalamegyei jószágait összeírta, odaszámítja Damasa falvát a Muraközön. Valzei Ulrik stájer kapitány 1328 októberében I. Károlylyal szemben a Muraközt Magyarország határai közt fekvőnek ismeri el²⁾. 1397-ben Zsigmond Csáktornyát és Sztrigót Zalamegyében, Bedenyét pedig Szlavóniában adományozza a Széchenyieknek. Ugyanezen helyekről intézkedik az 1462-i országgyűlés³⁾. 1478-ban Synkwath (Senkovec) és Maskowth (Maskovec), 1496-ban pedig Christom (Chret-

¹⁾ Wenzel G. Árp. új okm. XI. 250. l.

²⁾ J. Kukuljevics. Cod. dipl. I. 104. l.

³⁾ Bottka T. A Muraköz.

sán) mondatnak zalai helységeknek⁴⁾. Zsigmond kincstartó említett 1494-i számadásai szerint a zalamegyei adó nagy része Ernuszt János uradalmából folyt be. Ennek pedig másutt, mint a Muraközön nem volt nagyobb szerű zalai birtoka. Az 1542. 43. t.-cz. Csáktornyát és Sztrigót az 1556. 6. és az 1567. 17. t.-cz. pedig a Mura és Dráva közti vidéket helyezik Zalamegyébe. Az 1569. 19., 1578. 27., 1602. 14., 1604. 8., 1608. k. u. 15., 1613. 8., 1618. 49., 1622. 36., 1625. 19., 1630. 3., 1635. 92. t.-cz. Légrádról s a Muraközről mint Magyarország részéről intézkednek. Esterházy nádor 1641-ben a véghelyekről kidolgozott felség-feltesztésében Légrádot a Muraközzel az egyik magyar generalátushoz tartozónak írja⁵⁾. Ezt megerősíti az 1658-i 3. t.-cz. I. Lipót 1671-ben a szent-ilonai szerzeteseknek szent Jeromos kápolnáját adományozván, Muraközt Zalamegyében fekvőnek állítja⁶⁾. Megkülönbözteti a társországok területétől a Muraközt a tartomány-gyűlés 1704-i 5. czikke.

Ennyi bizonyítékkal szemben egyetlen adatot sem találhatunk, mely a kérdéses területet a régi Szlavónia, mai Horvátország részéül tüntetné fel. Muraköz vallási ügyekben a zágrábi püspökséghez tartozik ugyan, de e körülmény, eltekintve a politikai és egyházi felosztás gyakori eltéréseitől, egyszerűen onnan magyarázható, hogy az alapító Szent László idején a Dráva még épen nem képezte a tulajdonképeni Magyarország határát. Hiszen még a Murán túl is elnyúlott a zágrábi püspöki megye Zsigmond királynak 1398-ban Garán kelt okirata szerint⁷⁾. Az 1489-i 34. t.-cz. azon szakasza, mely Nedelczét a szlavóniai főharminczadok közé sorolja, nem bizonyít semmit, mert ugyanott Muraszombat is említetik, mely pedig kétségtelenül vas-

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 69. l.

²⁾ Bottka T. A Muraköz.

³⁾ B. Kerhelich. Not. prael. 424. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 571. l.

megyei helység¹⁾. Erre nézve kellő felvilágosítással szolgál a rendeknek s Ulászló királynak Korvin János herceggel 1490-ben kötött békeszerződése, mely „a zágrábi főharminczad-hivatalnak csáktornyai, muraszombati s többi Szlavónián belül és kívül található“ filiáiról szól. A harminczadoknak tehát az ország-batárhoz semmi köztük. Ennyit a Muraközről.

Hátra volna meg Fiuméről szólani. Azonban e város és kerülete nem annyira az anyaország és társországai között vitás terület, mint inkább csak az képezi kérdés tárgyát, vajjon ezen corpus separatum a szent István birodalmában áll-e különös kapcsolatban is a mai Kroáciával? Azt hisszük, ennél fogva Fiume ügye kívül esik jelen munka keretén.

DALMÁCIA,
HORVÁT-
ORSZÁG ÉS
ALSÓ-SZLA-
VÓNIA EL-
VESZTÉSE.

VII. Az eddig elmondottak után világos dolog, mi szerint Magyarország társországainak jogos területét azon vidékek képezték, melyek a Dráva középfolyásától a Narentáig, illetőleg Durazzoig nyúlnak el. A Kulpáig tartott Szlavónia földje, azon túl pedig meg nem határozható válasz-vonallal Horvát- és Dalmátország következett. A magyar korona tényleges uralma s a három királyság földirati viszonyai azonban korán szenvedtek változást. Legelőször a sokat vitatott, sok vér árán megőrzött Dalmácia, a szigetek és tengeri városok veszttek el. Zsigmond idejében, 1419-ben, vette Velence véglegesen birtokába Jádrát (Zára), Tragurt (Trau), Spalátót s az egész part-szegélyt Kattaróig. Északon horvát föld maradt s így a budai király hatalmának bódolt még Modrus és Zeng; a szigetek közül Vegliát tartották meg a Frangepánok; délen a ragúzai köztársaság s a szent Száva hercegségéhez (Hulm, Hercegovina) tartozó Primorje közvetve uralták a magyart.

¹⁾ Deák F. Zágrábmegeye körlevele.

1380-ban azonban elveszett Veglia, 1483-ban Primorje¹⁾, 1527-ben Ragúza²⁾, és velencei birtokként szerepelt Dalmácia.

A dalmát részek elválása után megmaradt Kroáciában is csakhamar érzékeny csorbulást szenvedett a magyar szent korona integritása a növekvő török vész nyomása alatt. 1522-ben II. Lajos önként engedte át Zeng, Osztrovica, Lika, Klissza, Kruppa, Knin (Tinnin) és Szkradin várakat sógorának, osztrák Ferdinándnak, hogy német zsoldosokat vessen beléjük. Az osztrák katonai igazgatás megfészkelvén magát, fennállott az aztán a Habsburg-háznak magyar trónra jutása után is mint károlyvárosi generalátus. Ennél még súlyosabb csapást mértek a hódító ozmán fegyverek. A mohácsi gyászos ütközetet követő esztendőben Zengig nyomultak előre pusztító hadaik s északi és közép Horvátország legnagyobb része Likával és egész Korbáviával kezeik közt maradt. Még jobban kiterjeszkedtek a következő években, különösen 1537-ben, midőn elesett Klissza vára s vele az egész déli vidék³⁾.

A török hatalom hanyatlásával ismét újra alakultak a régi horvát királyság politikai birtok-viszonyai. Legelőször Velence szaporítá meg az általa birt Dalmátország területét, elfoglalván 1647-ben Knint, Novigrádot, Szkrardonát, 1648-ban Klisszát. Az 1699-i passzarovici béke még egyéb területeket, Obrovácot és Kattarót, csatolta az eddigi hódításokhoz. Az ekként kitágult Dalmácia a doge kormány alatt állott 1797-ig, midőn a Habsburg-Lotharingen ház jogara alá került. Magyarországgal való egyesülésüket kérvényezték akkor a dalmaták, e helyett azonban osztrák hatóságok telepedtek Zarába, s rövid francia uralom okozta

¹⁾ Engel. Gesch. v. Dalmatien. 79. és 83. l.

²⁾ Geleich-Thallóczy. Ragúza oklevéltára. LI.

³⁾ Peaty Fr. Eltűnt várm. II. 416. l.

félbeszakítással meg is maradtak ott¹⁾. Eredménytelenül sürgette a visszakeblezést 1802 óta csaknem minden magyar országgyűlés s horvát-szlavon tartománygyűlés, és eredménytelen maradt Ferencz királynak elismervénye 1802. okt. 17-i leiratában, valamint V. Ferdinándnak 1830-i ígérete is, melyet az 1825-i diéta által a praeferentialia gravamina élén kifejezett kívánatra adott²⁾.

Nemcsak Velenczének, hanem a magyar királynak is kedvezett a 17-ik században a hadi szerencse, Közép-Horvátország I. Lipót birtokába jutott, s ott 1683-ban Lika s Korbávia megyék alakultak. A megye azonban csakhamar uradalommá változott, a kamara birtokába került, s 1700—1712 a katonai igazgatás ide is kiterjeszkedett³⁾. Hasztalanul követelte a polgárosítást az 1715-i 116. s 1741. 152. t.-cz. Lika és Korbávia, valamint Horvátországnak egyéb, a bécsi kormány kezében lévő kerületei a határvidék részei maradtak. Az egyedüli kivételt a partvidéknek egy része képezé, de hogy itt is mily kevésbé érvényesülhettek a magyar állam jogai, bizonyítja Zeng példája. Az 1635-i 36. és 1638-i 22-ik törvényezikkek foglalkoztak vele, fönntarták reá szt. István birodalmának jogait, mégis mindamellet területileg úgy, mint közigazgatásilag Krajnához számított. Új törvények, az 1655. 69., az 1659. 92., az 1741. 56., az 1791. 60., s az 1848. 5-ik, kellettek arra, hogy e szabad királyi várost kiváltságaiban megtartsák s megőrizték a magyar koronának. Pedig Zeng s a mai Fiume-Modrus megye némely más részei, ez volt minden, mi a társországok között Horvátországot képviselé, többi területét részint a katonai határvidéknek 1739-ben szervezett likai, ottocsáni, ogulini és szluini ezredei foglalták el, részint a fontos Bihácsal egyetemben Boszniába

¹⁾ Engel. Geschichte v. Dalmation. 90. és 93. l.

²⁾ St. Pejakovics. Aktenstücke.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 496. l.

keblezve a török tartotta meg. E megmaradt csekély horvát föld is Zágrábmegye szávántúli kerületével egyetemben a napoleoni hadjáratok idején francia uralom alá jutott, s bár 1814-ben visszakerült, csupán az 1822. júl. 5-i királyi leirattal csatoltatott vissza, sőt a visszacsatolás tényleges foganatosítása csak 1825-ben következett be¹⁾.

Horvátország sorsában, mi az idegen hódítást s a későbbi törvénytelen állapotokat illeti, osztozott Szlavónia is. A Bosznia felől előnyomuló törökök becsapásainak kített Alsó-Szlavónia volt az első, mely elbukott. 1496-ban foglalták el az ozmánok a zanai Koszorút, 1503-ban pedig Kliucsacsal és Kamengraddal az egész vármegyét²⁾. A mohácsi vész után Orbász, 1539-ben Dubicza következett, s az utóbbinak Száván inneni részét kivéve örökre veszendőbe ment az egész tartomány. A passzarovici béke után, mely az Unnág és Szávág terjeszté ki a keresztény határokat, magyar országgyűlési törvényezikkek, az 1715-i 118. s az 1741-i 18. és 50., említik ismét Alsó-Szlavónországot, visszakeblezését sürgetvén. E név azonban nem jelentheté többé a szávántúli vidékeket, melyek fölött a félhold ragyogott, de jelenté hibásan az 1741. évi szeptember hó 22-én kelt horvát séreimi felirat tanúsága szerint Zágráb és Kőrös vármegyék bizonyos részeit³⁾.

VIII. Az eltűnésnél is különösebb sors érte Felső-Szlavóniát: a megfogyott, csaknem semmivé olvadt Horvátország álarczát vette fel. Még a 16-ik században a szlavón név volt túlsúlyban, s mintha csak a régi idők emlékei élednének fel, benne értették gyakran Horvátországot is. Így van ez a bán kinevezését siettető 1537-i

ALSÓ-HORVÁT-
ORSZÁG ÉS
ALSÓ-SZLAVÓ-
NIA.

¹⁾ J. Kukuljevics. Jura R. Croat. II. 279. l.

²⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 490. l.

³⁾ Palugyái I. Kapcs. részek. 227. l.

50-ik, a harminczadok ügyében intézkedő 1545-i 42. s 1556-i 37., az adót kivető 1595-i 45., a honvédelemről gondoskodó 1598-i 33., a törvénykezést szabályozó 1599-i 10. törvényekkel. Később azonban gyökeresen megváltozik a viszony, s Kroácia neve ragad a szomszéd tartományra is. A viszonyokkal ismeretlen idegen katonai parancsnokok kezdték az új elnevezést, s hamar átvette a bécsi kormány, mint Lipótnak egy, a rendekhez 1683-ban intézett irata bizonyítja¹⁾. Köztudatba, irodalomba gyorsan elharapódzott a téves jelölés, s már 1709-ben szerepel Zágráb vidéke Kroácia név alatt a Müller-féle térképen²⁾. Hasztalanul írt ez ország-csusztatás ellen a horvát Kolinovich s utána Kovachich, Timon és Szegedy. A híres Kerchelich panaszosan emlegeti, mennyire általános az ő idejében e fogalomzavar. Diplomatie és törvényileg még hosszú ideig megmaradt a helyes történelmi nevezet. I. Lipót 1703-ban Kapronczát, I. József 1708-ban Ludbreghet, a kapcsolt részek rendei ugyanakkor sérelmi feliratukban Kőröst³⁾, Mária Terézia 1750-i, a határvidéket rendező diplomájában mind a három megyét⁴⁾ Szlavóniába helyezik, hanem 1790-ben az országgyűlés rálépett a veszedelmes ösvényre. Az 59-ik cikk Felső-Szlavóniának nevezi ugyan Varasdot és társ megyéit, de a megelőző tárgyalásokon szélteben Horvátországot emlegették a rendek⁵⁾, s ez a megjelölés áll a stíriai határrendezést elrendelő törvényben is. Az 1809-i békekötés s az 1812-iki 4-ik cikk aztán betetőzték az elkövetett közjogi hibát. De még élt a régi név emléke, s az 1848 júniusában kibocsátott horvát nemzeti manifesztum „Horvát-

¹⁾ G. Fejér. Series dipl. 120. l.

²⁾ Gyurikovich Gy. Verőcze stb. Morsz. részei.

³⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 244. l.

⁴⁾ Hampel J. A báni méltóság.

⁵⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 219. l.

ország, vagyis az úgy nevezett Felső-Szlavónia“ felől beszél¹⁾.

Azonban Kroácia neve alatt sem maradt meg a társországok számára a régi Felső-Szlavónia egész területe, mert a határvidék itt is kivette a maga részét. 1532-ben helyezett el I. Ferdinánd állandó katonaságot Kőrösmegye némely részeiben s 1534-ben véglegesíté ez intézkedést a szlavón rendek kérelmére. Varasdi generalátus nevet nyert e vidék, szerbekkel telepítették be, s egészen kicsúsztott a bán hatósága alól. Rudolf alatt Petrinja környéke, 1696-ban az Unna és Kulpa tája vétettek katonai igazgatás alá, ez utóbbi névleg meghagyatván a bán kormánya alatt. 1739-ben történt a végleges rendezés, midőn e földekből a báni első, báni második, varasd-szent-györgyi és varasd-kőrösi ezredek alkottattak.

A mily mértékben szorult ki Szlavónia a társországok földjéről, oly mértékben növekedett a horvátok és a bécsi kormány részéről a törekvés, e névnek új területet keresni, hogy a municipális jogok tovább éljenek. Pozsega, Szerém, Verőcze és Valkó, e négy megye volt az, mely a szomszédos magyar vidékek közül leginkább bírt némi tartományi különválás hagyományával. Dávidnak, I. Endre fiának, pozsegai herczegségéről, az Árpádok alatt annyiszor említett Szerémségről s Mátyás és Ulászló szerémi bánjairól már fentebb szólottunk. A 15-ik században egy új, jelentékeny tényező támadt, mely a provinciális alakulást siettettheté, s ez a nemzetiség változása vala. Tamási László pozsegai főispán 1437-iki levelének tanúsága szerint a balkáni szlávok bevándorlása ez időben jelentékeny mérveket ültött²⁾, s ennek tulajdonítandó, hogy Appiani Péter 1538-i térképén Pozsega és Valkó, Valvassorén ezenkívül még

¹⁾ St. Pejakovics. Aktenstücke.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 7. 908. l.

Szerém „Rätz, Rascia“ néven szerepel, s ez a név fordul elő még 1691-ben is Szent-Ivány Mártonnál. A bevándorló ó-hitűeket az ország régi lakosai oláhoknak nevezték, s így volt lehetséges, hogy Pozsega megyének jó része s a szomszédos kerületek a 17-ik és 18-ik században mint Kis-Oláhország jelentkeztek¹⁾. Meglévén a szokás a Dráva-Száva közének alsó részét külön tartományként szerepeltetni, már csak egy lépéssel kellett tovább menni, hogy az értelmetlenné válni kezdő Szlavónia név itt gyökerezék meg. A hosszas török iga, mely e részekre nehezedett, megkönnyíté az átalakulást, elenyésztetvén a régi törvényes állapotoknak világos emlékezetét. Stier Márton császári főmérnöknek 1684-ben s Wischer G. M.-nek 1865-ben kiadott térképei Pozsegát és Valkót Szlavónországhoz számítják. Szerém még külön van felemlítve, Verőcze pedig teljesen hiányzik, mi biztos jele a fogalmak zavarosságának. Ez utóbbi is megjelenik, még pedig Szlavóniához számítva, Müller 1709-i térképén²⁾. Az udvar is ezt a felfogást árúlja el, a mennyiben I. Lipót a három megyét 1697-ben Zemliak királyi jószágigazgató fölterjesztésére adott feleletében³⁾ és szept. 28-án Ebersdorfban kelt levelében Szlavóniához⁴⁾, a Szerémséget pedig Odescalchi Livius javára 1698. decz. 11-én tett adományában Magyarországhoz számítja⁵⁾. Törvény és országgyűlés ez időben nem tett különbséget Szerém és társai között és sokáig állhatatosan küzdött magyarságuk mellett. A paszszarovicí béke 1699-ben a Szávához tolván a határt, az azon évi adólajstrom rögtön egy külön drávántúli adókerületet állít fel. Az 1700. szept. 11-én ez új szerzemény

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 206. l.

²⁾ Gyurikovics Gy. Verőcze stb. Morsz. részei.

³⁾ G. Fejér. Sér. dipl. 122. l.

⁴⁾ G. Kerchelich. Notitiae. 475. l.

⁵⁾ Szalay L. A horvát kérdéshez. 59. l.

rendezésére kiküldött bizottság a bécsi fölfogásnak megfelelően Szlavóniának nevezi ugyan jelentésében a négy megyét, de rögtön utána meghazudtolja magát, elmondván, mint útasította a tisztviselőket, hogy mindenben Magyarország többi megyéinek példája szerint járjanak el. 1702-ben az adólajstrom hasonló szellemű, 1708-ban pedig a horvát követek által felidézett vita után Pozsegamegye küldötének adatik ülés a követek között¹⁾. 1711. február 23-án Esterházy Pál nádor magyar nyelven parancs-levelet intéz a négy megyéhez²⁾. 1711-ben és 1714-ben ismét az adólajstrom, 1712. jún. 1-én pedig a sérelmi felirat bizonyítja, hogy a négy megye az anyaországnak része. 1715-ben világos törvényt hozott az országgyűlés, a 92-ik cikket, mely Pozsega, Verőcze, Szerém és Valkó visszakeblezését Csongrád, Csanád s más magyar részekével együttesen határozza. Ugyanez évben a 112. és 118. t.-cz. által bizottságot küldtek ki a rendek, mely az 1722-i diétának beadván jelentését, abban az alsó vidéket Horvát-Szlavónországtól határozottan megkülönbözteti, épen úgy, mint a fölirat, az arra febr. 18-án adott királyi válasz³⁾ s az 1723. 20. cikk. 1728. júl. 30-i föliratukban megint ily szellemben szólottak a rendek⁴⁾ s ily szellemben hoztak később törvényeket, az 1729-i 7., az 1729-i 22., az 1741-i 18-ikat és 50-iket. 1745-ben azonban a szerémi részek rendezésére új bizottság küldetvén ki, azt törvényellenesen nem a nádor, hanem a kormány állította össze, egy kivételével csupa horvátokból. Az eljárás nem lón sem a magyar érdekeknek, sem az országos határozatnak megfelelő, mégis Verőcze decz. 9-ikén, Szerém deczember 12-én már kifejezik örömlüket affölött, hogy ők, „Alsó-Szlavónia

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 217. l.

²⁾ Pesty Fr. Száz levél. 14. l.

³⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 220., 222. és 224. l.

⁴⁾ Gyurikovics Gy. Verőcze stb. Morsz. részei.

s a Szerémség," visszaadattak a bán kormánya alá¹⁾, s Mária Terézia is elfogadta a működés eredményét, 1746 ápr. 27-én rendeletet bocsátott ki, mely szerint a kérdéses területből elvételvé a bródi, gradiskai és pétervárad határörzredeknél felállításához szükségelt föld, s eltöröltetvén Valkó, a megmaradt részt három megyére osztották s a bán hatósága alá helyezték. A következő országgyűlésen e rendelet becikkelyeztetése a horvátok által követeltetvén, a magyar rendek által meg hevesen elleneztetvén, végül egy oly középútat választottak, mely a kényes kérdés megoldását mintegy elodázní akarta²⁾. Meghozták ugyanis az 1751. 23. t.-cikket, melynek szövege szerint: „Szerém, Verőcze és Pozsega megyék ő felsége által az országgyűlésre meghívassanak s ezen ország többi megyéi közt továbbra is ülésel és szavazattal bírjanak, fennmaradván egyébként Magyarországnak és a bánnak törvényhatósága.“

Az 1751-i határozat nem a kérdésnek függőben maradását eredményezé, hanem azt, hogy egyrészt a három megye a köztudatban, valamint Bécs és Zágráb szemeiben mindinkább Szlavónia képét vette fel, bár még az 1773-i horvát congregatio maga hangsúlyozá a szerémi részek magyarságát, másrészt pedig a törvény kétértelmősége folytán bizonyos kétes helyzetbe jutott. Pozsega és társai magyar megyék módjára adóztak, követeket küldtek a dietákra, fogadták a helytartótanács intézkedéseit, de megjelentek a zágrábi congregation is, rendeleteket vettek a bántól s horvát törvénykezés alatt állottak. Az 1790-i országgyűlés még rontott az állapotban, elfogadván a vitás terület megnevezésére az Alsó-Szlavónia megjelölést³⁾. A tartomány-gyűlés ugyanazt határozottan hangsúlyozá 1836-ik évi 4. cikkében. Csak századunkban igyekeztek a rendek helyrehozni az

¹⁾ J. Kukuljeviécs. Cod. dipl. I. 422. és 424. l.

²⁾ Korbuly I. A bání méltóság. 134. l.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 218. l.

elkövetett hibát, midőn az 1832/6-i 5., 6., 7., és 26. t.-cikkek kimondták, hogy e név Pozsegát, Szerémet, Verőczét meg nem illeti. Mégis ez országgyűlésen még a három megye sérelmei a horvátokéi között terjesztettek föl, 1841-ben pedig a két tábla nem bírván megegyezni, egészen elejtettek. Csak 1843-ban juthatott hely a sérelmeknek a magyarországiak között¹⁾. Végül 1848-ban az 5-ik t.-cz. a magyar alsóházban jelölt a drávántúli kerület képviselőinek helyet.

IX. Vitás területek az egész vonalon, ez volt azon állapot, melyet a század közepén végbement erőszakos politikai átalakulás talált. A magyar állam jogcíme a tényleg osztrák hatalomban lévő Dalmáciára, katonai igazgatás alatt álló Kroácia, részint Horvátország neve által már-már eltűntetett, részint a határörvidék által elfoglalt Szlavónia, s a szlavón és magyar rendek által egyaránt igényelt szerémi kerület, — ezekben foglalhatjuk össze a társországok politikai földiratát 1848-ban. Ez esztendő tavaszán e részeknek Zágrábban összeült követei Magyarországgal szemben a forradalom terére lépven, függetlenségüket kimondták s nemzetük számára a tényleg bírt vidéken kívül Dalmáciát, a polgárosítandó határörvidéket, Pozsegát, Szerémet, Verőczét, Fiumét, Muraközt, sőt Alsó-Stájerországot s Török-Horvátország megszerzését követelték²⁾. A magyar szabadságharc leveretése után a horvátok nagyzó ábrándjaira is keserves kiabrandulás következett ugyan, területi aspirációik azonban, a mennyire az Magyarország rovására történhetett, kielégítést nyertek. A régi Horvátország és Szlavónia polgári részei Pozsegával, Verőczével, Fiumével és a Muraközzel együtt abszolút kormányzat alatt mint

A TÁRSORSZÁGOK TERÜLETI ALAKULÁSÁNAK LEGÚJABB TÖRVÉNYEK SZERINT.

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 208. l.

²⁾ St. Pejakovics. Aktenstück.

külön korona-tartomány szerveztettek. Zeng azonban ekkor katonai igazgatás alá, Szerém pedig a szerb vajdasághoz került.

1860-ban Bécs ismét az alkotmányok alapjára lépven, a három királyság is visszanyerte jogait s hozzá újakat, a szent István birodalmától való különválást megvalósítókat. A terület megmaradt úgy, mint azt az abszolút éra megszabta, sőt még Szerém is oda csatlakozott. Ily helyzetben kötötték aztán meg a társországok 1868-ban a kiegyezést, mely mint azon évi 30-ik cikk iktatott Magyarország törvényei közé. Ennek 66-ik pontja értelmében Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok területéhez tartozónak ismertetett el: az osztrák uralom alatt alkotott Fiumemegye, Fiume város és kerületének kivételével, valamint Zágráb, Varasd és Kőrös vármegyék, aztán Pozsega, Szerém és Verőcze, továbbá a határőrezredek a tengertől a Dunáig, s végre Dalmácia. Nem tartozik oda Fiume, mely külön testet képez az államban, nem a Muraköz, melyet visszakapott ismét Zalamegye, s nem a Krajna által igényelt sichelburgi kerület és Marienthal község, melyek a később, 1872-ben a 4. t.-cz. által, elrendelt határszabályozás nem eszközölthetvén, ideiglenes kormány alatt maradtak. Két résznek, a határőrvidéknek és Dalmáciának, még visszacsatolásáról kellett gondoskodni. A dalmaták egy ízben, 1861-ben, már elutasították az egyesülést, s megoldatlan maradt a kérdés 1868-ban is, csupán azt határozván a kiegyezési törvény 65-ik pontja, hogy a magyar szent korona joga fenntartatik a tartományra, s hogy ennek képviselői is meghallgatandók a visszakapcsolás feltételeire nézve. Gyorsabban foganatosíták a határőrezredek polgárosítását és bekebelezését. 1871. június 8-án jelent meg a császári és királyi rendelet, melynek értelmében a varasd-szent-györgyi és varasd-kőrösi ezredek területe, valamint Zeng város, Belovár s Sziszek község és Ivanicsvár a társországokhoz

csatoltatott. A határőrvidék többi része egy ideig még külön tartományként szerepelt. 1881. évi július hó 5-én végre megtörtént az egyesítés Horvát- és Szlavonországokkal, a mi aztán az 1882-ik évi 40. t.-cz. által törvénybe iktatott.

A társországok területe tehát, a mint azt a mai állapot mutatja, elfoglalja a Dráva-Száva közét a Dunától a tengerig s a magyar állam véghatáráig; az osztrák Dalmáciára csak törvényes jogaik vannak s nem tényleges uralmuk. Nagy része e vidékeknek csupán régi nemzedékek tévedései s a közel mult hibái folytán szakadt ki a magyar föld testéből, más része helytelen elnevezés alatt igaztalanul bitorol történeti tradíciókat. Míg az 1868-iki törvény érvénye teljes, addig e viszonyokhoz nem fér változás, s az egész terület élvezi a horvát nemzetnek biztosított nagy kiváltságokat. Nekünk azonban, kik a három királyságnak helyzetét a magyar államban történeti fejlődésének alapján kutatjuk, különböző idők különböző politikai földiratát figyelembe kellett vennünk, mert csak így foghatjuk fel helyesen Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok tárgyalandó közjogi intézményeinek érvényét, hatását s az azokból vonható következtetéseket.

MÁSODIK RÉSZ.

A TÁRSORSZÁGOK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZÖTTI
KÖZJOGI KÖTELEK JELLEGE.

I. A modern Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok alakulását adtuk elő, a mint a magyar szent korona alatt részben hódított, részben ősi anya-területből keletkezve századok lassú folyamán mai állapotukba helyezkedtek. Az Árpádok királyságával összeforrvá jelenik meg a három testvér a történelem lapjain, vele együtt képezi szent István birodalmának országait. Csaknem nyolcz század előtt vette eredetét szoros viszonyuk, s csaknem nyolczadfél századon át fejlett, gyökeresedett, néha gyöngült, néha erősödött az őket összekapcsoló közjogi kötelék. E kötelék jelegét vizsgálni, természetét kideríteni lesz tárgyalásunk legközelebbi feladata. Nem az intézményeket kutatjuk, azok csak a kapcsolat létezését mutatják s minéműségét alig magyarázzák. Politikai kényszerűség vagy erejét érző abszolutizmus és hagyományait feledő nemzet állíthat fel a történeti jogfejlődéssel ellenkező institúciókat is, miket oly nehéz kiirtani öntudatra ébredt későbbi nemzedékeknek. Törvényekhez, állam-okiratokhoz, a hivatott közjogi organumok nyilatkozásaihoz s a históriai tényekhez folyamodunk, azokból merítünk irányt, érveket, világosságot. És e források azon meggyőződésére vezetnek az elfogulatlan kutatót, hogy a kötelék, mely szent István birodalmának részeit összefűzi, nem két külön állam perszonál-uniójáé, nem

FEGYVERES
HÓDÍTÁS,
MINT A MA-
GYAR ÁL-
LAM JOG-
SZÉNE A
TÁRSORSZÁ-
GOKRA.

is szerződéses államszövetségé, valamint nem hűbér-viszonyé, hanem csupán egy egységes, megoszthatlan magyar államról lehet szó, melynek a társországok elválhatlan kiegészítő részei.

A magyar állam jogcíme a társországokra: fegyveres hódítás, közel nyolczszáz éves birtoklás által erősítve. Természetesen csak a horvát-dalmát királyságról szólhatunk, mert Szlavónia jóval későbbi időben s csak történeti jogok bitorlásának révén csatlakozott.

A tizenegyedik század végére esik a nagy történelmi esemény, mely a magyar állam közvetlen határait az Adriáig tolta előre. Szent László volt az, ki 1091-ben a horvátok párt-villongásainak véget vetendő átkelt a Dráván, visszafoglalta előbb Zágráb vidékét, mely nem régiben szakadt el az Árpádok birodalmától, aztán Horvátországba csapván, meghódította azt az Alpeselegig s Álmos öcscsét tette oda al-királyul. A tengermelléki részek megszerzésétől kün becsapás szólította haza. Így beszéli azt egy régi dalmát történetíró¹⁾. S hogy csakugyan erőszakos foglalás ment végbe, mutatja a jádrai Mária menybemeneteléről nevezett apáczaárda protokoluma, hova 1091-ben Drago perjel bejegyzé: „az időben, mikor László, a pannonok királya, Horvátországra támadván, unokaöcscsét, Álmos urat, tette abba királyul“²⁾. Így tudták ezt a szent királynak utódai is, legalább II. Endrének már idézett 1217-i és 1235-i, a zágrábi egyház szabadságait erősítő oklevelei leigázásról és hódításról beszélnek, midőn e hadjáratot emlegetik.

László művét örököse, Kálmán, fejezte be, midőn 1096-ban a lázadók által szorongatott Álmos segélyére sietett s Dandolo tanúsága szerint csaknem egész Horvátországot hatalmába vette, nem két ország birtokát egyesítvén kezében, hanem a magyar állam uralmát terjesztvén

¹⁾ Thomas archid. Hist. Salonit. 17.

²⁾ Horváth I. Über Croatien. 34. l.

ki a dalmát partokig. Így értelmezi a viszonyokat Malaterra, azt irván 1097-ben Jádráról, hogy az „a magyar királyé“, s Vinkur gróf a kormányzója¹⁾. 1102-ben újra kitört a lázadás, újra megjelent a hódító sereg, elfoglalta a tengeri városokat, köztük Spalatót, melynek lakosai Tamás esperes elbeszélése szerint megesküdték, hogy „Kálmán királynak, meg az ő utódainak és Magyarországnak alávetettek maradnak“. Kevéssel azután, 1120-ban, az illir föld „leigázását“ emlegeti szent János tragurumi püspök életírója²⁾.

Horvát-Dalmátország fegyveres kézzel történt hódolatása, és pedig nem a király személye, hanem a magyar állam irányában, ez azon következtetés, mely az eddig mondottakból levonható. Nem czáfolhatja ezt sem a spalatói történet végére függesztett s Kálmánnak a horvátokkal kötött szerződését emlegető hamisítvány, sem a Tragurumnak adott szabadság-level, melynek költött kiváltóságait az egész országra kihatóknak s valódiaknak értelmezni hasztalanul kísérlették meg tendenciózus írók.

Nem dönti meg okoskodásunkat azon körülmény sem, hogy Kálmán magát 1102-ben Jádrában Kroácia és Dalmácia királyává koronáztatta. A megszerzés tényének ünnepléses proklamálása volt ez csupán, vagy egyszerű templomi szertartás arra, hogy uralmát az egyház védelme alá helyezze, nem pedig a két ország birtokára való jogcímmel szerzése. Így bizonyítják ezt a későbbi események. Három évvel utóbb, hogy új alattvalóinak szívét megnyerje, a zárai mezőn Kálmán valamennyi magyar főemberével együtt esküt tett Dalmácia szabadságainak fenntartására³⁾. Ha szerződés folytán s a koronázás által jutott a magyar király egy külön horvát állam trónjára, miért esküdték meg véle magyar tanácsosai, a nádor, a

¹⁾ Szalay L. A. horv. kérdéshez. 24. és 35. l.

²⁾ Farlatius. Illyricum sacrum. IV. 313. l.

³⁾ Wenzel G. Árp. új okm. I. 43 l.

primás s a többiek, s miért csak 1105-ben 1102 helyett? Különben maguk az új alattvalók sem tekintették szívük szerint valónak fejedelmüket, ki ellen folytonosan lázongtak, s ki szüntelenül hódítóként viselte magát közöttük. Fennmaradt a jádrai apáca-kolostor harangtornyának felirata, büszkén hirdetvén, hogy azt Kálmán 1105-ben győzelmes bevonulásának öröme emelteté¹⁾. Ugyanezen diadal emlékét őrzi meg a zárda fejedelemszönyének, Vekenégának, okmány²⁾. Mindezeknél fontosabb azon 1111-iki szabadságlevél, mely az arbei egyház privilégiumait megerősíti. Fontos pedig ezen okirat először azért, mert benne a király világosan mondja, hogy „Dalmát- és Horvátországot hatalmába ejtette,“ másodszer meg azért, mivel az, bár tisztán dalmát ügyben intézkedik, „adatott tisztelendő Lőrincz esztergomi érsek kezei által.“ Mint magyar király, a hódítás jogánál fogva uralkodott Kálmán az Ádria partján, úgy tudták azt a velenceiek is, midőn halála után Faledro Ordelafo doge, Tragurumnak adott kiváltságait megerősítvén, őt egyszerűen csak Magyarország királyának nevezi³⁾.

A KORONA
ÉS A TÁRSORSZÁGOK.

II. Ha az 1102-iki jádrai koronázás közjogi jelentőséggel bírt volna, úgy ismétlődnie kellett volna az utódok alatt. De bárkinek horvát királyvá való fölkenetéséről többé mit sem tud a történelem. Igaz ugyan, hogy II. Géza a spalatóiaknak 1143. május 3-án adott szabadságlevelében és II. Endre is 1207-ben ugyanoly okmányban említi az időt, midőn majd koronáztatás végett Dalmáciába érkezik, hanem az igéretből sohasem lett valóság⁴⁾. Ennek

¹⁾ Farlatus. Illyricum sacrum. V. 53. l.

²⁾ Szalay L. A horv. kérdéshez. 38. l.

³⁾ Lucius. De regn. Dal. Cr. et Slav. III. 4.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura regn. Croat. I. 29. és 40. l.

oka abban rejlik, hogy a magyar királyok már mint ilyenek birván a Kálmán szerzeményei fölött való uralmat, a budai vagy székesfehérvári koronázás által a társországok fejedelmévé is fölkenettek. Így midőn Imre még életében megkoronáztatta csecsemő fiát, a későbbi III. Lászlót, a szertartásban résztvett Bernát spalatói érsek is. Mikor pedig a gyermek-király gyámja, Endre, akart helyébe ülni, az is fölívta a nevezett főpásztort az egyházi tünnepélyességhez való járulásra, a dalmát krónikás szerint mint Magyarország egyik főpapját¹⁾. IV. kún László 1272-i koronázásánál jelen volt a tragurumi bíró²⁾, s maga a király mondja el egy 1279-i oklevelében, hogy ez alkalommal nem csak az anya-országot, hanem az annak alávetett földeket illetőleg is esküdött³⁾. Még világosabban beszél a nápolyi Anjou trónkövetelők története. Mindjárt a legelső, Martell Károly, kit pedig egyedül a tenger mellékiek ismertek el uruknak, ennek daczára kortársak tanúsága szerint nem Kroácia, hanem Magyarország királyává koronáztatott Nápolyban. Használta ugyan Dalmácia királyának címét is, de csupán mint címet, hiszen a tragurumi dalmátok azon okból tagadják meg iránta az engedelmeiséget, mert Magyarország királyává nem Magyarország valamely városában koronázták⁴⁾, s ő maga is a spalatóiakat Magyarország tartozékaiából valóknak nevezi⁵⁾. Fia, Róbert Károly, öröklővén az atya igényeit s a birodalom déli részeinek hajlamát, 1300-ban Zágrábban, az ekkor már rég különvált Szlavónia fővárosában, megkoronáztatott, de nem a társországok, hanem Magyarország királyává, nem is a spalatói vagy jádrai, hanem az esztergomi

¹⁾ Thomas archid. Hist. Salonit. 24

²⁾ Lucius. De regn. Dalm. Cr. et Slav. IV. 9.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. V. 2. 508. l.

⁴⁾ Szalay L. A horv. kérdéshez. 47. l.

⁵⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VI. 1. 198. l.

érsek által¹⁾. És midőn a szertartást 1309-ben Budán ismételték, ez nem a zágrábinak kiegészítése volt, hanem a társországra is kihatott, mit Péter spalatói érseknek, a zágrábi püspöknek, a császári esperesnek s Miklós győri püspöknek, mint Henrik szlavón bán képviselőjének, jelenléte bizonyít²⁾. Épen ilyen nevezetes nápolyi László trónkövetelőnek 1403. aug. 5-iki koronáztatása, mely Zarában történt ugyan, mégis Kanisay primás eszközölte a felkenést, és pedig Magyarország királyává s az ősi szokásnak megfelelően³⁾. És későbbben is, mikor például Albert, I. Ulászló, Mátyás és II. Ulászló Magyarország királyai vá koronázattak, ez aktus egyszersmind a társországek fölötti uralmat szerezte meg számukra, mint Ragúza feliratai s az ezen városhoz intézett királyi levelek tanúsítják⁴⁾. Hasonlóképen értesíté 1508-ban II. Ulászló Szlavónia rendeit fiának, Lajosnak, urukká, Magyarország királyává, leendő koronáztatásáról⁵⁾.

Ennyi példa világosan mutatja azt, hogy a korona, mely alá a társországek tartoznak, szent István koronája s nem valami külön Kreszimir- vagy Szvinimir-féle, mely a történeti események folytán amavval egy fejedelmi főre került. Ha tehát azt olvassuk, hogy okleveleink Horvát-Dalmátországban a királyi korona iránt tartozó hűséget emlegetik, ez egygyel több bizonyíték arra, hogy e földekre a magyar állam hatalma terjed ki. Így kobozza el II. Endre 1223-ban a horvát Domald birtokait a királyi korona elleni hűtlenség miatt, így dicséri viszont 1245-ben IV. Béla Tragurum városát, 1281-ben pedig kún László

¹⁾ Farlatus. Illyricum sacrum. V. 387. l.

²⁾ Horvát I. Über Croation.

³⁾ Horváth M. Morsz. tört. II. 429. l.

⁴⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza oklevéltára. 407., 411., 430., 606., 640. és 641. l.

⁵⁾ J. Kukuljevics. Jura. Regn. Croat. I. 259. l.

Péter bánt a királyi korona iránt való hűségükért¹⁾. Az Anjou-kor elején jutott hazánkban általános uralomra a „szent korona“ kifejezés, mely egyszersmind a magyar állameszmének szimbolumává, az alkotmányos tényezőkneg együttes kifejezőjévé vált. E szent korona fogalmába beleértették a társországek is, máskülönben Nagy Lajos 1350-ben nem magasztalhatta volna a Frangepánoknak véle és a szent koronával szemben tanúsított buzgalmét. Hogy pedig a magyar s nem valami ehhez hasonló külön horvát-szlavón-dalmát szent koronáról van szó a drávántúli vidékeken, az kétségtelen. Azt mondja az 1321-ben kötött turini békeszerződés, melyben Velence magát „a királynak és az országot jelképező koronának“ évi hétezer aranyat fizetni kötelezte, hogy Dalmácia régi jognál fogva Magyarország-hoz és koronájához tartozik. Ugyancsak Velence volt az, mely 1387-ben és 1393-ban a dalmát tengeri városokat intette, viseltessenek hűséggel a magyar szent korona iránt, mikor is több város azt felelte, hogy annak dicsőségét emelni erős óhajtásuk²⁾. A magyar szent koronához való hűséget hangszályozza a Szcardona, Szibenigó és Spalató városok közt 1388. okt. 6-án kötött szövetség³⁾, azon hűség-eskü, melyet Ragúza Zsigmond királynak tett s azon hódolatirat, melyet V. Lászlónak küldött. A magyar koronának való alávetettséget emlegeti Albertnek az utóbbi városhoz trónraléptekor bocsátott irata, valamint a ragúzai tanácsnak 1448. decz. 4-én Hunyady Jánoshoz intézett levele. Evvel egyértelemben Magyarország tagjának nevezi magát Ragúza 1450. jan. 2-án s aug. 13-án a kormányzóhoz s 1490. nov. 19-én II. Ulászló elé terjesztett fölirataiban, a szent korona tagjának 1490. aug. 16-i levélben, Magyarország hű szolgájának 1451. jan. 28-i ize-

¹⁾ Wenzel G. Árp. új. okm. tár. VII. 174. és 189. l. s IX. 294. l.

²⁾ Pesty Fr. Száz levél. 297. és 303. l.

³⁾ S. Ljubic. Statuta et leges. 154. l.

netében¹⁾. És mind ezt összefoglalja azon nyilatkozat, melyet Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok főbbjei 1492. hamvazó szerdán tettek, mondván, hogy ők valamennyien, valamint ez országok egyéb lakói, Magyarországhoz és koronájához tartoznak²⁾.

A magyar királyoknak a magyar szent korona adván a társországokra vonatkozó uralkodói jogokat, Dráván-túlra kiható okmányokban is igen gyakran czímeztetnek pusztán Magyarország s nem egyszersmind Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok fejedelmeinek, mint, hogy csak egy-egy példát hozzunk fel a számos közül, Róbert Károly a báni hatóságot biztosító 1305-i diplomájában, Nagy Lajos Kaproncza 1347-i privilégiumában, Zsigmond az absarai püspök 1399-i kinevezésében³⁾, a Zarában koronázott nápolyi László trónküvetelő a dalmát városok 1388. okt. 6-iki szövetségében, Albert Ragúza 1438. márcziusi feliratában, I. Ulászló ugyanazon városnak 1441. szept. 17-én kelt tudósításában, V. László egy 1455. aug. 5-i ragúzai hála-iratban⁴⁾, Mátyás tragurumi János 1481-i szabadságlevelében, II. Ulászló a zágrábi püspök népeinek a füstpénz alól történt 1505-i exentiójában⁵⁾ s II. Lajos a báni törvénytörvények felől tett 1516-i rendelkezésében⁶⁾. Sőt midőn a magyar királyok külföldi trónokat bírtak, gyakran Magyarország mellett az idegen királyság említették czímükben, a társországok nevei pedig elmaradnak, bárha reájuk hat ki az illető okirat érvénye. Így történik ez Ragúza 1437. nov. 14-i levelében Zsigmondhoz s az 1439. márcz.

¹⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza oklevél-tára. 717., 543., 407., 470., 472., 642., 639. és 475. l.

²⁾ Szalay L. A horv. kérdéshez. 91. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura Regni Croat. I. 103., 113. és 172. l.

⁴⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl. t. 411., 437. és 581. l.

⁵⁾ G. Fejér. Series dipl. 77. és 106. l.

⁶⁾ J. Kukuljevics. Jura Reg. Croat. I. 268. l.

8-iban Alberthez¹⁾, Mátyásnak a főkapitány-választást biztosító 1467-i diplomájában, II. Ulászlónak a káptalanok ügykörét Szlavóniában szabályozó 1498-i s II. Lajosnak említett 1516-i iratában. De nem csak czímeikben, hanem tényleges kormánykodásukban is mint magyar királyok mutatkoznak az uralkodók a társországokkal szemben. Diplomáik záradékaiban tanúk, tanácsosokként a magyar főurakat leljük s csak köztük, mint közējük tartozót, a bánt s a déli részek főpapjait. Így van ez, hogy csak néhányat említsünk, Kálmán 1108-i tragurumi, Géza 1143-i spalatói, III. István 1169-i, Béla 1242-i stb. okleveleiben²⁾. Kálmán 1111-i arbei privilégiumának Lőrincz esztergomi érsek által történt kiadását már előbb említettük. Ennél is fontosabb a királyi diplomáknak az uralkodás éve szerint való keltezése. Soha a társországok neve abban elő nem fordul Magyarországgé mellett, míg például Zsigmond 1411-i és 1435-i, Mátyás 1481-i és 1486-i, II. Ulászló 1495-i és 1514-i dekrétumaikban római, illetőleg cseh királyságuknak esztendeit külön felemlítik. Végül nevezetes az, miszerint a 15-ik században azon magyar királyok, kik más trónnak is voltak birtokosai, okmányaik hitelesítésénél mindig kiemelték, hogy „megerősítettük pecsétünkkel, melylyel mint magyar király élni szoktunk.“ Horvát királyi pecsétnek sehol semmi nyoma; ellenkezőleg e formula áll a társországokra vonatkozólag kiadott iratokon is, például első Mátyásnak 1463-iki, a Blagay grófok zágrábmegyei birtokait illető rendelkezésén³⁾.

A magyar szent korona hatalmának a társországokra való kihatásából következett, hogy midőn azt király helyett kormányzó, Hunyady János, gyakorolta, ennek kormányát

¹⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl. tára. 403. és 422. l.

²⁾ J. Kukuljevics. Jura Reg. Croat. I. 208., 237., 26., 31. és 63. l.

³⁾ Pesty Fr. Száz levél. 306. és 305. l.

a Dráván túl is elismerték, mint egész sor ragúzai oklevél bizonyítja¹⁾).

PARTES
SUBJECTAE.

III. Ha már a 14-ik században oly határozott közjogi kifejezést teremtettek az állam-eszmének meghatározására, a társországokkal való kapcsolatra nézve sem történhetett másként. Az első századokban, midőn még az erőszakos leigázás története erősen élt emlékezetben, nem volt szükség formulára, a tényleges uralom szolgáltatván alapot. A hosszú idő a hatalomé mellé az elbirtoklás címét adá, s ennek közjogilag is érvényesülnie kellett.

Az anyaország helyzetét a magyar állam többi területével szemben diplomatikailag jellemezve 1184-ben leljük először, mikor az mondatik, hogy Magyarország a „caput regni“, a királyság feje, III. Béla birodalmában, hol egyéb földek Kroácia, Dalmácia és Ráma. Magyarország a fő, a vezető, akaró fő, a többiek ugyanazon egy testnek, az államnak, más részei. Látjuk, hogy itt a hűbéres ország s a bekeblezett királyságok együtt szerepelnek, s nem tétetik köztük különbség. A történelmi felfogás uralkodik, a közjogi még csak lassan ébredzik. A következő században a társországok területe mint Magyarország „pertinentia“-ja, tartozéka, szerepel, például IV. Bélának Fára és Brazza szigetek részére adott privilégiumában vagy a spalatóiaknak Martel Károly-féle imént említett menlevelében. 1307-ben egy új alakra bukkanunk. Kelemen pápa levele a tartozékokkal egy sorban emlegeti a „kapcsolt“ vidékeket is, mely kifejezések tehát azonos jelentményűek²⁾. Kapcsolt királyságokról ír 1390-ben, kapcsolt országokról 1392-ben nápolyi László. E megjelöléseket sem foglalhatjuk le kizárólagosan a társországok részére, mert Zsigmond 1433-i

¹⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl. tára. 465—524. l.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 217. l, III. 1. 258. l. és VIII. 1. 211. l.

honvédelmi törvényjavaslata a Magyarországra keblezett királyságokról, majd ismét Magyarország tartozékairól szól, s közéjük sorolja a hűbéres államokkal egyformán Kroáciát s Dalmáciát³⁾).

A tizenötödik század közepén történt csupán a hűbéres és bekeblezett királyságok különválasztása s az utóbbiak határozott közjogi megjelölése. Részeknek, Magyarország valóságos részeinek nevezték őket szemben a csak adófizető Rómával, Szerbiával, alávetett részeknek szemben az anyaország más területeivel. „Partes subjectae“, ez volt a kifejezés. Az alávetettség fogalma nem új. Elmondtuk, hogy hódítást, leigázást emlegetnek a krónikások, valamint II. Endre 1217-i oklevele Kálmán hadjáratainak elbeszélésekor, s hogy alávetett földekről ír kún László 1279-ben. „Alávetett részek“ alakjában azonban legelőször Szilágyi kormányzósága alatt leljük 1458-ban e kifejezést⁴⁾. Ekkor e kitétel alkalmazása még nagyon homályos, tulajdonképen sem a társországokra, sem más valamire igazán nem lehet vonatkoztatni. De ezóta mind határozottabbá s mind gyakoribbá válik Horvát-, Szlavón- s Dalmátországok illetén megjelölése. Mátyás csak az 1463-iki törvényekben használja, II. Ulászló azonban már mindjárt 1490-ben a Farkashidán kiállított koronázási diplomában⁵⁾, s hogy maga a három királyság helyesnek ismerte el, bizonyítja Egerváry László bánnak s társainak 1492-i oklevele, mely világosan mondja, hogy Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok Magyarországnak s koronájának alá vannak vetve. Az 1492-i 1. cikk a három királyságról névszerint, továbbá az erdélyi részekről és az alávetett tartományokról emlékezik, a mi tehát a hűbér-

⁴⁾ Pesty Fr. Száz levél. 190. l.

⁵⁾ Pesty Fr. Száz levél. 192. l.

⁶⁾ J. Kukuljevics. Jura regn. Croat. I. 222. l.

területre értendő. Hogy azonban a „partes subjectae“ más, mint e „provinciae subjectae“, bizonyítja maga e törvény, a mennyiben alább az alávetett részek szokott kifejezésével él s többé a társországokat külön nem emlegeti. Hasonlóképen történik az Ellerbach Jánosnak adott 1497-i privilégiumban, 1498-i okmányokban többször s az 1505-i országgyűlésre kibocsátott meghívókban²⁾. Különösen nevezetes a Verbőczy Tripartitumának 1514-ben történt királyi megerősítése. Az ezt eszközöző záradék bekeblezett és alávetett királyságokat is, de főleg alávetett részeket nevez meg, mint melyekre Magyarországon kívül a törvénykönyv hatása kiterjed. Ha tekintetbe vesszük, hogy a hűbéres vidékeken soha, Horvát-, Szlavón- s Dalmátországokban azonban mindig érvényben volt Verbőczy munkája, úgy világos, hogy itt a mondott királyságok közjogi megjelölésével van dolgunk, a mit különben a harmadik rész első címének első §-a világosan kifejez. Ezentúl a „partes subjectae“ folytonosan használtatik, így az 1518-iki törvényekben, így az 1524-i 14-ik cikkben, így később is soká.

A mi e kifejezés értelmét illeti, nem jelenthet az egyebet, mint Magyarország (már mint a magyar állam) olyan alkotó részeit, melyek alávetés, hódítás által csatlakoztak. Mennyire csatlakoznak azok, kik Magyarország török uralomnak alávetett részeit akarják e megjelölésbe belémagyarázni, arra nézve a már mondottakon kívül csak azt kívánjuk fölemlíteni, hogy mindig partes „ei“ vagy „sibi“ és sohasem „eius“ subjectae iratik. A „rész“ megjelöléssel nem áll ellentétben a „regnum“, ország, királyság kitétel sem. Láttuk, hogy Szlavónia, mely a horvát-dalmát királyságokkal már a tatárjárás óta volt egyenlő jogállású, az állandó „regnum“ megjelölést, csak sokkal ké-

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 193. l.

sőbbben kapta. Erdély ellenben, a melynek részére pedig a 16-ik századig senki sem akar országos önállóságot vitatni, gyakran, s már 1291-ben, szerepel ily jelzővel¹⁾. Geográfiai s nem közjogi különállást jelentett a regnum szó, pusztán cím volt az, miként híven fejezi ki a Kelemen pápa 1307-i levele: „Magyarország s a hozzá tartozó vidékek, ha azok királyságok címét viselnék is.“ Ugyancsak megfelelő kifejezés a II. Ulászlóé, ki 1493-ban a szlavóniai Medvevárat, Rokonogot és Lukaveczet Magyarország határai között fekvőknek mondja. És éppen ez okból, minthogy a horvát-szlavón-dalmát terület Magyarország valóságos részeinek neveztetik, nem lehet abban semmi megalázó, hogy azokat egyszermind alávetetteknek mondják. A subjectio csupán a történelmi múltból eredő megkülönböztetés s nem jelenthet állandó erőszakos igát, mert a mi rész, az az egészbe beleértetik, abban egyenrangú alkotó elemet tesz. Ha másként lenne, nem nevezte volna a későbbi Erdély fejedelemség a hozzá csatolt s vele egy test és egy vér magyar vármegyét az ő alávetett részeinek, s nem írta 1578-ban a szlavón tartomány-gyűlés, hogy Szlavónia mindig szabad ország volt, egyedül a magyar királyok tekintélyének lévén alávetve²⁾, a mi nyílt kijelentése annak, hogy ezen alávetettség a szabadsággal éppen nem ellenkezik.

IV. Az eddig elmondottak után lássuk most azon történelmi eseménynek jelentőségét, miszerint a horvát főrendűek s nemesség egyeteme 1527 jan. 1-én Cetinben összegyűlvén, ott maguknak osztrák Ferdinándot királyul választották. Maga az önálló választás ténye, főleg azon körülmény folytán, hogy Ferdinánd ez időben már december 16-ika óta Magyarország választott királya volt, a minek pedig címei-

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 16. l.

²⁾ Pesty Fr. Száz levél. 201. és 396. l.

ben a választási okmányon¹⁾ nyoma sincs, továbbá ama felöltő különbség, hogy a magyar rendek a főherceget csak személyében, a horvátok pedig örökseiben is urukúl fogadták, — mind ez azt látszik bizonyítani, hogy vagy eddigi okoskodásaink tévesek, s a magyar szent korona országait csupán perszonál-unió fűzte össze, vagy oly forradalmi cselekedettel van dolgunk, mely az eddigi kötelekeket szétszaggatja s az államjogi viszonyoknak új alapot teremt. Ha azonban magát a szóban forgó diplomát, valamint a kor egyéb emlékeit figyelmes vizsgálat tárgyává tesszük, csakhamar arra a meggyőződésre jutunk, hogy itt nem önálló király-választás ténye forog fenn, hanem csupán arról van szó, hogy a zavaros, török-vészes időben mentőt kereső horvátok a két választott magyar király közül Ferdinándot ismerik el törvényes fejedelmüknek, fogadják uruknak. Nem czáfolata ez esemény az előbbi századok tanuságának, hanem még újabb bizonyítékait leljük körülményeiben a magyar állam egységének Adriától Kárpátokig.

Állításunk igazságát mutatják 1527 január 1-ének már előzményei. Ferdinánd tudniillik már régebben állott összeköttetésben a horvátokkal úgy is, mint 1522 óta váraik védelmezője, úgy is, mint II. Lajos halála óta magyar trónkövetelő. E kettős minőség folytán fordult hozzá 1526-ban október végén Krusich Péter zengi kapitány, a végek ellátására évi hétezer aranyat kérve, minek az lett a következménye, hogy Ferdinánd őt a magyar tanácshoz utasította²⁾, világos jelét adván ez által annak, miszerint Kroáciát a magyar államhoz számítja. Még pregnansabb kifejezését adták ugyanily meggyőződésnek maguk a horvát rendek, midőn Ferdinánd azon követelésére, ismerjék őt el örökösödési jogánál fogva királyul, azt felel-

¹⁾ J. Chmel. Aktenstücke. XXVIII.

²⁾ Palugyai I. Kapes. részek. 66. l.

ték, hogy tartson magyar választó országgyűlést, melyen majd ők is megjelennek, utána pedig hívjon egybe Horvátországban is gyűlést, s azon hajlandók őt fejedelmül elismerni¹⁾. Tehát a magyar országgyűlés választja a királyt, a horvát „választó“ gyűlés csupán a hódolat bemutatására való! Legvilágosabban azonban Ferdinándnak decz. 5-én kelt, követeihez szóló útasítása beszél, mely megbízás arra, hogy értessek meg a horvát rendekkel az ő Magyarországhoz való jogát és sürgessék őket, hogy „fogadják és ismerjék el ennek erejénél fogva“ urukúl²⁾.

Ez előzményeknél nem kevésbé erős bizonyítékokat szolgáltat maga a választásról kiadott okirat. Nem a horvát rendek oly szabályszerű gyűlése bocsátotta azt ki, melyet a bán hívott össze, s melyen a bán elnökölt, mert hiszen az jelen sem vala, de kibocsátották törvény helyett okirat alakjában András tinnini püspök s egyes urak, kiknek nevei után csak mintegy odavetve említetik a megyék nemességének, a városok és kertületek népeinek egyeteme. Hűség-nyilatkozat volt az pusztán a két magyar ellenkirály közül egyiknek irányában. Mutatja ezt a választásnak hosszú indokolása is, melyből a megürült trón betöltésének jogára való hivatkozás teljesen hiányzik, szerepel pedig helyette Ferdinándnak „Magyarország törvényei és határozatai szerint azon ország karainak és rendeinek közgyűlésén imént lemúlt deczember hó 16-ik napján Pozsony városában szokásosan és törvényesen eszközölt és kihirdetett“ választása, s szerepel azon jog, melylyel ő és felesége „a magyar szent birodalomnak örökösödési jogon való elnyerésére teljesen és eléggé felruházva s el látva vannak“. Ferdinánd ezen nejtől származó örökösödési jogának szüntelen hangoztatása talán megfejtí ama rejtélyt is, hogy miért hiányzik e diplomában czímei közül

¹⁾ Szalay L. A horv. kérdéshez. 74. l.

²⁾ J. Chmel. Aktenstücke. XXVII.

épen a magyar királyi, míg a királynéban ott találjuk. Valószínűleg azért, hogy midőn Anna Magyarország úrnőjének nevezetik, Ferdinánd pedig nem, a jognak eredete feltűnőbbben s nyomatékosabban hangsúlyoztassék. Nevezetes azon körülmény, hogy az okmányok egyik helyén csupán elismerés, másik kettőn ugyan a választás is említetik, de csak mint rokonértelmű, számos hasonló kifejezéssel egy sorban, ilyenformán: „választottuk, elismertük, fogadtuk, kihirdettük, tettük, megtettük és kikiáltottuk.“ Megfelelő az is, hogy a súlyt nem a választás tényére, hanem a bemutatott hódolati eskűre fektetik. Ezen szó-szerint közölt hűség-eskü, mely pedig nem választott királyról, hanem örökösödési jogról beszél, egyetlen egyenes következménye a horvát rendek akarat-nyilvánításának, mint-hogy sem koronázásnak, sem a hatalom másnemű formális átvételének nyoma föl nem található.

A diploma kitételeinek megvizsgálása után immár kimondhatjuk tehát, hogy annak nem államjogi, hanem csak politikai szempontból lehetett fontossága, lévén az egyszerűen elismerése Ferdinánd jogainak a vitás koronára. Épen ezért a horvátok ama buzgalmanak, hogy az új király örökösének is hűséget fogadtak, nem vala közjogi érvénye, mint mutatja az 1687-i 2. t.-cz., mely a Habsburg-ház fiivadékainak a trónon való örökösödését rendelvén, teszi azt nemcsak Magyarországra, hanem társországaira nézve is.

A cetini diploma magyarázata most, 360 esztendő leforgása után, lehet téves, lehet elhibázott, lássuk tehát, mint értelmezték azt mindjárt keletkezése után az illetékes tényezők, egyfelől Ferdinánd, másfelől a horvátok. Ferdinánd mint magyar uralkodó kormánykodott Kroáciában, mert csak így lehetséges az, hogy a horvát rendeknek 1527. április 28-án adott válaszában magát pusztán Magyarország királyának nevezze, s csak így mondhatja márczius 9-iki ira-

tában, hogy II. Lajost úgy választás, mint örökösödés jogánál fogva Magyarország trónján követvén, ezen országnak és alávetett részeinek védelméről gondoskodni akar s ezért Batthyányi Ferenczet bánná teszi¹⁾. Hasonlóképen Ragúzától 1527. decz. 17-én hódolatot követelvén, e várossal nem horvát, hanem magyar királylyá történt megválasztását tudatja, sőt az okmányon czimeit közt Magyarország mellett Cseh- és Spanyolország szerepel ugyan, de a társországok mellőztetnek²⁾. E tényekkel összevágott a horvátok felfogása. Mindjárt a nevezetes diploma kelte után, január 3-án, föliratot küldtek Bécsbe rendeik. Nincs abban szó választásról, hanem csak arról, hogy ők Ferdinándot királykúl és urukúl „elhatározták, elfogadták és elismerték“ s neki hűség-esküt tettek. Magyarország királyának czíme sem hiányzik, mint két nappal előbb. Még határozottabb Batthyányinak febr. 16-iki levele, melyben magát Dalmát-, Horvát- s Szlavónországok bánjának, Ferdinándot mégis csupán Magyarország királyának czímezi, s megesküszik, hogy Bihács várát „ő felségének, mint Magyarország királyának“ megtartja és megvédelmezi. Végül érdekes felemlíteni a rendek április 28-án kiküldött követeinek előterjesztéséből a következőt: „utolsó királyunk, boldogemlékezetű Szvinimir, halála után szabad elhatározásból csatlakoztunk Magyarország szent koronája és ennek folytán most felséged körül.“ A szabad elhatározás történeti tényére vonatkozólag négy század letelte után lehettek tévedésben, de a jelen állapotot illetőleg, értem a magyar szent koronához való tartozást, aligha³⁾.

A cetini király-választás helyes megítélése végett még egyet kell tekintetbe vennünk, s ez az, hogy a Horvátországgal ez időben már annyira összeforrott Szlavónia

¹⁾ J. Chmel, Aktenstücke, XXIX. és XXX.

²⁾ Geleich-Thalóczy, Ragúza oklevéltára, 686. l.

³⁾ J. Chmel Aktenstücke, XXXI—XXXIV.

azt magára nézve kötelezőnek el nem ismervén, 1527. január 6-án Dombrón külön gyűlést tartott s ott épen ellenkezőleg Jánost ismerte el Magyarország jogos királyának s így saját urának. Sőt még evvel sincs vége a társországok hódoló gyűléseinek, mert a következő év november 27-én meg Kőrös-Udvarhelyt ültek össze a szlavón rendek, hogy most már Ferdinándot fogadják el fejedelmüknek¹⁾.

PARTES
ANNEXAE

V. A cetini híres gyűlést követő korban a társországok közjogi helyzetének megjelölésére egy új kifejezés, a „partes annexae“, kapcsoló részek, tűnik fel s jut mind általánosabb uralomra, a mi azonban nem azt bizonyítja, mintha a Habsburg-kor kezdetén maga a közjogi helyzet változott volna meg. Ellenkező esetben az új diplomatikai formulának rögtön az 1527-i események után kellett volna fölmerülnie, pedig arra még nyolczvan esztendeig, csaknem egy századig, várakozhatunk. A bécsi békéig a „partes subjectae“ az elfogadott kitétel. Mint már láttuk, azt írja Ferdinánd 1527. márczius 9-én a horvátoknak, hogy ő Magyarország és alávetett részei védelméről gondoskodik. Maguk a horvátok 1571-ben és 1578-ban Magyarországnak és alávetett részeinek karait és rendeit emlegetik²⁾. Ugyanezen kifejezést találjuk a Károlyvárost 1581-ben városi rangra emelő királyi diplomában³⁾. 1584-ben ismét a horvátok, 1592-ben pedig az országgyűlési meghívókban Rudolf király él a „partes subjectae“ kitételrel⁴⁾, ki azt 1599-ben is használja, fogadván, hogy idegen kézre nem engedni jutni határaikat⁵⁾. A törvények és országgyűlések

¹⁾ Palugyai I. Kapcsoló részek. 87. és 101. l.

²⁾ Pesty Fr. Száz levél. 196. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croatiae. I. 284 l.

⁴⁾ Pesty Fr. Száz levél. 197. l.

⁵⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croatiae. I. 288. l.

is az alávetett részekről szólanak, legelőször az 1547-i királyi válaszban, majd 1552-ben s az 1559-i cikkek bevezetésében, aztán pedig folyton és kizárólagosan.

Az 1606-i bécsi béke az, melynek 9-ik és 10-ik pontjában az alávetett részeknél sokkal gyöngébb kapcsolt részek kitétel egyszerre felbukkan. E megjelölés épen nem új, mondottuk már, hogy a 14. és 15-ik században is néha használatos. Aztán meg a „partes annexae“ csak változata akar lenni a „partes subjectae“-nek. Bizonyítja maga a bécsi béke, hol a két szó egymásmellett, egy értelemben iratik, bizonyítják az 1608-i törvények, hol a felírás a részek alávetettségét, a 2-ik és 9. cikk azok kapcsolatoságát, a 10-ik és 11-ik mind a kettőt emlegeti. Az 1609-i 11-ik cikk, továbbá Monoszlói János 1578-i meg Domitrovich Péter 1611-i zágrábi püspöki kinevezése pusztán csak a régi kitétel használja, kivéven alóla, elég érthetlennül, Szlavóniát¹⁾, de már II. Ferdinándnak 1618-i leirata²⁾, valamint az 1625-i 3-ik, s az 1630-i 9-ik t.-cz. az újat. Még 1647-ben is akadunk ez egyértelműségnek jelére. Az ezen évi országgyűlési dekretum bevezetésében „partes subjectae“, míg a czímben „partes annexae“ fordul elő. 1647 után teljesen az utóbbi megjelölés uralkodik, de hogy a másikkal érvénye és értelme se menjen feledésbe, arról gondoskodott azon eskü formája, melyet az indigenák 1649 óta századunk közepéig a törvény értelmében tettek.

1655. január 11-én a zágrábi tartomány-gyűlés oly utasítást adott a diétára menő követeknek, hogy kapcsolt részek helyett Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok neve említettessék a koronázási diplomában³⁾. Ez utasítás azonban

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 321. l.

²⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croatiae. I. 294. l.

³⁾ Pesty Fr. Száz levél. 199. l.

nem lehetett tiltakozás a használatos közjogi kifejezés ellen, hanem minden valószínűség szerint arra való törekvés, hogy a biztosítandó alkotmányos szabadságba e királyságok minél világosabban beléfoglaltassanak. Hiszen említettük már, hogy a horvátok maguk is gyakran emlegetik az alávetett vagy kapcsolt részeket. És nem csak e megjelölés, de elég más történeti bizonyíték is mutatja azt, hogy a társországok a cetini gyűlés után csak úgy, mint annak előtte a magyar állam kiegészítő részei voltak s annak tekinték magukat. Érdekes például, hogy Magyarország nevében némelykor a magyar szent korona egyéb országai is bennértettek. Így a kőrösmegyei Dombrón 1557-ben gyűlésező szlavón rendek azt határozzák, hogy az „ezen Magyarországhban“ fölburjánzott hatalmaskodások megbüntettessenek, 1583. júl. 23-án pedig a tartománygyűlés következményeket von le azon tényből, miszerint Szlavónia Magyarországhba be van keblezve¹⁾. A mint egy ország a hona magyarnak és horvátnak, úgy csak egy hazafiság is létezik a két nemzet gyermekeire nézve. „Mind magyar, mind horvát igazán, mert látjuk, szereti hazáját,“ írja Zrínyi Miklós, a költő, öcséséről, Péterről²⁾. S az egy haza fiai egy alkotmány áldásaiban akarnak részesülni. Ezért adja utasításul 1606-ban a tartománygyűlés a bécsi békekötéshez küldött követeinek, hogy Kroácia és Szlavónia ugyanazon egy szabadságban akarnak maradni, a melyben Magyarország. Nincs külön koronája sem a társországoknak, hanem a magyar szent korona az alkotmány szimbóluma a horvátokra s szlavónokra nézve is, s mikor a magyar rendek annak az országból való kivitelébe belégyeztek, 1605-ben a zágrábiak törekedtek arra, hogy Pozsonyba hozassék vissza³⁾. E magyar szent korona hatóságának

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 300. és 196. l.

²⁾ Szalay L. Magyarorsz. tört. V. 8. l.

³⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 113. l.

vettetik alá a szlavón rendeknek a nádorhoz 1628-ban intézett kérvénye szerint minden oly terület, melyet Szlavóniához csatolnak. A királyi hatalom is, mit e koronának viselése ad, csak egy lehet Dráván innen és túl, s pl. a zágrábi püspökség felől 1563-ban és 1629. szept. 8-án mint magyar királyok rendelkeznek I. és II. Ferdinánd¹⁾. Innen van az, hogy a társországokat illető okmányokon az uralkodó gyakran most is csak Magyarország királyának címét viseli, mint I. Ferdinánd az ő kapronczai privilégiumában²⁾, Miksa 1567. júl. 29-i okmányában az adómentességet illetőleg, Rudolf 1599-i bizonyosság-levelében, Lipót a Zrínyi és Frangepán híveinek 1671. jan. 7-én adott kegyelemben és I. József a báni helytartónak 1708. nov. 26-án kelt megerősítésében. Innen van az is, hogy már I. Ferdinánd 1581-ben, Miksától kezdve pedig valamennyi uralkodó mindig külön számítja római, magyar és cseh, de nem horvát uralkodásának éveit, s hogy Rudolf Károlyvárosnak adott 1581-i diplomáját azon pecsétjével erősíti meg, melylyel mint magyar király élni szokott. A magyar királyság elnyeréséből következik a társországok uralmára való jutás is I. József 1705. május 14-i leiratának félremagyarázhatlan szavai szerint³⁾. Horvát-szlavón-dalmát állam nem létezik. Világosan kifejezték ezt 1584-ben maguk a legilletékesebbek, a bán és a tartománygyűlés, mondván, hogy „Horvátország és Szlavónia rendei Magyarország törvényeitől függenek,“ valamint 1608-ban a horvát 1. cikk, mondván, hogy a társországok „karai és rendei köteles tisztelettel fogadták“ Magyarország törvényeit.

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 262., 260. és 264. l.

²⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 64. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura r. Cr. I. 280., 288., 294., 339., 381., 279., 284. és 375. l.

A PRAG-
MATICA
SANCTIO.

VI. Horvát-, Szlavón- s Dalmátországoknak a magyar államhoz való viszonyát azon tény sem helyezheti eddigi fejtegetéseinktől különböző világításba, miszerint tartomány-gyűlésük 1712. márczius 9-én önnállóan és önhatalmúlag a Habsburgház nőágának trónöröklését mondotta ki. E határozat, a zágrábi 1712-ik évi 7-ik cikk, ha csakugyan a királyi korona átszállásáról való független intézkedés akart lenni, úgy eddigi tárgyalásunknak tanúsága szerint alkotmányellenes, jogbitorló s érvénytelen vala. Azonban szorosabb kutatás csakhamar megmutatja, hogy a horvát-szlavón rendeknek ezen végzése pusztá ígéretet, nem alaptörvényt foglal magában, s különösen nem tekinthető úgy, mint a Károly-féle *pragmatica sanction*nak Horvát-Szlavónországok részéről történt külön elfogadása. E lojális nyilatkozatnak s ama nagy horderejű állam-jogi aktusnak összeesése merő véletlen játéka. III. Károly szándékairól a zágrábi rendeknek tudomásuk sem lehetett, azt a uralkodó egy esztendővel utóbb, 1713. április 19-én hozta nyilvánosságra, meglepően vele még titkos tanácsát is, mint a fennmaradt okmányok mutatják¹⁾. Nem *pragmatica sanctio* volt ez a zágrábi végzés, hanem a drávántúliak készség-nyilatkozata arra, hogy a Habsburgok trónja körül még nőuralom árán is megmaradjanak.

Bizonyítja ezt a megokolás, hol az *interregnum* rázkódtatásainak káros volta szerepel ugyan, de a fő súlyt arra helyezik, „hogy ezen tettük által a dicső osztrák ház nagyobb kegyelmét és kegyes kormányát kiérdemeljük.“ Országuk közvetlen hasznát keresik, s e szempontból ítélendő meg a törvényezikkeknek azon kijelentése, hogy csak oly női sarj királyi jogát ismerik el, „ki nem csak Ausztriát, hanem Stájer-, Karánt- és Krajna-országokat is fogja bírni, s kinek az említett Ausztriában lesz széke.“ Ők ugyanis

¹⁾ Archiv der pragm. Sanction. 37. l.

e tartományok urától hathatós oltalmat reménylettek a szomszédos török hatalom ellenében, jól emlékezvén ama nagy összegekre, melyeket honvédelmi czélokra nyugati szomszédaitól századokon át kaptak. Erre való tekintetből már a 16-ik században is igyekeztek szorosabbra fűzni az osztrák tartományokhoz való kötelékeket, Bécsből azonban mindössze azt a feleletet nyerték, hogy majd megfontolja ő felsége az ügyet¹⁾. Ezen törekvés újabb kifejezését képezi az 1712-i törvényezikk kérdéses pontja, nem pedig a szent István birodalmától való elszakadás s az örökös tartományokhoz való csatlakozás kimondását, különben aligha történnék hivatkozás pár sorral alább a dekretumokra, „a hogy ezek Magyarország és a hozzákapcsolt részek diétai aktáiba beiktatvák.“ Egyszerűen a Habsburg-házhoz való ragaszkodásuknak akarván kifejezést adni, s ennél többre feljogosítva nem is lévén, a horvát rendek tartózkodtak ünnepélyes, határozott törvény hangján való kijelentésétől a nőág örökösödésének, hanem csak hajlandóságukat nyilvánították, hogy „magukat arra bízzák,“ s küldöttséget menesztettek Bécsbe, mely „bizalmukat bemutatassa és felajánlja.“

Ez lévén értelme az 1712-i zágrábi 7-ik törvényezikkeknek, lássuk már most, mily hatása volt, mily érvénnyel bírt az alkotásához közel eső időkben. A zágrábi püspök, a katonai parancsnok s az ítélőmester által a királyhoz bocsátott magyarázó felirat megkíséرتi ugyan a Magyarországtól való függetlenséget hangsúlyozni, azonban oly szerencsétlenül, hogy egyidejűleg kapcsolt részeknek nevezi Horvát- és Szlavónországot. III. Károly király maga, kinek pedig e tartomány-gyűlési végzés jogerős volta nagyon érdekében feküdt, azt felelte május 16-án, miszerint „törekedni fog, hogy a mit határoztak, azt jeles Magyarország

¹⁾ J. Chmel. Aktenstücke. XXXV.

karai és rendei is elfogadják," vagyis értésül adta, hogy az ajánlatnak csupán magyar országgyűlési törvény adhat kötelező erőt. Ugyanezen irat felsorolván a tartománygyűlés küldötteit, azok sorában ott találjuk Draskovich Jánost, „camerariorum per Hungariam magister generalis“-t¹⁾, világos jelélül annak, hogy nem önálló állam, hanem Magyarország egy részének elhatározásáról van szó. Magyarország pedig, melynek kiegészítő része tette a kérdéses nyilatkozatot, azt nyíltan megsemmisítette. III. Károly koronázási diplomája ugyanis csak 1715-ben foglaltatott országgyűlési végzésbe s vált törvényvényt mint azon évi 2-ik cikk. Ennek 8-ik pontja újlag kimondja a királyi ház fiágának magvaszakadása esetére a szabad választás jogát, nem csak Magyarországra, hanem annak kapcsolt részeire nézve is. És hogy e törvény Dalmáciára, Kroáciára s Szlavóniára kétségtelenül kötelező s így 1712-i 7-ik törvénycikküket megsemmisítő erejű vala, azt eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy a végzés záradékában ott szerepel maga Esterházy Imre, a zágrábi főpap, kinek elnöksége alatt a tartománygyűlés három évvel előbb határozatait hozta, valamint Pálffy bán, továbbá gr. Ráttkay Ádám segniai, Gillány György tinnini székes és számos választott püspök, mint a fárjai, traguri, szebenikói, szkutarii, novii, vegliai, szkardonai, arbei, makari stb. Ezt aztán megerősíté a magyar *pragmatica sanctio*, mely szintén a kapcsolt részekre vonatkozólag is intézkedett a női ág örökösödéséről, mint azt az 1723-i 1. cikk 1., 3. és 4-ik, továbbá a 2-ik cikk 5-ik paragrafusá s a záradékban ismét a bán és a drávántúli püspökök nevei mutatják. A törvényeken kívül a kor egyéb emlékei is szolgáltathatnak bizonyítékokat. Így a női trónöröklés elfogadásának hírért Bécsbe vivő küldöttség elnöke, Csáky biboros, a királyhoz intézett

¹⁾ J. Kukuljevics. *Jura regni Croatiae*. II. 110. l.

beszédében, valamint Mária Terézia az összes vármegyékhez, tehát a szlavónokhoz szintén, küldött első leiratában mélyen hallgat a zágrábi határozatról s úgy hivatkozik az 1723-i pozsonyi cikkekre, mint melyek Magyarországon kívül kapcsolt részeire nézve is megállapították a *pragmatica sanctio*t¹⁾. A Mária Teréziának való hódolást magukban foglaló 1740. horvát 2. és 28. cikkek szintén az országos törvényt hozzák fel, az előbbi az 1712-i zágrábi határozatot csak mellékesen említvén, az utóbbi pedig azt teljesen mellőzvé.

Nem változott az 1712-i zágrábi 7. cikk folytán a horvát-magyar viszony ténylegesen sem. Hogy a tartománygyűlés 1740-ben önhatalmúlag az 1791-i törvényt megelőzőleg a királyi koronázásnak az előd halálát követő hat hónapon belül való kötelező voltát rendelé el, az mit sem bizonyít²⁾. Mert először a koronázás volt épen azon intézmény, melynek egységét Magyarországra és társországra nézve soha senki komolyan nem vitatá, s mert másodszor e határozat hiányos érvényét tanúsítja az 1791-i 3. törvénycikk, mint mely a kapcsolt részekre kihatott, s mint melynek alkotásában a diétai horvát-szlavón rendek is résztvettek. Ellenkezőleg azt találjuk, hogy az 1741-i országgyűlésen épen a horvátországi Erdődy családnak két sarja, a püspök és a korona-őr, volt az, ki a társországoknak a magyar állam-egységbe való tartozását leginkább hangsúlyozá. Továbbá 1773. január 1-én a tartománygyűlés elismerte varasdi föliratában, hogy a báni hatóság Magyarország rendjeinek van alávetve³⁾. 1779-ben a királynő Bucari városát kiváltságokkal felruházó levelét azon pecséttel erősíti meg, melylyel mint Magyarország apostoli királya

¹⁾ Archiv der pragm. Sanc. 80. I. és N. F. 78. I.

²⁾ St. Pejakovics. *Aktenstücke*.

³⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 136. és 138. l.

élni szokott¹⁾. Az 1791-i országgyűlés, mely pedig a szigorú alkotmányosság védelmezője vala, ismét az egység bizonyítékát szolgáltatja. A horvát-dalmát-szlavón rendek sérelmeik között megemlítik a 12 éven át fennállott zágrábi helytartó tanácsnak a magyarral történt egyesítését, de nem kárhoztatják a tényt, csupán az ellen szólalnak fel, hogy Mária Terézia önhatalmúlag, országgyűlésen kívül végezte azt. Ugyanakkor a márczius 5-iki felirat erősen kikel az illir kancellária felállítására ellen, minthogy a társországok „Magyarországgal egy államot képeznek, nem ellenkezvén evvel bizonyos helyhatósági külön jogaik,“ s minthogy „mindig veszedelmes, ha egy államból kettő támad.“ A Magyarországhoz való tartozásért lelkesedtek a horvátok 1814-ben, mikor a szávántúli részek a francia uralom alól szabadulván, Ferencz királyhoz intézett feliratukban vitatják, hogy a magyar szent koronának esküdvén hűséget, az alól Magyarország karainak és rendeinek hozzájárulása nélkül fel nem oldhatók, s hogy az alkotmányt, melyben kizárólag akarnak élni és halni, mint a magyar szent korona tagjai nyerték²⁾. Még 1845-ben is, mikor a tartomány-gyűlés 10-ik cikkében külön helytartótanács föllállítását kívánta, megelégedett a magyar kancellária hatóságának Dráván túl való terjedésével, annál csupán horvát-szlavón osztály szervezésére törekedvén³⁾.

A TÁRSORSZÁGOK EL-SZAKADÁSA.

VII. A társországoknak a magyar államhoz való ezen eddig megvilágosított viszonyát erős támadások érték a 19-ik század második negyedében, melyek azután egy ideig a tényleges szakadást eszközölték s nyomot hagytak a törvényes fejlődésben is. Századunk elején lelketlen izgatók

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 306. l.

²⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 130. és 145. l.

³⁾ St. Pejakovics. Aktenstücke.

vezeték tévútra az erősödő nemzeti érzést, megszületett Dráván túl az úgynevezett illirizmus, egy alkotandó nagyhorvát állam ködképe. Századokon át a horvát-szlavón honosok büszkén emlegették magyar polgárságukat, most egyszerre a szakadás óhaja fészkelte be magát a nagy többség szívébe. Közjogilag ez irány első hatása új kifejezés keletkezésében nyilatkozott. A kapcsolt részek kezdték magukat társországoknak nevezni, s e megjelölés állott a főrendeknek egy 1843-iki üzenetében is. Akkor az alsó tábla még tiltakozott a szokatlan formula ellen, de 1846-ban már maga Deák Ferencz indítványozta annak egy föliratban való használatát¹⁾. Az új név azonban nem jelent megváltozott közjogi viszonyt, mert keletkezése korában a régi „kapcsolt részek“ kifejezés is mint vele azonos értelmű használatos. Így az 1848-i törvényekben. A horvátokat még a „társországok“ kitétel sem elégítette ki, hanem „három egy királyság“-ot kezdték emlegetni. E megnevezésben egyrészt befnoglaltatik Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok állami egysége, másrészt kizárt belőle a Magyarországhoz való kötelék fogalma, csakhogy törvényesen soha e megnevezés nem használtatott, nem nyert létjogot.

A „három egy királyság“ eszméjének valósítása volt az, mikor 1848-ban a zágrábi tartomány-gyűlés a politikai helyzet zavarosságában bízva 11. törvénycikke által a Magyarországtól való elszakadást és az ausztriai birodalmon belül Görzzel, Isztriával, Karinthiával, Stájerországgal s az új szerb vajdasággal szorosabb kapcsolatban önálló délszláv állam alapítását kimondotta. E tény nem volt a történeti fejlődés, a magyar államhoz való sok százados tartozás tagadása. Ugyanezen tartomány-gyűlés ugyanis a 23. cikkben Zeng szabadalmaira nézve magyar országgyűlési végzeményekre hivatkozik, Jellasics bán, a sza-

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 202. l.

kadás fő intézője, szeptember 10-i proklamációjában az 1723-i 2. törvényt, a császári alkotmány ellen remonstráló báni tanács pedig az 1791-i 10., 11. és 58. cikkeket idézi¹⁾. Csupán a 48-iki magyar országgyűlési határozatokat tekinték törvényteleneknek, forradalmiaknak s ennél fogva a társországok kötelékét felbontóknak. Ám e törvények korrekt úton jöttek létre, teljes érvényűek, a Dráván túl is hatóságosak valának, s így a zágrábi gyűlés a lázadás útjára lépett.

Az 1847-iki pozsonyi diétán a karok és rendek azon törvényeknek megfelelően ültek össze, tanácskoztak és határoztak, melyeket, mint mondtuk, a horvát-szlavónok kifejezetten elismertek. Jelen voltak a drávántúli küldöttek és résztvettek, mint a szent korona tagjai, azon határozatok hozatalában, melyek a többség akarata folytán keletkeztek. A magyar állam fejezte ki Pozsonyban akaratát s teljes joggal törölhetne volna el kiegészítő részeinek, a társországoknak, különös kiváltságait. Ám a törvényhozás ezt nem tevén, sőt április 6-án kelt határozata s az ennek megfelelően április 10-én kiadott miniszterelnöki nyilatkozat kijelentette, hogy „Horvátország lakosainak nyelvét és nemzetiségét, mint a horvát honfiak eltulajdoníthatlan sajátját, tiszteli és épségben meghagyni óhajtja“²⁾. Nem akartak tehát erőszakos átalakítást a karok és rendek, hozott törvényeik jogosságát és jótékonyosságát elismerték eleinte a horvátok is. Jellasics így szól április 25-én báni köriratában: „senkinek töletek ezentúl a törvény szerint engedélyezett s a legkegyelmesebb királytól megerősített jogokat és szabadságokat el nem lehet és szabad vennie.“ Hasonlóképen fogta fel az uralkodó az ügyek állását, május 6-iki és 7-iki, a nádorhoz és bánhoz intézett legfelsőbb

¹⁾ St. Pejakovics. Aktenstücke.

²⁾ Palugyai I. Kapes. részek. 155. l.

kézirataiban a Magyarország koronája alá tartozó országok egységét hangsúlyozván. A június 10-iki királyi manifestum épen világosan jelöli meg a legújabb törvények folytán támadt helyzetet: „Az utolsó magyar országgyűlésen hű birodalmi rendeink által hozzánk intézett kérelem következtében szabad királyi akaratunktól vezetve legkegyelmesebben megerősítettük azon törvényt, melynél fogva szeretett rokonunk, fenséges István főherceg, Magyarország nádora, Magyarországtól való távollétünk alatt teljhatalmú királyi helytartónkká nyilvánított, kinek, mint ilyennek, a végrehajtó hatalmat egyidejűleg kinevezett magyar minisztérium által kell gyakorolnia, mely minisztérium az udvari haditanács, a helytartótanács, az udvari kamara s az udvari kancellária minden eddigi teendőit magában egyesíti. Horvát-szlavón-dalmát királyságaink bánja köteles tehát királyi helytartónk s magyar minisztériumunk által kibocsátott királyi parancsainknak, ha felségárulást elkövetni nem akar, ép úgy engedelmeskedni, mint hivatalbeli elődei magyar udvari kancelláriánknak, a helytartótanácsnak, az udvari kamarának s az udvari haditanácsnak rendeleteit követni tartoztak“¹⁾.

A zavaros idő változást hozott. Előbb a bán lépett a lázadás útjára, aztán a fejedelem is támogatta a magyar államtól való szakadás törekvését. Hogy azonban a különválás jogilag érvénytelen vala, azt az eddig elmondottak bizonyítják. Magyar és horvátot csakhamar egyaránt a szolgaság borított el, midőn azonban ismét az alkotmány útjára léphettek, a zágrábi gyűlés újra e forradalmilag szerzett alapra helyezkedett.

VIII. A társországoknak a magyar államtól történt AZ 1866-IKI KIEGYZÉS. szakadását a magyar parlament, a jogfolytonosság elve

¹⁾ St. Pejakovics. Aktenstücke.

szerint erre egyedül hivatott organum, el nem ismerte, lázadásból törvényes állapotá nem tette. Az alkotmányt ismét életbeléptető 1865/8-iki országgyűlés törvényei ennek világos bizonyosságait nyújtják. A végzemény bevezetése Magyarországról s társországairól szól; az első cikk szerint a koronázás, a második szerint a hitlevél kiadása s az eskü letétele, a tizenkettedik szerint az Ausztriával való egyezség megkötése Magyarország és társországai részére történik. Maga az 1868-iki törvényezikk, mely a társországokkal való viszonyt tényleges visszakebeleztetésük után szabályozza, szintén ily értelemben szól. Egy részről Magyarország, más részről Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok között kötött egyezményt említ ugyan, azt azonban csak politikai s nem államjogi értelemben mondhatja, mindössze oly feltételekről s biztosítékokról lehetvén szó, melyek mellett a törvénytelenül elszakadt társországok a magyar állam jogos hatóságának magukat önként, kényszer nélkül ismét alávetni hajlandók. Látható ez a bekezdésből, mely az egyezkedést nem az országok különállásából eredezteti, hanem ellenkezőleg a sok százados, tényekben és törvényekben gyökerező egyítvértartozást hangsúlyozza. Ezek folytán Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok az Ausztriával hozzájárulásuk nélkül kötött egyezséget „érvényeseknek s kötelezőknek ismerik,“ nem pedig utólag fogadják el, a 67-i koronázásnak pedig csak horvát nyelvű hitlevelét kívánják kiadatni, magától értetődően, miszerint annak érvénye reájuk is kihat.

Tehát a társországoknak a magyar államhoz való viszonyát illetőleg, értvén a fejlődés utolsó stádiumát, pusztán az újabb törvények által csak némileg módosított 1868-iki 30. cikk lehet irányadó. Ez a történetileg kifejtett jogállapotot lényegében meg nem változtató. Szerinte Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok állami közösséget képeznek, ez állami közösség pedig az 1. szakasz

szerint egy és ugyanazon, a 3. szakasz szerint megoszthatlan lévén, világos, hogy benne az egységes állam fogalma rejlik. E fölfogást megerősíti a második szakasznak abbéli intézkedése, miszerint Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok királya (s nem közös királya) egy és ugyanazon koronával és koronázási cselekmény által koronáztatik meg mind ez országok részére. A társországok az egységes magyar államnak továbbra is kiegészítő részei maradtak, mily irányban van tehát értelme köztük az állami közösségnek? Megmagyarázza ezt az 59-ik szakasz, mely szerint Horvát- s Szlavónországok államot ugyan nem, csak belügyekben saját törvényhozással és kormányzattal felruházott országokat képeznek, azonban külön territoriummal bíró politikai nemzet jellegét nyerték. A „politikai“ jelzőnek itt megszorító értelem adandó szemben a valóságos, államalkotó nemzetekkel. E külön territoriummal bíró horvát politikai nemzet áll a magyar nemzettel közösségben az egységes állam kebelén belül. A viszonyt az 1874. jan. 10-i horvát törvény így fejezi ki: „Horvát-Szlavonországok törvényes önnállósága a magyar koronához való kapcsolatban“.

Azonban csakis az egységes magyar állam kebelén belül, s nem avval szemben ad bizonyos önállóságot a külön terület. Bizonyítja ezt a törvény 65-ik szakasza, mely kimondja, hogy Dalmácia visszacsatolása, mely pedig ez elhatárolt territorium részét képezi, a magyar szent korona, és nem a társországok jogán követelhető.

Valamint a territorium elkülönöttsége, úgy a külön politikai nemzet önálló élete sem bontja meg az állam befejezett, szigorú egységét. Horvát és magyar nemzet nem mint két külön test állanak egymással szemben, melyek örökös szövetség útján alkották meg a státust, hanem organikusan forranak ösze egy fensőbb egészbe, a magyar államba. Bizonyítja ezt az államnak az egyénnel, polgá-

rával, szemben való viszonya. Nem létezik külön horvát, hanem csupán egységes állampolgárság. Régi törvények s régi szokás tanúsítják ezt. Dráván innen s Dráván túl csak egyféle nemességet s egyféle főrendűséget ismertünk. Igaz, hogy gyakran, pl. IV. Lászlónak Percin részére 1275-ben Glavnícáról tett adományában¹⁾ vagy a rovissei predialistáknak 1279-ben adott nemeslevelében²⁾, említetnek azon jogok, melyekkel a drávántúli nemesek bírják jószágaikat, e jogok azonban lényegükben nem lehetnek különösek, mert hiszen az 1351-iki 12. cikk határozottan mondja, hogy egy ország lévén s egy nemesség, a drávántúli nemesek az ország más nemeseivel egyenlők. Aztán meg ott van az 1606-i bécsi béke, mely kimondja, hogy a király Magyarországot s Horvát-, Szlavón-, Dalmátországot a magyarok és az ezeknek alávetett nemzetek által bírja. Még világosabban rendeli az 1741. 61. cikk, hogy a kapcsolt részek bennszülött fiai a magyarok nevezete alatt értesenek. Igaz ugyan, hogy a tartomány-gyűlés is osztott a 18-ik században a társországokra szóló indigenátust, azonban az 1748-i Petáczy Zsigmond fölvételéről szóló horvát 18-ik cikk tanúsága szerint e horvát-szlavón indigenák a magyar országgyűlés által megállapított dekretális formula szerint esküdtek, mely pedig „Magyarországnak és alávetett részeinek“ polgárjogát szerezte meg. Legújabbban az 1879-i 50. törvény intézkedett mindezeknek megfelelő szellemben, határozván első szakaszában, hogy „a magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz,“ s csak a közigazgatási intézkedések foganatosítását bízván a 9., 10., 11., 13., 21., 48. és 50. szakaszban a társországok hatóságaira. És hogy ezen egységes állampolgárság kizárólag magyar, azt a törvény címe

¹⁾ Wenzel G. Árp. új okm.-tár. XII. 139. 1.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. V. 2. 543. 1.

bizonyítja. Ennélfogva állam-törvénnyel ellenkező a sajtó-esküdszéket szabályozó 1875. máj. 17-i horvát törvény 10-ik szakaszának kitétele, mely magyar-horvát állampolgárokat emleget, még inkább az pedig az 1870. horvát 16. cikk (községi törvény) 4-ik szakaszáé, mely épen horvát-szlavón állampolgárságról beszél.

Az állam ezek szerint egységes és kizárólag magyar, ha két politikai nemzet egyesülése alkotja is. Szervezete sem dualisztikus, s bár említ a törvény közös intézményt azt csupán a különleges horváltól való disztingválás kedvéért teszi. Ezt jelenti pl. azon körülmény, miszerint a közös pénzügyi hatóság fejének címe az 1868. 30. cikk 8-ik és 22-ik szakaszainak értelmében magyar királyi pénzügyminiszter, a Budapesten székelő kormány a 44—46-ik szakaszok szerint központi, míg evvel szemben a társországoknak a 48-ik par. csak önkormányzati jogot ad. Az államnak neve a törvényekben „a magyar korona“ vagy „szent István koronája“ országai vagy összes országai alakban jó elő, szerződésekből meg mint Magyarország, vagy Ausztriával együtt mint osztrák-magyar monarchia említetik. Az állam feje és megtestesítője, a király, a külfölddel szemben pusztán magyar királyként szerepel, a mi annál feltűnőbb, mert osztrák császári minőségében Csehország királyának címével is él. Mindez pedig eléggé bizonyítja, hogy a társországok az 1868-iki törvény óta csak úgy az egységes magyar állam kiegészítő részei, mint annak hozatala előtt voltak.

IX. Az állam egységének kérdésével szorosan össze-
függ az anyaországnak s a társországoknak viszonyát leg-
újabbban szabályozó 1868-iki 30. cikk megmáskításának le-
hetősége. A 70. szakasz ugyanis azt Magyarország és Hor-
vát-, Szlavón-, Dalmátországek oly közös alaptörvényének

AZ 1868-IKI
30. T.-CZ.
ELTÖRLÉSÉNEK

jelenti ki, mely csupán a két fél országgyűléseinek megegyező akaratával változtatható. Vizsgáljuk e határozatnak értelmét a történeti jogfejlődés világánál.

A kérdés megoldása kétféle szempontból lehetséges: vagy elismerjük a 48-iki eseményeket jogalkotóknak, vagy csupán törvénytelen, provizórikus állapotokat látunk 48-tól kezdve 20 esztendőn keresztül. Az előbbi esetben, ha tudniillik elfogadjuk a befejezett tényeket s számításba vesszük a társországoknak elszakadását, az 1868-iki 30-ik törvénycikket úgy kell tekintenünk, mint nemzetközi szerződést, melyet két független tényező alkotott. Ám ekkor a 70. szakasz megszorítása illuzoriussá válik, mert független államot más állammal kötött egyezmények csak addig kötelezhetnek, míg az akaratával megegyezik, szuverén önrendelkezését mi sem korlátozhatván. Magyarország is csak annyiban volna az egész 1868-iki kiegyezés betartására utalható, a mennyiben azt politikai érdekei rá nézve kívánatosá teszik, azontúl ereje szabván meg önkénye határát.

Azonban a magyar állam az 1848-iki horvát-szlavón-országi eseményeket lázadásnál egyébnek soha el nem ismerheti, belőlük közjogi következtetéseket le nem vonhat. Az 1868-iki állam-törvénybe foglalt alkut is csak annyiban tekintheti szerződésnek, a mennyiben az oly feltételeket tartalmaz, melyek alatt a párttűző részek önként visszatérnek a jogos kötelekbe. Ennél fogva annak hatályt és erőt nem is a két oldalról való közös megállapodás ad, hanem egyszerűen annak magyar állam-törvény volta. Változtatása vagy eltörlése tehát úgy történhetik, mint bármely más törvényé, vagyis a magyar király és országgyűlés akaratából. Az állam szabhat saját hatalmának korlátokat s ebbeli képességével élt, midőn az 1868-iki 30-ik cikk módosítására a 70-ik szakaszban a zágrábi országgyűlés hozzájárulását tette feltételül. Csakhogy maga e korlátozás az állam elidegeníthetlen önrendelkezéséből eredő tör-

vényen gyökerezik, s ugyanezen elidegeníthetetlen önrendelkezésből kifolyólag egy új törvénynyel eltörölhető. Mig tehát a magyar állam az 1868-iki 30. cikk érvényét az abban foglalt közjogi korlátokkal épségben tartani óhajtja, azon változtatás csak a társországok megnyugvásával történhetik, mihelyt azonban az egész törvényt s véle az állam mai területi szervezetét eltörölni jónak itéli, hatalmában áll annak eszközlése, megsemmisíthetvén épen a gátló 70. szakaszt is, miután annak semmi más, mint az ő akarata, kötelező erőt nem adott. Törvény valamely államban, ha az igazán egységes és független, csak az állami akarat kifolyásaként lehet kötelező. Az egységes és független Magyarországon a törvényes országgyűlést és koronás királyt illeti együttesen az önrendelkezés kifejezésének joga. Ez úton, mondottuk, szabható a magyar államhatalomnak törvényben korlát, de ugyanezen úton a korlát ismét le is dönthető. Annyi azonban igaz, hogy e korlát ledöntése csak úgy történhetik, ha az államhatalom a formai jogot áthágva pusztán a történeti jog alapján helyezkedik, — ennek megengedhetősége pedig forradalmi időköt tétel fel.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

HARMADIK RÉSZ.

A TÁRSORSZÁGOK KÜLÖNÖS JOGÁLLÁSA A MAGYAR
ÁLLAMBAN.

I. A társországok a magyar állam kiegészítő részei TARTOMÁNY-
GYŰLÉS
voltak a történelmi múltban, s kiegészítő részei ma is, a leg-
újabb államjogi alkotások után. A magyar állam kötelé-
kein belül azonban Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok
mindig élveztek bizonyos kiváltságokat, bizonyos tartományi
különös jogokat. E kiváltságok, e különös jogok közül
sok csak a történelmi időké, mások századunk szüleményei,
ismét mások régi századokban gyökereznek ugyan, de átala-
kítva, a kor szelleméhez idomítva élnek máig. Vizsgál-
latuk kétszeresen fontos és érdekes, egyrészt mivel csak
ismeretük után bírhatjuk teljes képét annak a sajátosságos
viszonynak, mely Magyarország és társországai között fenn-
áll, másrészt mivel ezen, némi provinciális önnállóságot
adó kiváltságok végelemzésükben szintén bizonyítják a
szoros állami egységet, mely a drávántúli tartományokat
szent István birodalmával összefűzi. Ily különös jogállásra
akadunk a magyar országgyűlésen való megjelenés mód-
ját illetőleg, valamint azon körülményben, hogy e déli
vidékek kormányát az államnak egy főméltósága elkülön-
zötten viszi, továbbá az igazságszolgáltatás, közigazgatás,
pénzügy, honvédelem s egyházi ügyek terén és végül az
országos jelvények s a hivatalos nyelv használatára vonat-
kozólag. Az összes kiváltságokat pedig megkoronázzák,

összefoglalják tartományi ügyekben határozó gyűléseik, mint provinciális jogéletüknek organumai és bizonyítékai.

A drávántúli tartomány-gyűlések eredete igen régi. S ha nem is magyarázhatjuk az arbei egyház Kálmán királytól nyert privilégiumának azon kitételét: „a két ország tanácsával,“ a magyar uralom alatti első horvát gyűlés említésére, minden esetre elég bizonyíték II. Endrének 1218-beli, a vodiczai szabad grófságot alapító levele¹⁾ arra, hogy a 13-ik század elején Szlavóniában a tartomány-gyűlés már megszokott dolog. Hogy mily eredetű volt az, s mily jellegű e korban, arról is felvilágosítást ad az említett okmány. Valamint a comes parochialis megyéjében, úgy a drávántúli részek nagy bírása, a bán, széles kormány-területének valamely helyén, hol épen szükségesnek látja, megszáll, maga köré gyűjti bírait s a tartomány nemességét, hogy velük vizsgálatot tartson és ítéletet hozzon. A Máté bán elnöklete alatt 1273-ban tartott szlavón tartomány-gyűlésből már hiteles irat maradt reánk²⁾, mely bizonyítja, hogy e törvénykező gyülekezeteket gyakran a nemességen kívül más rendűek, vagy legalább várjobbágyok is látogatják. Ugyanerre szolgált példát a Zágrábban 1352-ben³⁾ és 1380. júl. 7-én lefolyt gyűlés⁴⁾. A nemesség azonban mindinkább egymaga számára foglalja el a tért, másrészt pedig a tartomány-gyűléseknek ügyköre terjed. Már 1270-ben találunk az igazságszolgáltatásra s az adók behajtására vonatkozó határozatokat, 1467-ben pedig Mátyás a nemesi felkelés rendezését s a bán mellé kapitány választását jelöli ki a tanácskozás tárgyaiúl, a minnek megfelelően 1505-ben II. Ulászló Thuróczy Bernáthoz intézett parancsában a tartomány-gyűlést

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. III. 1. 244. 1.

²⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. II. 3. 1.

³⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 6.

⁴⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 487. 1.

világosan honvédelmi intézménynek nevezi¹⁾. Egyes megyék Magyarország más részeiben is tartottak együttes értekezéseket veszélyes időkben, pl. 1317-ben Bihar, Szabolcs, Szathmár, Közép-Szolnok és Kraszna, vagy 1342-ben Heves-Ujvár és Nógrád²⁾. E gyűlések jellege azonos volt Dráván innen és túl, s nem képezhet lényeges különbséget, hogy míg ott mindig a nádor elnökölt, itt rendszeren a bán, mert azért Szlavóniában is volt összehívó 1380-ban az esztergomi érsek, 1360-ban maga a király³⁾, 1481-ben a nádor és országbíró⁴⁾. A tanácskozásra meghívott vármegyék száma különböző vala. 1360-ban például Koszorúváron Zana, Orbász, Kőrös és Dubicza, 1380-ban Zágrábban Zágráb, Dubicza, Orbász, Zana és Mren kerület, 1481-ben Zágráb, Varasd, Kőrös megyék rendei és más vidékekről jött főurak, sőt a tinnini s boszniai püspökök jelennek meg. Az utóbbi esztendőben, valamint 1526-ban Verőczt is a szlavón megyékkal egy sorban találjuk⁵⁾.

A szlavón tartomány-gyűlésektől, melyeknek neve congregatio generalis, „universitas nobilium,“ „universitas nobilium ac alterius cuiuscunque status hominum,“ 1525 óta néha „diaeta sclavonica,“ különbözött a horvátok gyűlése, a „status et ordines regni Croatiae“ vagy „universitas nobilium comitatum, civitatum et districtuum populorum regni Croatiae,“ mint a cetini 1527. jan. 1-i híres diploma nevezi. Első biztos nyomaira a 14-ik században bukkanunk, 1353-ban Tinninbe hívta össze a bán, 1396-ban Nonába a zágrábi püspök, mint királyi helyettes, 1397-ben Zengbe maga Zsigmond⁶⁾.

¹⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 18. és 111. 1.

²⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 303. 1.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 485. 1.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura Regni Croat. I. 217. 1.

⁵⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 309. 1.

⁶⁾ J. Kukuljevics. Jura Regni Croat. II. 7. és 11. 1. és I. 167. 1.

A mohácsi vész pusztítása után egyesült a két tartomány-gyűlés s a háborús, szerencsétlen időkben egyre nagyobb fontosságra jutott. Ezen s a következő században mind gyakoribbak lettek Magyarországon az ily részleges gyűlések. 1526-ban Miskolczon négy, ugyanakkor Tokajban, 1529-ben Lépésen, 1536-ban Pozsonyban egynehány, 1542-ben Borsódon 15, 1544-ben Sajó-Szt.-Péteren szintén számos megye nemessége sereglett egybe. Ugyanígy 1547-ben Hidvégen és Körmenten, 1552-ben Gönczön, 1593-ban Tarczalón, 1594-ben Esztergomban, 1595-ben Kassán, 1608-ban megint Kassán, 1643-ban Nagyszombatban, 1670-ben Besztercebányán¹⁾. E tartomány-gyűlések gyakran az országgyűlés jogkörébe vágván, az 1597. 46. és 1599. 23. cikkek megszüntetésükre hozattak, bár eredménytelenül. A drávántúli congregatióra azonban, mely mellett régebbi keletkezés s a tartományi statutiarius jog harczolt, e törvények ereje ki nem hatott, ellenkezőleg az ezen korban szervezkedett határozottan.

A 16-ik századtól 1848-ig a tartomány-gyűlés szervezete keveset változott. Összehívásának engedélyezése a féltékenyen őrzött királyi jogok közé tartozott, s midőn a szlavón rendek 1567-ben az összehívás jogát a bánra ruháztatni kérték, Miksa nov. 29-i leiratában az előzetes jóváhagyást maga és utódai részéről világosan kikötötte. És azt találjuk, hogy míg az egybehívás eszközlését a bánon kívül néha más hatóság is eszközlte, pl. 1712-ben Plenich György ítélőmester, vagy 1536 júliusában éppen a magyar királyi tanács, 1537. nov. 5-én pedig királyi biztosok²⁾, addig az uralkodó engedélyezése sohasem maradhatott el, s ezt az országgyűlés a horvátok ellenkező kérelmének daczára az 1791-i 58. cikk által törvénybe is iktatta. Az összegyűlt horvát-szlavón rendek elnöke a

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 304. l.

²⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 108., 308. és 102. l.

bán, távolléte vagy székének üresedése esetén a báni helytartó vala³⁾. Mellette gyakran teljhatalmú királyi biztosok működtek, mint már 1525-ban Statilius budai prépost és utána Decsházy János vagy 1621-ben Thelegdy nyitrai püspök, báró Trautmansdorf Zsigmond végvidéki generális és Apponyi Pál⁴⁾. Résztvett a tartomány-gyűléseken a társországok összes birtokos nemessége, különös báni meghívók által személy szerint azonban csak mintegy 150—200-an hívtak meg, úgy mint a buccarii kerület, a szab. kir. városok s a megyék, és pedig a 17-ik századig Zágráb, Kőrös, Varasd, azontúl még Pozsega, Szerém és Verőcze, követei, továbbá a főispánok, a katolikus és a keleti püspökök, a káptalanok küldöttei, a türmezei gróf, a két tartományi törvényszék ülnökei, a kir. tanácsosok és kamarások, végre a mágnások s előkelőbb nagybirtokos nemesek. A személyes meghívók csupán különösebb figyelem, nem pedig nagyobb jogosítványok jelei voltak. Századunk elején megkísérelték ugyan a köznemesség szavazati jogát kétségbe vonni, de sikertelenül. Mátyás 1465-i okmányában ugyanis a köznemesség kérelmére kimondotta, hogy az ítélőmester „mindannyiuk közös akaratával“ választassék, 1467-i iratában pedig elrendelte, hogy a főkapitány-választásból „senki ki ne zárassék.“ Épen így az 1756-i határozatokban s az 1800. szept. 5-i protonotarius-választásnál világosan említetik, hogy a nemesség azokba befolyt. 1837-ben az Osegovich zengi püspök elnöklete alatt működött országos bizottság is elismerte a köznemesek régi jogát, abbéli indítványa pedig, hogy jövőre csak consultativ szavazat engedélyeztessék, elvettették. A szavazás mindig fejenként történt⁵⁾. A tartomány-gyűlés nem oszlott két táblára. 1620-ban

³⁾ (J. Kussevich.) De munic. juribus. 24. l.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 272., 274. l. és II. 78. l.

⁵⁾ (J. Briglevich.) De iure voti. 18., 4., 6., 10. és 21. l.

ugyan a szemóczyi mezőn oly sűrűdások támadtak a fő- és közrendűek között, hogy külön-külön kezdtek tanakodni, azonban két évvel utóbb sikerült Zrínyi Györgynek a békét helyreállítania, s midőn a viszályok ismét megújultak, Lipót 1693-i parancsa szigorúan eltiltotta az ily elkülönzött „conventiculum“-okat¹⁾. A tartomány-gyűlés határozatainak előkészítésére, vagy sürgős szükség esetén egyéb czélből is, a társországok előkelőiből álló úgynevezett báni konferenciák összehívása volt szokásos. Különösen gyakran tartottak a magyar országgyűlés tartama alatt az ott jelen levő horvátok ily báni tanácskozmányt.

Az 1848-iki események véget vetvén a nemesség előjogainak, a tartomány-gyűlés szervezetének új alapra való fektetése szükségessé vált. Az 1868-iki kiegyezésig Drávan túl ideiglenes állapotok uralkodván, csak későn következett be az elkerülhetlen rendezés. Mindenekelőtt a tartomány-gyűlés magyar czíme változott, az 1868-iki 30. cikk Horvát-, Szlavón- s Dalmátországok országgyűlésének nevezvén azt. Szervezéséről a 1870-iki horvát 2. törvény intézkedett. E szerint a horvát-szlavón-dalmát országgyűlést három évenként a király hívja össze Zágrábba, ugyanő vagy helyettese nyitja meg, napolja el, rekeszti be vagy oszlatja fel, mely utolsó esetben azonban három hó leforgása előtt ismét egybe kell hívnia. A gyűlés maga választja legfelsőbb megerősítés mellett egy-egy időszakra elnökét s két alelnökét, és egy-egy évre jegyzőit s háznagyát, valamint maga szabja meg ügyviteli rendjét. Tagjai az országgyűlésnek részint népképviselők, részint virilisták. A virilistákat teszik a katolikus és óhitű megyés püspökök, a zágrábi nagyprépost, a főispánok, a túrmezei gróf s az addig személyes szavazattal bírt magyar vagy indigena mágnás családok férfi tagjai, ha horvát-szlavón honosok,

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 110. l.

1848-ig földesúri hatósággal járt ingatlant bírnak, 24-ik évüket betöltötték, gyámság, csőd, vizsgálat alatt nem állanak s büntett vagy nyereségvágyból eredő büntetendő cselekmény miatt el nem ítéltettek. Az utasítások által nem korlátozott, napidíjjal ellátott népképviselőket a választó kerületek választják, melyeket e cikk 67-ben, az 1875. július 6-i horvát törvény 75-ben állapított meg. A határőrvidék bekebelezésének 1881-ben történt befejezése után 112-re szaporodott számuk. A képviselő választásokat az 1870-iki horvát 3-ik cikk értelmében központi választmányok s választási küldöttségek vezetik. Választó és választható minden 24-ik évét betöltött horvát-szlavón honosságú férfi, ha csőd vagy gondnokság alatt nem áll, büntett vagy nyereség-vágyból eredő büntetendő cselekmény miatt el nem ítéltetett s bizonyos kellékekkel bír. E kellékek mások azon kerületekben, hol csak közvetlenül gyakoroltatik a szavazati jog, s mások a többiekben, hol a polgárok egy része mint ös-választó személyesen szavaz, más része pedig 50—50-enként egy-egy választót küld ki. A megválasztott népképviselők egyforma jogokat gyakorolnak a virilistákkal. Nem lehetnek képviselők az állami és országos hivatalnokok, kivéve a bánt s az osztályfőnököket, továbbá a bírák s a községek jegyzői és pénztárosai.

A szervezetükben különböző régi tartomány-gyűlés és új országgyűlés hatáskörükben is különbözők. Századunk közepéig a közgyűlésekre összeült horvát-szlavón rendeknek némely választásokon s a municipális ügyek intézésén kívül legfontosabb joga statutumok alkotása, tehát a törvényhozó hatalomnak némi csekély részben való gyakorlása vala. Lényegében e joggal minden magyar törvényhatóság bírt, a tartomány-gyűlésé csupán nagyobb terjedelmű s gyakrabban igénybe vett vala. A gyakorlat igen régi, a törvényes megállapítás pedig először a Tripartitum harmadik része második czímének második szakaszában történt, hol kimondatik, hogy

a horvátok, szlavónok s dalmaták, épen úgy, mint az erdélyiek, bizonyos külön szokásjoggal bírnak s erre nézve királyi jóváhagyással statutumokat alkothatnak, de nem a magyar országos törvények vagy a magyar királyi kúria jószág- és birtok-pörökben hozott döntvényeinek ellenére. Ugyanezt állítja Gregoriánczy Pál zágrábi püspök Quadripartitumának ajánlásában. Az 1635. 18-ik törvénycikk hangsúlyozza, hogy a statutumok alkotásának joga a királyé és országé, s ennek megfelelően 1635. ápr. 28-án a tartománygyűlés bizottságot nevezett ki, mely a legfontosabb határozatokat fölterjeszse, minthogy „a magyar országgyűlésen kívül hozott tartományi vagy vármegyei statutumok vagy megerősítés alá bocsátandók, vagy semmiseknek tekintendők“¹⁾. Az országgyűlés felsőségét az 1687. 22. cikk is megállapítja, mondván, hogy a kapcsolt részek jogkörét a diéta határozza meg. S az országgyűlés élt is hatalmával, az 1687-iki 23. törvényben megerősíté a protestánsoknak a társországokból történt kizáratását, az 1655-iki 77. cikkben pedig megsemmisítte egy varasdi statutumot, épen a szlavón rendek kérelmére, kik tehát elismerték ebbéli jogát. A 1715. 120. törvénycikk azt rendelé, hogy a király vagy országgyűlés által megerősített statutumok érvénye kétségbe ne vonassék. E határozat a horvátoknak az iránt való vitáiban lévén döntés, hogy mely tartomány-gyűlési határozat jogerejű, újabb elismerése volt az országgyűlés befolyásának. Ezt bizonyítja, hogy számtalan horvát törvénycikk, mint az 1741. 6. és 1756. 61. a bán-választásról, az 1845. 10. cikk külön drávántúli helytartótanács felállításáról, és az 1847. 6. a magyar országgyűlésnek a zágrábi congregatióval való egyenjogúsításáról, meg nem erősítettén, soha érvénybe nem lépett, továbbá, hogy statutumok a pozsonyi diétán 1723-ban is, 1741-ben is

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 353. l.

vitattattak. Nevezetes az is, miszerint a tartomány-gyűlési cikkek királyi megerősítését mindig a magyar kancellár írta alá, így 1636-ban Lippay, 1681-ben Gubassóczy¹⁾. Hogy az érvényes horvát-szavón határozatoknak egy kis része a magyar törvénykönyvbe fölvetetett, a többi pedig nem, tisztán az összeállítók szeszélyének dolga, s abból következtetések nem vonhatók. Hogy maguk a társországbeliek mily kis fontosságot tulajdonítottak statutárius hatóságuknak, annak ékesen szóló tanúságait bírjuk. A tartomány-gyűlések látogatottsága időnként oly csekély vala, hogy az 1645. 6. cikk a magukat távol tartó mánásokat igyekezett érezhetően sújtani, az 1752. 1. és 5. meg az 1756. 47. cikk pedig az ok nélkül elmaradókat 100 frnyi pénzbírsággal rendelék fenyíteni. Szerémségye 1747. január 23-án és szept. 18-án, valamint 1749-ben s 1759-ben hol költségkimelés végett, hol a rossz utak miatt követeinek Zágrábba való küldését megtagadta²⁾. A szentesítés megnyerésében is oly nagy volt a hanyagság, hogy 1636-ban az 1609—1635-i, 1682-ben az 1636—1681-i határozatokat egyszerre erősítette meg a király.

A tartomány-gyűlésnek csekély értékű statutárius joga helyett a horvát-szavón-dalmát országgyűlés 1868 óta az előbbinél szűkebb körű, de e szűkebb körben kizárólagos törvényhozói hatalommal bír: az állam mintegy ráruházta annak gyakorlását a belügyeket, az igazságügyet s a vallás és közoktatásügyet illetőleg. Mindezekre nézve a kezdeményezés úgy a gyűlést, mint a kormányt megilleti. A szentesítés joga a koronáé. A hozott és szentesített törvények az 1870. 6. horvát törvény szerint az országgyűlésen promulgáltattak s aztán a hivatalos lapban közzétettek. 1873. nov. 28. óta a promulgálás elmarad s csak a közzététel szükséges.

¹⁾ J. Kukuljevic. Jura regni Croat. II. 74. és 90. l.

²⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 136. l.

A MAGYAR
ORSZÁGGYÜ-
LÉSEN VALÓ
MEGJELE-
NÉS.

II. A horvát-szlavón tartomány-gyűlések csak bizonyos meghatározott közügyeknek mérsékelt hatalom-körű intézői lévén, az állami akarat kifejezése Dráván túl is a koronával együttesen a magyar országgyűlést illeti, s a provinciális különállás mindössze abban nyilvánul, hogy Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok képviseltetése a többi részekétől elütően történik. Azonban ez is aránylag új intézmény, a 16-ik században veszi kezdetét. Annak előtte a horvátokat s szlavóniaiakat minden megkülönböztetés nélkül a magyar urak sorában találjuk, lévén az országgyűlés legrégibb időben a fejenként megjelenő nemesek, s főként az előkelők gyülekezete. Így mondtuk, hogy az 1309-i koronázó országgyűlésen jelen volt Péter spalatói érsek, valamint a császári esperes káptalanának küldöttje gyanánt, a két bán s a Bobonics-nemzetség pedig helyettesítette magát. Mikor később a nemesség helyét a vármegyék küldöttjei foglalák el, a társországok azon részeiből, hol a megyei intézmény meghonosodott, a magyar részekkel egyformán küldötték a vármegyei közgyűlések utasítással ellátott követeket. Így Felső-Szlavóniából 1440-ben jelen volt a diétán György fia, Bálint, Kőrösmegye autonom kemleki székének képviselőjében¹⁾, 1447-ben Zágráb, Varasd és Kőrös 2—2 követe, 1457-ben pedig egyéb szlavónok közt Bizády és Henning zágrábi küldöttek. Mátyástól reánk maradtak az 1468-i pozsonyi és 1473-i budai országgyűlésnek Kőrösmegyéhez intézett meghívó levelei, melyekben annak 2—3 követ küldését parancsolja²⁾. Alsó-Szlavónia Orbász vármegyéjét is képviselte 1505-ben a Rákoson Petrovics Mihály. A dalmát municipiumok küldötteinek szintén van nyoma. Így tudjuk Zsigmond 1397-i okleveléből, hogy a temesvári országgyűlésen meg kellett

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 285. l.

²⁾ Gyurikovics Gy. Zágráb stb. a magy. orsz. gyűlésen.

volna jelenniük³⁾. Ragúzából fennmaradtak azon utasítások, melyeket a péterváradai országgyűlésre küldött követek 1454 végén kaptak, s azon 1477 áprilisában kelt levél, melyben, bár későn kapta meghívóját, követeinek a budai diétára való elindítását igéri⁴⁾. Megjelentek továbbá a szab. kir. városok küldöttjei is az országgyűléseken, valamint a Dráván túl méltóságokat viselők épen úgy, mint Magyarország egyéb részeiből. S hogy a született főurak között sem volt különbség Dráván innen és túl, mutatja azon 1260-i királyi privilégium, mely a Frangepánok vegliai nemes családját a magyarországi, s nem valami külön horvátországi főurak állására emeli⁵⁾.

Mindezek ellenére azt találjuk, hogy 1567-ben egyszerre a tartomány-gyűlés által választott követek jelennek meg az országgyűlésen. Van ugyan rá már előbb is példa, hogy a szlavón rendek küldöttjei említettnek, még pedig 1457-ben, csak hogy azok nem neveztetnek követeknek, hanem megbizottaknak, s nem utasítottak a diétára, hanem adóügyi rendetlenségek orvoslása végett a királyhoz⁶⁾. A tartomány-gyűlés képviseltetése tehát új dolog. Okát abban kell keresnünk, hogy a három felső-szlavón megye területéből a katonai szervezés után alig maradt valami, s csak egyesült közgyűlésük bírhatott még némi tenkintélylyel. Valamint tehát a közigazgatást, sőt a megyei tisztviselők választását, úgy a követküldést is az rántotta magához. És ez nem egyetlen példa arra, hogy meggyengült vármegyék közösen képviseltették magukat. Hasonló eset állt fenn Zalát és Somogyot illetőleg az 1596. 41. és 1608. k. u. 21. törvények folytán egész az 1715-i 86. cikk intézkedéseig. Zágráb, Varasd és Kőrösre vonatkozólag ez

¹⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 267. és 167. l.

²⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl. tára. 668. és 638. l.

³⁾ Wenzel G. Árp. új okm. IX. 476. l.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 204. l.

eljárás 1567-től kezdve mind általánosabb uralomra vergődött, annyira, hogy már 1600-ban a tartomány-gyűlés jogot formált belőle s utasította követeit, hogy helyeiket az erdélyieknek át ne engedjék¹⁾. Az országgyűlés is hagyta megszilárdulni a gyakorlatot, sőt belényugodni látszott, hogy Horvát-, Szlavón-, Dalmátországok országilag képviseltesék magukat, nem tiltakozott az ellen, hogy a tartomány-gyűlés egyik követe 1579-ben és 1619-ben a főrendek között foglalt helyet, sőt azt maga rendelte el az 1625. 41. és 1723. 7. törvénycikkiek által. A diétára a horvát-szlavón rendek által küldöttek száma különböző, 1567., 1579., 1630., 1635. és 1642-ben négy, 1593-ban, 1599—1605-ig, 1607., 1614., 1619., 1620. és 1672-ben kettő, egyébkor, valamint 1687 óta mindig három vala. Kétszer, 1567-ben és 1619-ben, a bánt felügyelő fő-követté tették, 1681-ben pedig egy pót-követet is rendeltek. Napidíjaikat a horvát-szlavón követei a többiektől eltérően a szlavóniai füstpénzből kapták. Mindazonáltal a tartomány-gyűlés e küldöttei jogosan nem a társországokat, hanem a három vármegyét, Zágrábot, Varasdot és Kőröst, képviselik. Ennek bizonyítéka azon körülmény, miszerint a 17-ik század végéig a tartomány-gyűléssel a három megye váltva menesztik követeit, mint 1603., 1604., 1630. és 1637-ben²⁾. 1622-ben Varasd külön képviselteti magát, valamint 1646-ban Zágráb egy, Varasd két küldöttet választ, Kőrös pedig távol marad. Utóljára 1681-ben tűnik föl a régi gyakorlat³⁾. További bizonyítékul szolgálhat a magyar országgyűlések szervezete, ott a társországok részéről 1567 után is nem csupán a tartomány-gyűlés három küldötte lévén jelen. A felső táblánál ültek a társországok katolikus és orthodox megyés és választott püspökei, az 1625. 61. t.-cz. óta a zágrábi nagy

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 113. l.

²⁾ Peaty Fr. Száz levél. 166., 171., 173., 165. és 145. l.

³⁾ Gyurikovics Gy. Zágráb stb. magy. orsz. gyűlésen.

prépost s egyszermind vránai perjel, a bán, a főispánok s a Horvát-Szlavónországban honos mágnások. Az alsó tábla tagjai között találjuk 2—2 követét Pozsega, Szerém és Verőczenek, daczára hogy ezek a tartomány-gyűlésen is résztvettek, továbbá az 1662. 52. t.-cz. óta a kapcsolt részek ítélmesterét, öt drávántúli káptalannak, a városoknak, s az 1807. 27-ik t.-cz. óta a buccarii kerületnek küldötteit, végül a türmezei grófot vagy helyettesét.

Az 1848-iki törvények érintetlenül hagyván a főrendek szervezetét, a karok és rendek táblájának helyébe választott képviselőházat helyeztek. Az azon évi 5-ik cikk rendelkezése szerint Horvátországnak 18, a horvát végvidéknek 8 képviselőt kellett volna küldeniök, mely számnak a törvényhatóságok között leendő felosztása a tartomány-gyűlésre bízott. Verőcze, Pozsega és Szerém-megye képviselői azonban külön határozattal meg. Az 1868. 30. törvény ezen intézkedéseket lényegesen változtatá. Ennek értelmében a horvát-szlavón-dalmát országgyűlés saját kebeléből a magyar képviselőházba 29 képviselőt választ, kik tehát ott országilag jelennek meg. Ezek utasítás által kötve nincsenek s az egész időszakra küldetnek. A horvát-szlavón-dalmát országgyűlésnek feloszlata esetén az új országgyűlés által eszközözendő választásokig mandatumaikat megtartják. E 29 képviselő számát az 1873. 34. cikk 34-re; az 1881. 15-ik pedig 40-re emelte fel. A főrendiházba horvát-szlavón-dalmát országos követet az 1848-i 5. törvény kettőt rendelt választani, mit az 1868. 30. cikk megerősített, az 1881. 15. azonban háromra igazított. Az 1885. 7. t.-cz. kihagyta a társországokbeli főrendek közül a főispánokat, választott püspököket, a tinnini és belgrádi kivételével, s mindazon mágnásokat, kik évenként legalább évi 3000 frt állami egyenes adót nem fizetnek ingatlanok után. Ugyanakkor 50 kinevezett tagnak adatott ülés, kik között horvát-szlavón honos is lehet és van. Az

1868. 30. t.-cz. értelmében, melynek határozatát az 1885. 7-ik cikk érvényben hagyá, a társországok gyűlése által választott, úgy főrendi, mint képviselőházi tagok a magyar országgyűlésen azon ügyek parlamentáris elintézésében vesznek csupán részt, melyek Magyarország és társországai között közösek, s a tárgyalásokon a horvát nyelvvel is élhetnek. E két irányban kivételes állás a főrendiház egyéb horvát-szlavón tagjaira ki nem terjesztetett. A horvátokkal közös ügyek a magyar országgyűlésen lehetőleg az ülészak elején tárgyalatnak úgy, hogy a drávántúli autonóm ügyek elintézésére még legalább három hónap maradjon. A közös törvények horvát nyelven is eredeti példányban adandók ki, a melyet a király által aláírva a zágrábi gyűlésnek megküldenek. Végül megemlítendő, miszerint az 1868-iki kiegyezés értelmében a magyar delegációba arányosan megfelelő számú horvát-szlavón törvényhozási tag is választatik, még pedig jelenleg a képviselőházból négy, a főrendiházból egy.

A BÁNI
MÉLTÓSÁG.

III. A társországok abbéli jogainak, miszerint a törvényhozást részint elkülönözten végzik, részint abba kiváltságos úton folynak be, megfelel a végrehajtó hatalom gyakorlásának reájuk nézve kivételes módja. Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok igazgatására a magyar alkotmány a legrégebb időktől a legújabbig egy különös organumot, egy különös főtitkárviselőt rendel, — a bánt. Ennek legfelsőbb vezetése alatt áll a Dráván túl mindazon állami tevékenység, melynek sajátos formában való szabályozásában a társországoknak tartományi különállása nyilvánul. Alkalmazását korán tették szükségessé a viszonyok. A tizenkettedik század elején, 1116-ban, a jádrai csatában a bán vezeti a magyar hadakat¹⁾, s már 1158-ban II. Géának

¹⁾ Lucius. De regn. Dalm. Croat et Slav. III. 5.

spalatói privilégiuma a bánság intézményéről, mint megszokott dologról beszél. A tengerparti vidékeknek a központtól való távolsága és specifikus viszonyai igényelték e főkormányzó alkalmazását. „A királyi felséget e részekben képviselő királyi helyettes“-nek nevezi magát pl. 1362-ben Széchy Miklós¹⁾, „a fejedelem személyét képviselő“-nek 1438-ban Thallóczy Máté²⁾. Hogy pedig főczélja e tisztség szervezésének mi volt, azt mutatja II. Ulászlónak Thúröczy Bernáthoz intézett 1505-i levele, mely a báni intézményt világosan honvédelminek mondja. Nem a felségjogok gyakorlásában, hanem csak a kormányzásban volt a bán a fejedelem helyettese, nem a horvát-szlavón-dalmát királyság önálló regense, hanem a magyar államnak egyik főméltósága, bárója, országzászlósa. Géza alatt a „principes“, a „ministri regis“ között szerepel, III. István alatt a „ministri, jobbagyones“ közé tartozik, Imre és Endre alatt a „magnates Hungariae“ sorában leljük. Imre azonkívül 1195-ben „baro“-nak, az aranybulla „jobbagyo“-nak is nevezi. Rangban az országzászlósok között hol előrébb, hol hátrébb állott, míg a Trip. I. 94. meg az 1608. k. u. 1. és az 1687. 10. t.-cz. harmadik helyre tette. Magyar zászlósúri minőségéből értelmezendő, hogy hatóságának biztosítását az 1609. 27. t.-cz. a nádorra, mint az ország első zászlósára bizta, valamint hogy olyankor, midőn a király valamely főemberének bűntügyében báróival törvényszéket tartott, abban a bán is résztvehetett. Ez volt az eset 1267-ben Ponit elítélésénél³⁾, vagy 1466-ban, mikor a bán a tárnokkal, a kalocsai érsekkel, nyitrai püspökkel, a pohárnokkal és más zászlósokkal együttesen bíraskodott Garay Jób felett⁴⁾. Viszont felette csupán a

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 156. 1. és IX. 2. 337. 1.

²⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 86. 1.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 300. 1. és VII. 5. 310. 1.

⁴⁾ Pesty Fr. Száz levél. 259. 1.

király, a nádor vagy helyettesük ítélhetett. Mint harmadik zászlósúr viszi a bán a koronázáskor a király előtt az ország almáját. Sőt az aranybulla 30-ik pontja s az 1498. 70-ik t.-cz. értelmében különös kiváltsága is volt, a nádoron meg a király és királyné udvarbíráin kívül csak neki adatván jog két méltóságot viselni. Így volt Belus 1159-ben és Perényi Imre 1511—12-ben egyszersmind nádor, Obuz 1220—23 a királyné udvarbírája, Esterházy F. 1783-ban királyi kancellár, Loránt 1277—79-ben¹⁾ és Batthyányi Ádám 1700-ban országbíró, Batthyányi Ferencz 1525-ben főpinczester, Draskovich János 1608-ban főkamrás²⁾, Fülöp 1383-ban macsói bán³⁾. Magyarország püspökei is viselték a báni méltóságot, pl. Ernuszt Zsigmond pécsi 1494- és 1496-ban, s Beriszló Péter veszprémi 1512—20, valamint magyar megyék főispánságával is összefért az hajdan, mert a bánok közül Dénes például 1183-ban bácsi, Benedek s Miklós 1199-ben zalai, Gyula 1219-ben somogyi, Miklós 1319—23 soproni és komáromi főispán vala⁴⁾. Ma, midőn a zászlósúrak megszűntek az állam legfőbb funkcionáriusai lenni, s állásuk üres méltósággá süllyedt alá, a bán az egyetlen országzászlós a régi értelemben.

Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok báni tisztének betöltése körül rendellenes, kivételes állapotokat gyakorta találunk. A királyok ismételten kétfelé osztották e hivalt, úgy, hogy külön bánja volt Szlavóniának s külön Kroáciának Dalmáciával, mint 1275—1322, 1349—50, 1357—86, 1395—97, 1400, 1409—37, 1445—55 és 1457—63. Máskor megint arra találunk példákat, hogy két személy egyszerre, együttesen viselt osztatlan báni

¹⁾ Korbuly I. A báni méltóság. Füg.

²⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croatiae. II. 360. és 274. I. és I. 63. I.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 6. 21. I.

⁴⁾ Korbuly I. A báni méltóság. Füg.

méltóságot, legelőször a Fácscy testvérek 1403-tól 1406-ig, utóljára Sztankováczy Gáspár és Draskovich János. 1293-tól 1322-ig Horvátország banshipátját örökös joggal bírták a Subichok, Brebir grófjai¹⁾. Arra is van eset, hogy valaki a pusztá báni címet viseli, s vele egyidejűleg rendes bánok hivataloskodnak. Ez Ujlaky Miklós volt 1455 és 1463 között. Ellenkezőleg Losonczy László 1386/7-ben valóságos báni hatáskörben működött, de csak kapitányi címmel²⁾. Az is szokásban vala 1868-ig, hogy a báni szék üresedésének esetén vagy a bán távollétében báni helytartó vitte Dráván túl a kormányt, mint azt az 1723. 89. cikk is rendelé. Legelőször viselé e tisztet Bubek Imre a 14-ik század végén Bubek Detre banshipátja alatt³⁾, majd András tinnini püspök 1531-ben. A helytartókat mindig a király nevezte ki, s csak egyetlen esetet tudunk, t. i. Keglevichét 1708-ban, hogy a kinevezést a bán, az uralkodó pedig csak a megerősítést eszközölte. E Keglevich példája mutatja, hogy az albánok is viselhették a helytartóságot.⁴⁾ Újabb időkben többnyire a zágrábi püspökök töltötték be e hivalt. Ma a báni helytartóság intézménye többé nem létezik, a bánt, ha szükséges, a belügyi osztályfőnök helyettesíti. A báni helytartóktól meg kell különböztetnünk úgy a kormányzókat, mint a királyi biztosokat. Kormányzót veszélyes időkben a bán távollétében választottak maguknak a társországok ideiglenes főnökül, 1526. szept. 23-án Kapronczán Fran-gepán Kristófot a szlavón rendek, 1608-ban Erdődy Pétert a tartomány-gyűlés⁵⁾. Királyi biztos az uralkodó küldhet bonyolult viszonyok között nagyobb hatalommal való intézkedés végett, mint 1773-ban gr. Batthyányi kalocsai érse-

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VII. 4. 225. I.

²⁾ Korbuly I. A báni méltóság. Füg.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 1. 137. I.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 279., 274., 380. és 381. I.

⁵⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 57. és 118. I.

ket, vasi és bácsi főispánt¹⁾, vagy legújabbán báró Ramberg zágrábi katonai parancsokat. Végre az is előfordult, hogy a báni teendőket választott bizottság látta el, mint a társországok rendjeinek 1537-i határozatából a zágrábi püspök, Pekry Lajos, Batthyányi Ferencz és Keglevich Péter²⁾).

A báni széknek hosszasabban üresen állania nem szabad; üresedés esetén azonnali betöltését sürgeti az 1536. 50., 1608. k. e. 11., 1609. 28., 1613. 38. és számtalan más törvényczikk. A betöltés királyi kinevezés útján történt és történik, úgy rendeli azt a legősibb szokás, valamint az 1439. 26., 1444. 2., 1490. 12., 1492. 8. és 1525. 29. törvények szava. Az 1868. 30. cikk szintén fenntartja ezen intézkedést, a magyar miniszterelnök ellenjegyzését kívánván még hozzá. A bánok, különösen korábbi századokban, igen gyorsan követték egymást méltóságukban, szólván a megbízatás a királyi tetszés tartamára, mint a Zrínyi Miklóst kinevező 1542-i okmány világosan mondja³⁾. A horvátok gyakran a tartomány-gyűlés abbéli jogát vitatták, hogy a királynak kinevezés végett egy vagy több személyt terjeszthet elő. A király 1527-ben, 1536-ban, 1681-ben, 1704-ben, 1741-ben és 1786-ban az ajánlást engedte meg⁴⁾, de nem a kötelező előterjesztést, melyet a magyar országgyűlés 1790-ben, az uralkodó azonkívül 1861-ben határozottan elutasított. Az ajánlás jogát a rendek egyes személyeknek is engedhették át, mint az 1756-iki tartománygyűlés 61-ik cikke által a leküszönt bánnak, Batthyányi Károlynak. Ha ezek szerint az előterjesztésre sem jogosult a tartomány-gyűlés, annál kevésbé választhatja Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok bánját. Eberhard zágrábi püspök

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 158. l.

²⁾ J. Kukuljevics. Jara. r. Croat. II. 33. l.

³⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 118. l.

⁴⁾ St. Pejakovics. Aktenstücke.

írja ugyan magáról 1403-ban, hogy ő „egész Szlavóniának az országlakosok által választott bánja,“ ez azonban bitorlás vala¹⁾. Egyetlen egy esetben, Battyányi Ferencz halála után 1536-ban, engedélyezé a választást első Ferdinánd, de ez eredménytelen maradt, s hogy belőle precedens ne alkottassék, világosan hangsúlyozá a Thurzóhoz intézett királyi levél a bán-kinevezés jogát.

A kinevezett bán már a legrégebbi korban esküt szokott tenni az 1486. 73. és 1492. 33. t.-cz. tanúsága szerint a királynak vagy megbízottjának kezeihez. Egyszersmind fejedelmi leirat adta tudtára a társországoknak, hogy új kormányzójuk van. Így ismerjük például Erzsébet királyné levelét a dalmát városokhoz²⁾. Az új bán maga is szokott köriratot kibocsátani, a minő pl. az, mely Hunyady Lászlótól 1543-ból maradt reánk³⁾. Az eskühez a Habsburgok idején az ünnepélyes beiktatás szokása járult, mit az 1613. 38. és 1647. 51. cikk törvénybe írt. Az új bánnak, de nem a báni helytartónak, 1848-ig a nemesség zászlóval ment elébe, s azt, valamint az ország jogarát, kezeihez adta.

A feltételek közé, melyekhez a báni szék elfoglalása kötve volt, tartozott régente, hogy az illető a társországokban birtokos legyen. Ez okból nem akarták a drávántúliak 1513-ban Perényi nádort bánnak elismerni⁴⁾. Másik feltétel vala, hogy a kinevezett a társországok területén állandó lakást tartson, mint kitűnik a horvát rendek 1527-i panaszából Batthyányi bán ellen⁵⁾, valamint az 1741. 47. és 1765. 37. törvényekből. Az 1868. 30. t.-cz. a horvát-szavón autonóm kormány székhelyéül Zágrábot határozván, világos, hogy annak feje, a bán, is ott köteles

¹⁾ B. Kerchelich. Hist. eccl. Zagr. 149. l.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 1. 94. l.

³⁾ Gelcich-Thallócsy. Ragúza oklevél-tára. 540. l.

⁴⁾ Hampel J. A báni méltóság.

⁵⁾ J. Chmel. Aktenstücke. XXXIV.

lakni. A harmadik föltétel újabb eredetű, az 1868. 30. és 1873. 34. t.-cz. óta ugyanis a bán katonai parancsnokságot nem viselhet. Végül pedig megemlíjtük ama mindezeknél fontosabb kikötést, hogy a bánnak az 1439. 26., 1490. 12. és 1492. 8. törvények értelmében magyarnak kell lennie.

A bánoknak sokféle teendőikhez minden időben nagy jövedelmeik is voltak. Az Árpádok és Anjouk idejében azt a társországok lakóinak adózása szolgáltatá, mely a királyi adótól Imre király zágrábi és István bán jablanicsi privilégiumai szerint megkülönböztetendő¹⁾. Az ily eredetű jövedelmek neve „bán zsolozmája“ (hibásan bansulmora) vala, s állt eleségből, a bánnak adott szállásból s a mardurina-adó bizonyos részéből²⁾. Akadunk ezenkívül néhol különös helyi báni adózás példájára is, vagy a rendes báni adó megváltásaként, mint a hogyan Zágráb-Grec IV. Béla szabadalma szerint a bánnak beiktatásakor egy ökröt, száz kenyert s száz tunela bort adott, vagy a rendes báni adó mellett, s így pl. a kőrösi község nyert kiváltságai fejében a bánnak minden harmadik évben portánként 40 denárt fizetett. A só után is származott némi báni jövedelem, mely Széchy Miklós 1344-i oklevele szerint bérbe adható vala. De bérbe adták a bánok összes jövedelmeiket is, például Miklós 1344. november 11-én a szlavón rendek megegyeztetével Jakab zágrábi polgárnak³⁾. A tizenhatodik században e báni adók helyére a társországok harminczad-jövedelmének fele lépett, mely javadalmazás csak 1635-ben szűnt meg⁴⁾. A harminczad-jövedelem mellett a rendes évi díj is szerepel. Nagyságának meghatározása igen bajos, mert többnyire

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 365. I. és VII. 2. 113. I.

²⁾ Knauz N. Mardurina és Bansul Mora.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 1. 262. I. és 2. 164. I., IX. 480., 279. és 255. I.

⁴⁾ Engel. Geschichte des ungr. Reiches. 406. I.

együtt szabták ki azon összeggel, mely a bánnak honvédelmi czélokra esztendőnként kijárt. Korvin János 10.000 frtot kapott, Zrínyi Miklós 1542-i kinevezési okmánya szerint csak 4000-et. Első Ferdinánd korában, Keglevichhez intézett levelének értelmében, a báni fizetést a tartomány-gyűlés határozta meg¹⁾. Később állandóan 5000 frtot tett az ki, s rendes folyóvá tételét az 1546. 43., 1609. 28. és 67., 1681. 62., 1715. 114., 1723. 87., 1729. 20. és 1741. 47. törvények sürgetik. Legújabb időben a bán részére 12.000 frt vétetik fel a költségvetésbe.

Hivatalát a bán sohasem viselte felelősség nélkül. A királyi személyes hatalom teljességének idejében e felelősséggel csak az uralkodóval szemben tartozott, ki jogát folytonos felügyeletnek s a bánok gyakori változtatásának útján gyakorolta és az akarata ellenére cselekvő bánt meg is dorgálta, mint Nagy Lajos 1367-ben, letévén a grófságról, melyre egy dalmát város választotta²⁾. Az alkotmányos tényezők befolyásának gyarapodtával a felelősség hangsúlyoztatik úgy a magyar országgyűlés, mint a tartomány-gyűlés irányában. Az országgyűlésre nézve hivatkozunk a horvát-szlavón rendeknek Varasdon 1773. jan. 1-én hozott határozatára, mely szerint „a báni tekintély Magyarország karai és rendei joghatóságának van alárendelve“³⁾. A tartomány-gyűlés pedig egész világosan követelte magának a felelősségre vonás jogát 1622-ben⁴⁾. A modern intézmények szerint is két irányban tartozik felelősséggel a bán, és pedig először a horvát-szlavón-dalmát országgyűlés, másodszer bizonyos értelemben a központi magyar kormány irányában. A társországok gyűlésével szemben felelőssége csupán jogi, és nem politikai, hiányozván a megtagadható budget, azon

¹⁾ Hampel J. A báni méltóság.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IX. 4. 54. I.

³⁾ Engel. Gesch. des ungr. Reiches. 393. I.

⁴⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 113. I.

eszköz, mely a többséggel való kormányozásra kényszeríthet. E jogi felelősséget büntető törvénykönyvbe nem ütköző cselekményekre nézve úgy a bánra, mint osztályfőnökeire vonatkozólag szabályozza az 1874. jan. 10-iki horvát törvény. E szerint a vádat legalább 20 tag indítványára az országgyűlés mondja ki, s az rendeli a közvádlót is. Az ítélőszék 12 felső bíróból s 12 választott országgyűlési tagból, kik közül vádló és vádlott 6—6-ot visszavethet, alakul meg a hétszemélyes tábla elnökének praesidiuma mellett. A büntetés lehet szolgálatból való elbocsátás vagy örökös hivatalvesztés. E jogi felelősségen kívül a bán politikai felelősségre vonható a magyar kormány által, mely jogát az által gyakorolja, hogy a bánt a miniszterelnök előterjesztésére s ellenjegyzése mellett nevezi ki s menti fel hivatalától az uralkodó. Úgy a jogi, mint e politikai felelősségnek egy más közvetett nyilvánulása az 1868. 30. t.-cz. óta abban áll, hogy a bánnak minden a legmagasabb helyre intézett irata egy, a kabinetben ülő horvát-szlavón-dalmát miniszter útján történik, ki alkotmány-ellenes előterjesztések esetén idevonatkozó észrevételeit csatolni köteles, s ki ebbéli tevékenységéért a magyar országgyűlésnek a többi miniszterek módjára felelős.

A mi végre az eddig jellemzett báni méltóságnak hatáskörét illeti, az a társországok katonai és polgári igazgatásának vezetéséből áll. A Habsburg-korban határörvidéki katonai parancsnokok s helytartó főherczegek részéről folytonosok lévén a túlkapások, a báni hatóság biztosítására számtalan törvényczikk hozatott, mint az 1552. 16., 1563. 29., 1566. 21., 1574. 18., 1575. 3., 1608. k. e. 11., 1609. 27., 1613. 13., 17. és 28., 1630. 25. és 44., 1638. 32., 1647. 51. és 148., 1649. 8. és 33., 1681. 62., 1687. 70., 1723. 87., 1729. 20. és 1741. 47. Az 1868-iki esztendő óta a bán elvesztette katonai hatalmát, s polgári kormánya a belügyre, igazságügyre, vallás- és közoktatástügyre szorította-

tott, e szűkebb határok között azonban hatósága most teljes és kizárólagos. Hogy miként gyakorolta és gyakorolja a bán mind e téren a kezébe adott hatalmat, azt előadásunk következő részeiben mondjuk el.

IV. A társországoknak a báni hatalomban kifejezett különös jogállása már a beligazgatás szervezetében nyilvánul. A három déli tartomány földjén kétféle politikai intézmény állott harcban, a magyar és szláv, s az utóbbinak helyenként uralma, helyenként befolyása az állam egyéb területétől eltérő közigazgatási organizációt eredményezett. Horvát-Dalmátországot, valamint a későbbi Alsó-Szlavóniát belföldi uralkodóinak idejében zsupánságok képezék, apró kormány-kerületek főnökök hatalma alatt, autonomia nélkül. A Szávától északra a zsupánság ismeretlen intézmény, ott magyar politikai vármegyék s katonai várispánságok osztoznak a területen. Minél öregebb lesz a budai királyok kormánya a társországokban, annál inkább hódít a megye-szervezet, átlép a Száván, ellepi Alsó-Szlavóniát s befoly a régi zsupánságok átalakulására a tengerparton. Viszont a szláv szellem is érezteti oligarhikus hatását Zágráb környékén, késlelteti a várispánságoknak elnyeletését a megyei intézmények által, teremtven belőlük itt-ott átmenetileg dinasztikus kerületeket. A 13-ik század végén, mikor a királynak s udvari tiszteinek beligazgatását közjogi kormányservezet váltotta fel, a magyar anyaország földjén csaknem kizárólag a vármegyei intézmény uralkodott, Dráván túl azonban vármegyék, grófságok, kiváltságos kerületek, dalmát szigeti és községi köztársaságok s szabad királyi városok egymás mellett állottak.

A vármegyének, mint már tárgyalásunk kezdetén kimutattuk, kezdettől fogva otthonosnak kellett lennie Szla-

vónországbán. Somogynak, Zalának és Baranyának a Dráva balpartjára történt visszaszoríttatása óta Felső-Szlavóniában Zágráb, Kőrös, Varasd és az utóbbival sok tekintetben összeforrott, az 1486. 50. t.-cz. által végleg eltörölt Zagoria voltak a vármegyék, Alsó-Szlavóniában pedig Zana, Orbász és Dubicza. Mindezek teljesen magyar mintára nyerték szervezetüket, közgyűléseik tanakodtak, fő- és alispánok, szolgabírák és esküdtek hivataloskodtak bennük, kiknek még eskümintáit is a magyar országgyűlés határozta meg az 1435-iki 1. t.-cz. tanúsága szerint. Az alispánok, a szolgabírák II. Ulászló egy 1503-iki rendeletének értelmében a szlavón honosak közül voltak választandók¹⁾. Ám van egy lényeges momentum, mely a közeli szláv dinasztikus comitatusokra emlékeztet. A szlavón vármegyéket ugyanis a királyok néha örökösödési joggal eladományozták. A később a jánosvitézerekre szállt Dubiczát már 1269-ben nyerték IV. Bélától a templáriusok. Zanát Zsigmond 1413-ban a Blagayaknak, Zagoriát ugyanő 1399-ben a Cilley grófoknak²⁾, kihaltuk után Mátyás 1463-ban május 14-én gerebeni Vitovecz Jánosnak adta³⁾. Az ily adományozás azonban nem szüntette meg teljesen a megyei életet, csak a királyi tisztviselők hatósága ment át IV. Béla donacionális levelének bizonyossága szerint az örökös úrra, ki a kamarai nyereséget, helyesebben a mardurinát, ugyan nem, de a bán zsolozsmáját saját maga számára szedé, s gyakorolt jogokat a zágrábi káptalannak 1359-ben Nagy Lajoshoz tett jelentésének értelmében a nemesek felett is⁴⁾.

Az örökös adomány által magánbirtokosok kezébe jutott vármegyék átmenetet képeznek a drávántúli tarto-

¹⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 262. l.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 5. 887. l., IV. 3. 506. l. és X. 2. 633. l.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 310. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IX. 7. 178. l.

mányok egyéb comitatusaira, azokra a szabad birtokos nemesség által is lakott, s így nem pusztá uradalmat képező, kertiletekre, melyek a vármegyei önkormányzatig nem emelkedtek s vagy egyházi s világi oligarháknak, vagy közvetlenül a királynak udvari tisztjei által igazgattak, mintegy a nyugati hűbéres grófságok hasonlatára. Eredetükre nézve kétfelé oszthatók. A Szávától északra a várispánságoknak a szervezet megrontásával történt eladományozása keletkeztette őket, s Goriczát kivéve alig akad grófság, melyről ily eladományozás bebizonyítható ne volna. A Szávától délre a régi zsupánságok alakultak át királyi kormánykerületekké. Mint mondtuk, e grófságok Száván innen és túl többnyire papi vagy világi örökös urak kezén voltak. Így bírta a zágrábi püspökség Szent László adománya folytán Csázmát¹⁾ és Felicián érsek ítéletének tanúsága szerint Dombrót²⁾, IV. László jóvoltából 1277 óta Garicsot és Gerzenczét³⁾. Övé volt már 1201-ben Vaska és Ugra, 1289-ben Ivanics⁴⁾. A tragurumi püspökségnek Kálmán herczeg adta 1226-ban Dridet⁵⁾. A tinnini püspökség urasága alatt állott Csaszim és hajdanta Cettina⁶⁾, a topiczai apátságé alatt II. Endre 1211-i adományából Góra⁷⁾, a zágrábi káptalané alatt Imre óta Sziszek⁸⁾. A világi hatalmas oligarha családok közül a Subich nemzetség (másként Likai, Brebiri, Zrínyi grófok) bírta már II. Endre előtt Brebirt⁹⁾, még ennél is régebben Likát, Károly szí-

¹⁾ Wenzel G. Árp. új okm. I. 238. l.

²⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 1. l.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. V. 2. 283. és 286. l.

⁴⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 12. és 226. l.

⁵⁾ G. Fejér. Cod. dipl. III. 2. 90. l.

⁶⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 382. l.

⁷⁾ Wenzel G. Árp. új okm. XI. 109. l.

⁸⁾ J. Tkalcic. Mon. ep. Zagr. II. 117. l.

⁹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 2. 106. l.

ciliai király s magyar trónkövetelő adományából Drezniket és Psetet, valamint a 14-ik század vége óta Lukát, a Gusich nemzetség (másként Korbáviai, Karlovics, Gróff, Torquatus grófok) Korbáviát, a Hudinai nemzetség (később Draskovich grófok) III. Endre adományából Tinnint¹⁾, sőt már a 13-ik század végén Cettinát²⁾. A vegliai Frangepánoké volt III. Béla 1193-iki adománya folytán Modrus³⁾, II. Endréből Vinodol, továbbá a 14. században Gecske. Az Ursini, másként Blagay grófok birtokát képezte Mren⁴⁾ és Vodicza⁵⁾, a Rátóti nemzetséget 1270 óta Kemlek⁶⁾, a Dersfy családot Zsigmond 1393-i levele szerint Rovise. Radiszló bánnak adta 1293-ban III. Endre Podgoriát⁷⁾, Benedek mosonyi főispánnak IV. Béla Gordovát⁸⁾, Dénes mesternek kún László Maróczát. E comitatusok annyira birtokában voltak uraiknak, hogy osztály tárgyát képezhették, mint Kemlek 1283-ban a Rátótiak⁹⁾, Busán 1449-ben a Frangepánok kezén, eladathattak, mint Busán 1362-ben Zrinyi Gergely által a királynak¹⁰⁾, ajándéktól is szolgálhattak, mint a hogyan Frangepán Duim adta 1347-i levele szerint Busánt a Brebiriéknak¹¹⁾, sőt zálogba voltak vehetőek, mint a tinnini törvényszéknek egy 1435-i ítélete bizonyítja¹²⁾. Ennek megfelelően Veglia lakói az utolsó Frangepán lefejeztetése után 1671-ben őt fejedelmüknek,

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 414, 395., 468., 423., 385. és 471. l.

²⁾ B. Kerchelich. Hist. ep. Zagr. I. 237. l.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VII. 1. 115. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 473., 402. és 434. l.

⁵⁾ G. Gyurikovic. De situ Slav. et Croat. II. 36. l.

⁶⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VII. 2. 12. l.

⁷⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 294. és 291. l.

⁸⁾ J. Tkalčić. Mon. ep. Zagr. I. 90. l.

⁹⁾ Wenzel G. Árp. új okm. XII. 193. és 382. l.

¹⁰⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 380. és 379. l.

¹¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IX. 1. 552. l.

¹²⁾ J. Kukuljevic. Jura regni Croat. I. 198. l.

princepsnek, nevezik¹⁾. Önálló háborúkat viseltek e hatalmas dinaszták, mint a Frangepánok 1260-ban a velencei Tiepolo osseroi gróffal²⁾, sőt Mihály zágrábi püspök 1296-ban a jogtalanul hatalmaskodó Henrik bán ellen. Máskor területükön kiváltságokat osztogattak, például a zágrábi püspök, kivéven az ispánok hatósága alól Dombróban a Thallóczyakat³⁾. A bíraskodást és közigazgatást az ő tisztjeik végzik, mint Endrének Górárt illető 1211-i adománylevele, Garay nádor 1419-i Rovisét illető okmánya⁴⁾, s a gecseki tizedpör 1497-ben mutatja⁵⁾. Őket illető kisebb-nagyobb részben a királyi adó. Így a császáriak és dombróiak Imre 1199-i okmánya óta az előbb a bán által szedett mardurinát és gabona-adót attól fogva a püspököknek fizeték⁶⁾. Ugyancsak a királynak tartozó szolgálmányokat kapták az említett nádori egyezség-irat szerint Rovise, IV. László 1284-i szabadalma szerint Gerzencze urai, valamint a modrusi harminczadokat 1240 óta a Frangepánok⁷⁾. Az örökös grófok ily nagy jogainak daczára azonban a comitatusokban nemesség is lakott, és pedig nem csupán predialisták, hanem nagyszámú szabad birtokosok is. Busánban Gussich László 1258-i bevalló levele mutat birtokos szabad nemeseket⁸⁾, 1271-ben és 1280-ban pedig a Balog-Semjén ős magyar nemzetség említettik. Azonos az eset Rovisében IV. László 1279-i diplomája óta, Gerzenczén a pálos-monostornak tett adományok⁹⁾, Ivanicsban¹⁰⁾ s

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 121. l.

²⁾ Wenzel G. Árp. új okmánytár. XI. 487. l.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 260. és 231. l.

⁴⁾ Wenzel G. Árp. új okm.-tár. XII. 280. l.

⁵⁾ Farlatius. Illyricum sacr. IV. 135. l.

⁶⁾ J. Tkalčić. Monum. ep. Zagr. I. 9. l.

⁷⁾ G. Fejér. Cod. dipl. V. 3. 243. l. és 2. 102. l.

⁸⁾ Wenzel G. Árp. új okmánytár. VII. 495. l.

⁹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VI. 2. 392. l. V. 3. 60. l. és 2. 543. l.

VII. 3. 55. l. és IX. 1. 168. l. — ¹⁰⁾ J. Tkalčić. Monum. ep. Zagr. 243. l.

Csázmán a püspök 1299-i és 1293-i donációja szerint¹⁾, Geckében az említett tizedpör tanúsága után, Podgoriában IV. Béla 1244-i Priba fiainak adott okmánya értelmében, Goriczán, mint 1261-i, 1287-i és 1299-i iratok mutatják, Hlevnóban Mátyás 1465-i levelének bizonyossága szerint, továbbá Klisszában és Likában. E nemesség befolyt az igazgatásba, tisztviselőket választott a gróf tisztjei mellé, és ha nem is fejlődhetett még ki teljes vármegyei önkormányzat, a politikai élet mindenesetre már annak mintáira alakult. Lukai közgyűlés említettik 1370-ben, Csázmán, Ivanics és Dombróé 1336-ban, korbáviai alispánok 1432-ben és 1467-ben, korbáviai és tinnini esküdtek ugyanakkor, lukai szolgabírák 1370-ben²⁾, maróczaiak 1354-ben³⁾. Említettük, hogy Mren a tartomány-, Kemlek meg épen az országgyűlésen jelenik meg. A nemesség ezen befolyásának emelkedése Szlavóniában a comitatusoknak a szomszéd vármegyékbe való olvadását eredményezte. Kőrös kerületeit képezék már a 14-ik század végén Garics, Gerzencze és Kemlek, később még Rovise és Ivanics. Zágráb nyelte el 1400 előtt Górád, Goriczát és Maróczát⁴⁾. Zanához csatlakozott Polhana⁵⁾, Dubiczához még a 13-dik században Vodicza⁶⁾. Hova a vármegye-szerkezet el nem hatott, ott a grófságoknak egybeforrása volt napirenden, mint Brebiré Lukával s mindkettő Tinninnel, vagy Bocszácze Busánnal, Plasze Modrussal⁷⁾. Ez egyesüléseknél az ország-határok nem igen képeztek akadályt, mint Polhana példája mutatja

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VII. 5. 515. l.

²⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 292., 274., 410., 412., 414., 422., 226., 388., és 389. l.

³⁾ G. Fejér Cod. dipl. IX. 3. 666. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 263., 260., 286., 296., 282., 270., 274. és 290. l.

⁵⁾ J. Tkalcic. Mon. ep. Zagr. I. 128. l.

⁶⁾ Tudom. Gyűjt. 1836. évf. 5. 54. l.

⁷⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 374., 423., 372. és 463. l.

vagy Podgoriáé, melynek főhelyén, a Korana melletti Cetinen, 1527-ben már a horvátok gyűléseztek. Evvel rokon jelenség, hogy ugyanakkor a január elsei híres diplomán Kroácia rendei között a szlavón Zágrábmegyének egy szolgabírája szerepel.

A grófságok és vármegyék mellett a többiektől elütő szervezetű kiváltságos kerületeket találunk. A dalmát tengerpart közelében feküdt Poglizza. Magyar nemesek, bosnyák családok és bennszülöttek alapíták 1235-ben, a lakosságot három rendbe osztván. Az első rendből, a magyarság elszlavosodott utódai közül főispánt, a másodikból, a bosnyák ivadékokból, alispánt választottak. A bennszülöttek lezármaszói képezék a népet¹⁾. Szintén különös intézményekkel bírt, csak hogy Zágrábmegye kötelékébe tartozott a Túrmező, az „universitas nobilium campi Turpolya.“ Már 1225-ben ruházta fel e tájon IV. Béla a Buduna-nemzetségből való várjobbágyokat szabadalmakkal, melyek 1255-i és 1278-i okmányok tanúsága szerint egyre szaporodtak²⁾. Huszonnégy nemes község alakult, melyek grófkukat, a két alispánt s egyéb tisztviselőket, valamint táblabíráikat és a községi bírót évenként szent Lucza napján szabadon választották, törvényhatósággal s némi különös szokásjoggal bírtak³⁾. E kiváltságos területektől megkülönböztetendők a kiváltságos nemzetségek, melyek közigazgatási organumot, területi egységet nem alkottak. Ilyen vala a horvát tizenkét⁴⁾, vagy a górai hat nemzetség⁵⁾.

A legnagyobb szabadalmakkal azonban nem e kerületek, hanem a mindenben kivételes jogállású dalmát sziget és városi köztársaságok voltak felruházva, melyek

¹⁾ Wenzel G. Dalm. poglizzai ker.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. III. 2. 481. l., IV. 2. 283. l. és V. 2. 493. l.

³⁾ Frank J. Közig. törv. II. 807. l.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 43. l.

⁵⁾ Wenzel G. Árp. új okm. VII. 421. l.

régi római hagyományokat őrizve majdnem állami életet éltek, s a magyar birodalomhoz néhol csak igen gyöngye kötélekkel voltak kapcsolva. Szövetségeket kötöttek egymás között, mint Szkardóna, Szibenigó és Spalató 1388. okt. 6-án ¹⁾, sőt a király jóváhagyásával még a külfölddel is szerződésre léptek, mint Ragúza Ankonával 1371. márcz. 21-én. Belélettiket fejedelmi szabadalmak oltalma alatt majdnem teljes önállósággal rendezték. Kormányukat rendszeren a tanács intézte, mely néhol, pl. Ragúzában, kisebbre és nagyobbra oszlott ²⁾. Különféle tisztviselőket választottak ügyeik vitelére, például Fára statutumainak értelmében 4 bírót, egy kincstartót (camerarius), három végrehajtót (buccarius), mértékfelügyelőt (iusticiarius), hat közigazgatási tisztviselőt (examinator), mezei becsüsöket (posticus), aztán gastaldusokat, ripariusokat, alkalmilag követet. Mindezek hivataloskodásának tartama különböző vala ³⁾. Az igazgatás élén pedig állott a gróf (bíró, comes, iupanus, podesta, rector), kit ez apró köztársaságok rendszeren maguk választhattak, adván e jogot királyi privilégiumok, például Nagy Lajosé Ragúzának ⁴⁾. Kivételt képezett Zeng, hol a bírót későbbi időkben a bán, majd a kapitány nevezte ki ⁵⁾. A grófnak magyar alattvalónak kellett lennie, mit az említett ragúzai szabadság levélen kívül IV. Béláé is bizonyít, melyet 1242 májusában Fárának adott. Lehetett e tisztség egyes nemzetségek tagjaihoz kötött, mint Fárán a Givichekhez ⁶⁾, vagy épen valamely családban örökös, például Zengen a Frangepán családban 1271 után ⁷⁾. Aka-

¹⁾ S. Ljubic. Statuta et leges. 154. l.

²⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 46. és 3. l.

³⁾ S. Ljubic. Statuta et leges. 169—179. l.

⁴⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 15. l.

⁵⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 496. l.

⁶⁾ S. Ljubic. Statuta et leges. 374. l.

⁷⁾ Pesty Fr. Eltűnt. várm. II. 426. l.

dunk annak példájára is, hogy a király egyes városokat s főleg szigeteket eladományoz. Így adta Kerzont és Abszarumot Nagy Lajos 1371-ben Szerecsen mesternek, Zsigmond pedig 1397-ben Garay Miklósnak ¹⁾, Leszinát és Brazzát II. Endre 1216-ban Márknak ²⁾, IV. Béla 1244-ben Ugrin spalatói érseknek ³⁾, Leszinát, Brazzát és Kurzolát Zsigmond 1416 szept. 21-én kusalyi Jaks Lászlónak ⁴⁾, Zenget III. Béla a templáriusoknak ⁵⁾, az előbb nevezett három szigetet Liszával nápolyi László 1403. okt. 3-án a Matafarisoknak. Előfordúl az is, hogy a város grófja a szomszédos comitatus főnöke alatt áll, mint kitűnik János cettinai gróf leveléből orbázi Osztóiza szkardónai grófhhoz. Máskor ismét valamely ily köztársaságot egy másiknak rendelték alá, mint Zsigmond 1410 áprilisában Szkardónát Szibenigónak ⁶⁾, 1414 júniusában a szomszédos szigeteket Ragúzának ⁷⁾.

E dalmát municipiumoktól megkülönböztetendők a szlavóniai szabad királyi városok (liberae villae, civitates), melyek teljesen magyar mintára fejlődve a tizenharmadik században váltak ki a megyék és grófságok igazgatása alól s a tizennegyedikben lettek valóságos törvényhatóságokká. Már 1209-ben nyerte privilégiumát Varasd, Kálmán herczeg kormánya alatt ennek kezéből Dubicza ⁸⁾, 1225-ben Petrinia, 1242-ben Zamobor ⁹⁾, ugyanakkor Zágráb-Grec, tíz évvel később Kőrös, 1257-ben Jaszka. Ezek közül Kőröst ugyan a bán alapítá, de királyi várossá, s

¹⁾ J. Kukuljevics. Cod. dipl. I. 139. és 168. l.

²⁾ S. Ljubic. Statuta et leges. 487. l.

³⁾ Thomas archid. His. Sal. 47. l.

⁴⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 279. l.

⁵⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 22. l.

⁶⁾ S. Ljubic. Statuta et leges. 387. és 156. l.

⁷⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 244. l.

⁸⁾ G. Fejér. Cod. dipl. III. 137. l. és IV. 1. 349. l.

⁹⁾ Wenzel. G. Árp. új. okm.-tár. XI. 192. és 323. l.

azért megkülönböztetendő a csupán báni szabadalmakat élvező Jablancistól, István bán 1251-i alkotásától¹⁾. Még kevésbé számíthatók e törvényhatóságok közé amaz örökös uraktól alapított szabad községek, mint például a korbáviai grófok által 1387—1451 szabadalmazott s jogaiban Mátyás király által 1481-ben megerősített Bagh (Carlopage, Serisia)²⁾, vagy Ugra a zágrábi püspök területén, melyek csupán a grófságon belül bírtak kiváltságos állással, s a grófi tiszteknek rendeltettek alá³⁾. A királyi városok törvényhatósági jogállásukból kifolyólag statutumokat alkottak, tisztviselőiket maguk választották, közgyűlésen intézték ügyeiket s közvetlenül a központi királyi kormány alá tartoztak. Egy ízben IV. Béla nevezett ugyan ki comest Zágráb-Grec részére Arhin személyében, de a polgárság tiltakozására ismét visszahívta⁴⁾. A magyar városok sorába idővel újak léptek, mások ismét elveszték kiváltságaikat, s midőn számuk megállapodott, Szlavóniából Zágráb, Varasd, Kőrös és Kaproncza tartoztak közéjük.

A beligazgatási területiális szervezetbe jelentékeny változást hozott a Habsburg-kor. Alsó-Szlavóniának s Horvátország nagy részének elvesztésével és a zágrábi püspök kerületeinek beolvadásával eltűntek a grófságok és tengerparti városok, Zágráb, Varasd és Kőrösre fogyott a vármegyék száma. Ezek is annyira meggyengültek, hogy a közigazgatás csaknem teljesen kisiklott kezeikből; Varasdot elnyomta a katonai intézmények súlya, Zágráb és Kőrös jogait pedig, még a tisztújítást is, a tartománygyűlés gyakorolta⁵⁾. Mária Terézia volt az, ki e tájon a vármegyék szervezetét magyar mintára 1758/9-ben ismét

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 1. 258. l. és 2. 164., 417. és 113. l.

²⁾ J. Kukuljevica. Jura regni Croat. I. 156. l.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 300. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 3. 337. l.

⁵⁾ Palugyai I. Kapes. részek. 311. l.

helyreállította. Hozzájuk csatlakoztak Pozsega, Szerém és Verőcze, mikor a báni hatóság a drávántúli kerületre is kiterjedt. A török uralom visszaszorítása után 1683-ban Horvátországban Lika és Korbávia megyék állítottak fel, hogy 1695 táján ismét eltűnjenek¹⁾. 1778. ápr. 10-én egy királyi rendelet még egy új megyét, Szörényt, is alakította a Zrínyi-Frangepán-féle jószágokból s Zágrábnak kulpántúli részeiből²⁾, ezt azonban már II. József eltörölte, 1786-ban visszaállítván a régi állapotokat. A királyi városok száma szintén megszaporodott az új Szlavóniából Eszékkel és Pozsegával, valamint közéjük sorakozott az 1638. 42., 1652. 22. és 1741. 56. törvények értelmében, legalább papiroson, a Horvátországból megmaradt Zeng. Túrmező megtartá kiváltságait s melléje még egy másik kerület, a buccari-vinodoli lépett. Ez volt ugyanis Horvát-Dalmátországnak azon egyetlen részecskéje, mely a magyar szent korona uralma s a Zrínyi és Frangepán családok örökös grófsága alatt megmaradt. A két család kihalta után sajátos kerületté szervezkedett e terület. Az 1647. 50. cikk ugyan ideiglenesen zágrábmegyei tisztviselőkre bízta, később azonban emancipálta magát. Saját alispánt választott, s oly különös helyzete vala, hogy részben a bán, részben a fiumei kormányzó igazgatása alá tartozott, és elküldé ugyan követeit a tartomány-gyűlésre, de elküldötte az 1807. 27. cikk óta a magyar országgyűlésre is. Községei közül Buccarit és Porto-Rét Mária-Terézia 1776-ban szabad révvárosokká nyilvánította.

Mind eme régebbi és újabb beligazgatási organumok fölött mint legfőbb hatóság állott a bán. A közigazgatási rendes teendők csak századunkban nyervén fontosságot, korábbi időkben elegendő vala azok végzésére az autonom megyék, városok, kerületek s kiváltságos oligarhák ható-

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 417. l.

²⁾ J. Kukuljevics. Cod. dipl. II. 189. l. és I. 442. és 474. l.

sága, sőt a közszabadsággal ellenkezőnek találták, ha az államot képviselő bán ezeknek beléletébe akart nyúlni. Így például 1437-ben Zsigmond király meginté Thallóczy Mátét, hogy Busán igazgatásába ne avátkozzék¹⁾. A bán, a király képviselője, a társországok területén az állam-akarat megvalósítója, legfőbb felügyeletet gyakorolt s a közrendet és biztonságot tartotta fenn, s ily alakban hatalma kihatott a koronához leggyengébb kötelékekkel csatolt dalmát köztársaságokra is, mint Ragúza tanácsának 1453-i leveléből kitűnik, melyben a báni méltóság súlyát hangsúlyozván, érdemes férfit kineveztetését kéri. A bán a társországok lakóinak védelmezője idegen hatalmaskodás ellen. Tőle kér oltalmat Ragúza 1361-ben a halomföldi rácz gróf, 1361- és 1362-ben Velence ellen, s neki ad parancsot Albert király 1439. jan. 6-án, hogy e várost István vajda ellen megsegítse. A bán a közbiztonság őre: a parti kalózkodás megfékezése végett a dalmátok hozzá folyamodnak 1364. május 7-én²⁾. Ő hivatott a jogok épségének oltalmazására, s azért II. Ulászló 1513. decz. 28-án az elnyomott szlavón nemeseket elnyomóik ellenében az ő védelmébe ajánlja³⁾. A bán ügyel föl a hatóságoknak törvényes körükben való megtartására, ezért a királyi városok bíráját, ha nem akar területén igazságot szolgáltatni, fegyelmi széke elé idézheti⁴⁾; ezért az eladományozott comitatusokat uraik irányában engedelmességre szoríthatja, mint Zsigmond parancsából Rovisét Marczaly a Dersfyak⁵⁾, Zanát Csupor a Blagay grófok irányában; ezért kormánykerülettek illetékességi vitáiban dönt, mint Miklós 1279-ben Tragur és

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 8. 670. l.

²⁾ Geleich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 539., 25., 29., 33., 428. és 41. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 263. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 2. 164. l.

⁵⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 294. l.

Spalato köz', utódai hasonlóképen a vegyesházbeli királyok alatt¹⁾, s még 1414. jan. 10-én is a bán előtt védelmezi Ragúza városa Leszina szigethez való jogát²⁾. Újabb időben az 1618. 71. és 1803. 12. törvények ruházták a bánra a kapcsolt részek megyéinek határvillongásaiban az ítélethozatalt. A bán a király nevében szabadalmakat adott, minők Jablanicsé 1251-ből, Kőrösé 1252-ből, a spalatói kereskedőké 1302-ből, Arbeé 1307-ből³⁾ és sok más; ugyanő régi privilégiumok érvényességét vizsgálta, például Miklós 1279-ben Posa comesét és testvérét, Geccsét. Gyakran a bán rendes teendőinek végzése mellett különös királyi felhatalmazást nyert, így István IV. Bélától a tenger mellék viszonyainak rendezésére⁴⁾ s az elidegenített szlavóniai várföldek visszavételére. Viszont az is előfordult, hogy a bán mellett külön királyi biztosok (visitatores regni) működtek, így 1538-ban a kalocsai érsek, az országbíró és a nyitrai püspök⁵⁾, 1370-ben László nyitrai püspök és Szerecsen mester pécsi kamara gróf s temesi várnagy⁶⁾. Máskor biztosok helyett teljhatalmú királyi helyettes (vicarius generalis) küldetett ki, mint 1376-ban János esztergomi érsek⁷⁾, 1396-ban a már említett János zágrábi püspök. Később bizonyos ügyek vizsgálatára utasított különös bizottságokat látunk, például II. Ferdinánd alatt 1626-ban⁸⁾. A bán intézkedései ellenében az uralkodóhoz fűlebbezni nem volt szokatlan dolog, mutatja a ragúzaiaknak 1410. márcz. 26-i fölirata, melyben Zsigmondot arra kéri, bocsássa szabadon Besseney Pál által fogságra vetett polgártársaikat, vala-

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 5. 877., VII. 4. 163. és X. 1. 556. l.

²⁾ Geleich-Thallóczy. Ragúza oklevéltára. 237. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 490. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IX. 2. 697. l., VII. 5. 394. l. és IV. 2. 98. l.

⁵⁾ Korbuly I. A báni méltóság. 86. l.

⁶⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 422. l.

⁷⁾ St. Ljubic. Statuta et leges. 385. l.

⁸⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 305. l.

mint 1452-i levelük, melyben tiltakoznak azon hír ellen, mintha ők a bánt a királynál bepanaszolták volna¹⁾.

A horvát-szlavón-dalmát elkülönített tartományi igazgatásnak a bán lévén feje, a nádor annak rendes menetébe be nem folyhatott. Midőn 1628-ban mégis felszólította a zágrábi püspököt, hogy a Dráván túl szabad vallásgyakorlatot engedjen, a tartomány-gyűlés erélyesen fölirt, hogy „ezen országnak semmi törvényt elő ne szabjon.“ Azonban a nádor nem csak a legfőbb kormány szerv, de egyszersmind a törvény által rendelt királyi helytartó is vala. Ily minőségében hatalma a magyar állam egész területére, s így a társországokra is kihatott, mint a tartomány-gyűlés ezt 1687-i 10. cikkében elismeré, és Ulászló is 1510-ben rendelé, Szlavóniát távollétében a nádor iránt való engedelmességre intvén²⁾. Ekként kimagyarázható, hogy Ragúza 1359/60-ban a halomföldi gróffal való viszályában a bánon kívül a nádorhoz is fordult, s 1458. szeptember 26-án magát Ország Mihálynak oltalmába ajánlá³⁾. Főleg pedig egy ügyben mutatkozik a nádor királyi helytartó gyanánt a társországokkal szemben, t. i. az adományozás ügyében. Nemesi birtokot a bán nem adhatott donációba, legfeljebb különös királyi engedélyvel, például Korvin János 50 telek erejéig⁴⁾, vagy Csúzy János 1358-ban. A bán csak egyeseknek megjutalmazás végett való előterjesztését szokta gyakorolni, mint IV. Bélának Kádárkalóz András részére kiállított 1248-i levele bizonyítja⁵⁾. Ellenben a nádori adományozásnak Szlavóniában több emléke maradt fenn. Így adta Nádasdy 1560-ban a Keglevicheknek zágrábmegyei Goriczát és Koszteliczát, Thurzó György

¹⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 192. és 520. l.

²⁾ Palugyai I. Kapes. részek. 113., 122. és 50. l.

³⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 9., 12., 17., és 610. l.

⁴⁾ Korbuly I. A bán méltóság. 108. l.

⁵⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IX. 2. 649. és VII. 5. 278. l.

1613. november 8-án Keglevich Jánosnak Szent-Pétert, Egrest és Bukoveczet Kőrösben¹⁾. Megemlítendő itt az is, hogy a királyi tábla jegyzőinek abbéli előjoga, miszerint az egész országban mint bevezetők működhetnek, Dráván túlra szintén kihatott, s például 1421-ben egy baranyai és egy somogyi illetőségű protonotarius vezetébe Garay Dező macsói bán Darnócz birtokába²⁾. A központi állami kormány, illetőleg a nádor ezen legfőbb felügyeletének Horvát-, Szlavón- s Dalmátországok igazgatására megfelel a magyar helytartótanács hatóságának kiterjedése Zágrábmegyére és társaira. E helytartótanácsnak az 1791. 58. törvény rendeletére, valamint a királyi tanácsnak az 1741. 11. cikk s az államtanácsnak az 1848-iki 3. cikk szerint a bán egyszerű tagja volt. 1762-ben állított ugyan fel elnöklete alatt Mária Terézia külön horvát királyi helytartótanácsot, hanem azt már 1779-ben ismét eltörölte³⁾.

A társországok beligazgatásában új korszakot nyit az 1868-iki kiegyezés, mely a belügyeket az önállóan rendezendő autonómia körébe sorozta s intézésüket a bán s belügyi osztályfőnök vezetésére bízta. Ebből kifolyólag rendezte a zágrábi országgyűlés 1870. 20. cikkével s az 1873. decz. 30-iki törvénnyel a középítkezést, az 1873. jan. 14-ivel a mezei rendőrséget, az 1874. nov. 15-ivel az egészségügyet, az 1874. jan. 14-ivel a gyülekezési jogot, az 1875. máj. 17-ivel a sajtó-ügyet, az 1876. nov. 26-ival a kisajátítást stb. A közigazgatási szervezetet az 1870. 17-ik horvát cikk s az 1874. nov. 15-i törvény fektette teljesen új alapra. A vármegyei önkormányzat eltűnt, helyét fő- és alispáni járások foglalták el kinevezett tisztviselőkkel: Évenként kétszer $\frac{2}{3}$ -ában a községek, $\frac{1}{3}$ -ában a virilisták által választott képviselőkkel álló járási közgyűlés ült össze.

¹⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III. 11.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 6. 381. l.

³⁾ Korbuly I. A bán méltóság. 146. l.

Egy-egy főispán felügyelete alatt egy főispánság s több alispánság tették a megyét, melynek közgyűlését az országgyűlési virilisták s a járások 6—6 képviselője alkotta. Megyei és járási gyűlésnek jogköre csaknem semmis vala. Ez állapoton gyökeresen változtatott az 1886. febr. 5-iki törvény, mely ismét nyolcz vármegyét alkotott. Ezek: Lika-Korbávia, Modrus-Fiume, Varasd, Belovár-Kőrös, Pozsega, Verőcze és Szerém. Jogkörük, valamint közgyűlésüknek s közigazgatási bizottságuknak összeállítása csaknem egészen a magyar megyék analógiájára határozott meg, de tisztviselőiket, a fő- és alispánt, kerületi előjárókat, titkárt, orvost, mérnököt, iskola-felügyelőt stb., a király, illetőleg a bán nevezi ki. Felügyeleti és felelősségi fórumul az országos kormány szolgál. A megyék mellett a megyei főispán felügyelete alatt egyes városok önálló törvényhatósági életet élnek. Teljesen kivételes helyzetben van Zágráb főváros főpolgármesterének vezetése alatt. Részben kivonatott az autonóm hatóság alól a horvát tengerpart, a mennyiben tengerészeti ügyekben a fiumei kormányzó alá tartozik. Az adminisztráció alsóbb szerveit az egyes és kerületi községek képezik, melyek az 1870-iki horvát 16. cikkben nyerték szabályzatukat.

ADÓ- ÉS
PÉNZÜGY.

V. Az igazgatásnak, melyet Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokban az imént leírt szervezet gyakorolt, sokáig legfontosabb, csaknem egyedüli ágát képezte az adó- és pénzügy. Megvoltak s megvannak e téren a társországoknak különös jogaik, e különös jogok dacára azonban a drávántúli tartomány pénzügyi igazgatásának organikus részét képezte. A legrégebbi időkben, az Árpádok, Anjouk, Hunyadyak századaiban ugyanazok voltak a királyi jövedelmek e szláv tartományokban, mint Magyarországon egyéb részeiben: a várföldek ter-

ményei, mit a várispánságok léte bizonyít, a királyi városok földbére (terragium), mely különböző összeget tett s városonként vettett ki¹⁾, a különböző hét, tíz denáros rendkívüli adók (collecta) Róbert Károly 1318-i okmánya szerint, valamint a városi- s révvámok. Szerepeltek továbbá a szkardónaiak 1304. február 11-i levele szerint pénzben is megváltható szolgálmányok, mint útcsinálás, őrszolgálat, a báni szőlő művelése²⁾. Az utazó fejedelmet még ezenkívül szállás és ellátás (descensus) illeté, s Zágráb például privilégiumából kifolyólag tizenkét ökröt, ezer kenyert, négy hordó bort, Ragúza Nagy Lajos szabadalmánál fogva két ebédet volt köteles ilyenkor adni. Különös módon adóztak a dalmát köztársaságok, egyben fizetvén adójukat, még pedig egyenesen a király küldöttjének. Évenként kellett volna azt leróniuk, de a rendetlenségek igen gyakoriak. Így Ragúzáról tudjuk, hogy 1381-ben három, 1463-ban négy, 1459-ben öt, 1511-ben és 1523-ban hat, sőt 1502-ben kilencz előző évről fizeté utólagosan adóját, s 1518-ban is panaszosan sürgeti II. Lajos, hogy elhanyagolt régi tartozásának tegyen eleget. Arra is van azonban eset, hogy a király előleget vesz fel az adóból. Ezt tette II. Ulászló 1505 júniusának 1-én Zeng várának erősítésére. Valamint az is előfordul, hogy valamely dalmát város rendkívüli segélyt ajánl fel, mint Ragúza 1447. ápr. 1-én Hunyady Jánosnak a török elleni hadjáratra kétezer aranyat³⁾. El is zálogosítható ez adó, az ellenkezőt Albert kiváltsággépen biztosítván Ragúzának. E királyi bevételek mellett a városok, szigetek területükön házi adókat szedtek, valamint a bánoknak is megvoltak illetékeik, melyekről már előbb szövelünk. Úgy a királyi, mint a báni adó eladományozható

¹⁾ Szalay J. Városaink a XIII. században. 87. l.

²⁾ S. Ljubio. Statuta et leges. 160. l.

³⁾ Geleich-Thallóczy. Ragúza oklevéltára. 372., 663., 198., 620., 672., 688., 680., 671., 466. és 420. l.

vala, egy negyedét nyerték például az arbeiak Jablanicson, az egészet rendszeresen a comitatusok örökös urai. Az adómentességeknek is volt helye, annak élvezetében voltak a többi között Kőrös, Zágráb és Petrinia alapíttatásuk után három, illetőleg öt és hét esztendeig privilégiumaik értelmében s a zágrábi püspökség községei Széchy bán 1344-i oklevele szerint. Az adók behajtásának eszközöltetése s az arra való felügyelet a bánra tartozott; számtalan okmány bizonyítja azt, melyek közül csak II. Endrének 1217-i szabadságlevelét a zágrábi egyház részére és Zsigmondnak egy 1412-i iratát említjük¹⁾. A bánnak e felügyelete kiterjedt azon kiváltságos városokra is, melyek különben egyenesen a fejedelemnek rótták le tartozásukat, s ezért Ragúza 1514. decz. 28-án Beriszló Péter bán előtt mentegette magát mulasztásaiért²⁾. A 14-ik század kezdetéig azonban a báni joghatóság alól kivettek, pl. a zágrábi püspök népei, a tárnokmester alatt álltak pénzügyi tekintetben, mit Joahim és Máté tárnokoknak 1275-i, illetőleg 1276-i iratai bizonyítanak³⁾.

Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok különös jogállása azonban a pénzügyi ügyek terén legjobban egy magyar országos jövedelem hiányában s egy speciális adónem által való helyettesítésében nyilvánult. Ismeretlen volt Dráván túl a kamarai nyereség (lucrum camerae), csak kivételesen használtatván e kifejezés a mardurina megjelölésére. A társországoknak ez adó alól való mentességét megmagyarázza annak eredete. Nem vala az egyéb, mint a közigazgatásilag káros gyakori és értékesítő pénzverések megváltása. Már pedig három szláv királyságunkban királyi pénz helyett az Árpádok bánit hoztak forgalomba. Már 1217-ben a

¹⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VII. 2. 118., IX. 1. 268., III. 1. 214. és X. 5. 256. l.

²⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 676. l.

³⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. 177. és 181. l.

zágrábi egyház privilégiumában e rendszer közeledtét éreztük, írva lévén, hogy a Szlavóniában netalán vert királyi pénzt a püspök népei ne tartozzanak elfogadni. Tényleg minden valószínűség szerint IV. Béla alatt vette kezdetét. A báni denárok a pápai tizedlajstromok szerint forgalomban voltak Erdélyben is, a magyar pénznek viszont kelete volt Szlavónországban. E különös joggal nem csak a bán birt a magyar államban, megnyerték azt Pozsony, Kassa, Buda, a soproni ferenczrendűek, valamint 1461-ben egy Toklár nevű kassai polgár¹⁾. Sőt Dalmáciában Ragúza városa még aranypénzt is verethetett V. Lászlónak 1456. május 6-án adott engedélye folytán²⁾. A tizennegyedik század közepétől kezdve nem készült többé báni pénz. Nagy Lajos ekkor megkísérelte behozni a kamarai nyereséget, de az nem sikerült³⁾. A társországokban ugyanis régi szokás szerint egy másik adónem, a nyestadó (mardurina, martures) pótolta azt. Eredetileg ez utóbbi a magyar és erdélyi részekben divatozott⁴⁾, s az aranybulla szerint Kálmán király vitte be Szlavóniába s Kroáciába. Később Magyarországon mindinkább eltűnt, bár még néha, mint nánai Treutel László 1409-i privilégiumában, említetik Pozsega, Verőcze s Zala területén⁵⁾, a Drávától délre azonban egyre általánosabb uralomra vergődött, mint az 1351. 12., 1439. 7., 1458. 10. és 1492. 26. törvény mutatja. Királyi jövedelem volt, de a király az 1471. 23. cikk értelmében el is adományozhatta, mint Zsigmond 1401-ben traguri Blaskónak Tinnin comitatus területén⁶⁾. Az 1351. 12. cikk rendelkezéséhez képest a nemesek, Hunyady Lászlónak egy

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 376. l.

²⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 594. l.

³⁾ Engel. Geschichte des ungr. Reiches. 404. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 94—109. l.

⁵⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. I. 18. l.

⁶⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 4. 64. l.

1457-i oklevele szerint még azoknak szolgálai s a falusi bírák is szabadok voltak alóla¹⁾. Néha mentesek voltak egyes urak népei is, mint a zágrábi püspökei Imre 1199-i s IV. László 1274-i okmányai szerint²⁾ és bizonyos Istvánéi 1275 óta³⁾. Az 1231. 33. czikkből s IV. Bélának egy 1224-i okmányából látható, hogy a földesurat egy harmadrész illeté, melyről azonban az a templomosoknak a plániaiak részére adott fölmentvénye szerint le is mondhatott⁴⁾. Része volt benne a bánnak, s tizedet húzott utána a püspök⁵⁾. Imrének 1199-ben a zágrábi egyház számára adott levele s az 1231. 33. törvény azt bizonyítja, hogy többnyire pénzben váltották meg az eredeti nyestbőr helyett. Miklós bán 1349-i irata szerint behajtására báni ember küldetett ki, s vele a zágrábi püspöknek egy megbizottja ellenörképen. Az utóbbi egy, az előbbi két denárt kapott fáradságáért minden egyes polgártól és jobbágytól. Maga az adó e tájban 12 denárt tett ki fejenként⁶⁾. 1457. febr. 24-én azt rendelé V. László, hogy a mardurina teljesen úgy szedessék, mint Magyarországon a kamarai nyereség. E rokonság folytán néha neveztetett is *lucrum cameraenae*, s később, tán a 16-ik század kezdetén, egészen abba olvadt. Az 1458. 7. és 1492. 26. törvények idején még nem szűnt meg, sőt Ulászlónak egy 1499-i okmánya emlegeti⁷⁾.

A portánként megajánlott egyenes adónak behozatala óta ismét új kiváltságra tettek szert a társországok. A drávántúli vidék ugyanis a Magyarországra kivetett sub-

¹⁾ Palugyai I. Kapes. részek. 35. l.

²⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. 8. és 171. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 35. l.

⁴⁾ B. Kerchelich. Not. prael. 190. és 417. l.

⁵⁾ Knauz N. Mardurina és Bansul Mora.

⁶⁾ B. Kerchelich. Notir. prael. 214. l.

⁷⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 292. és 242. l.

sidiumnak mindig csak felét tartozott fizetni, azt sem portánként, hanem *fumus-onként*, mely amannál felényivel nagyobb vala. E fél adónak nyomát az 1472. 12. czikkben találjuk először, ismételten hangsúlyozzák pedig az 1492-i szlavóniai 2., az 1593. 3., 1596. 9., 1602. 71., 1603. 6., 1604. 2., 1608. k. u. 14., 1609. 62., 1613. 9., 1618. 36., 1622. 32., 1625. 8., 1635. 1., 1638. 7. és az 1647. 34. törvények. Közben az 1522. 27. czikk, valamint egy következő évi, kivételesen az egész kivetés fizetését rendelik, azonban kimondják, hogy intézkedésük átmeneti. Felényi arányban járultak a társországok a koronaári illetményekhez is az 1638. 8., 1647. 34. és 1681. 36. törvények rendelkezéseinél fogva. E kiváltságnak oka egyrészt a drávántúli részek szegénységében keresendő. Magyarország más megyéi is részesültek ez előnyben, míg török iga alatt nyögtek. Másrészt honvédelmi tekintetben a horvát-szavónok földrajzi helyzetük következtében a 18-ik századig különös terheket voltak kénytelenek viselni. Ezek közül legnevezetesebbek a kulpavidéki határőrző katonaság fenntartására gyakran, például 1574-ben, szedett „*pecuniae haramiales*.” Volt azonban más különös adó is, mint az 1530-ban egy követség költségeinek fedezésére kivetett. Mind ez adók alól felmentésnek is volt helye, vagy egyes egyházi birtokoknak adott kedvezmény gyanánt, melyben 1650-ben és 1658-ban a lepoglavai s remetei pálosok¹⁾, 1505-ben pedig a zágrábi püspök népei részesültek²⁾, vagy a hivatallal járó kiváltság képében, a mi állott Miksának a magyar kamarához bocsátott utasítása szerint az albánra, ítélőmesterre s alítélősmesterekre nézve³⁾, vagy végre egész vármegyéknek megsegítésképen, mire példa 1565-ben Kőrös kivételes helyzete, a mit a tartományi rendek

¹⁾ Engel. Gesch. des ungr. Reiches. 406. l.

²⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 106. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 268. l.

1567-ben és 1570-ben sikertelenül kíséreltek meg a kulpántúli részekre is kiterjeszteni¹⁾. A subsidiumok megajánlását az imént felsorolt számos törvénycikk tanúsága szerint a 17. század közepéig rendszeresen a magyar országgyűlés teljesíté, azonban 1530-tól kezdve néha e mellett, többnyire e helyett a tartomány-gyűlés is szavazott meg adókat²⁾, sőt sokkal előbb, 1516-ban, is akadunk annak nyomára, hogy a szlavón rendek ajánlanak meg némi összegeket³⁾. 1650 körül az adómegajánlást teljesen a tartomány-gyűlés ragadta magához, az országgyűlés pedig csak a harminczadokról, koronaöri illetékekről stb. intézkedett. A horvát-szlavón rendek azonban a következő század folyamán nem bírtak elég erővel, hogy a kormány önkényes adókivetéseinek ellenállhassanak, s ezért az 1790-iki diéta elé azon kérelemmel járultak, hozzon törvényt, miszerint Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok adója ezentúl a magyar adótól ugyan külön, de mindig a magyar országgyűlésen tárgyalassék, meghagyatván különben ez országoknak a régi törvények által engedélyezett félarányú kivetés. A diéta 43-ik ülésén hozzá is járult a kívánat első részéhez, a féladózást azonban, minthogy a társországok különös honvédelmi kötelezettségei 1715-ben megszűntek, más, hajdan hasonló kiváltságú megyék példájára eltörleendőknék ítélte. Ebben a horvát-szlavón követek is megegyezvén, ily értelemben alkottatott az 1791-iki 59-ik cikk, ily értelemben határozott annak folytán az 1802-iki országgyűlés is. Hanem a társországok követői nem szűntek meg a fél adózást követelni, s az 1832/6-i meg az 1839/40-i országgyűlések az alsó tábla ellenkező véleményének daczára a főrendek makacssága folytán nekik adtak igazat⁴⁾.

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 380. l.

²⁾ Engel. Gesch. des ungr. Reiches. 405. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. II. 268. l.

⁴⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 384., 382., 328. és 335. l.

A pénzügyi különállásnak volt megfelelő az is, hogy midőn 1762-ben tízmillió forintnyi kölcsönnek Magyarország és kapcsolt részei számára leendő felvételéről volt szó, ennek a társországok nevében is a nádor által való eszközzése ellen a tartomány-gyűlés 1. cikkében tiltakozott.

A különböző időkben különböző módokon befolyó adókat a tizenhetedik század közepéig a magyar kamara szedte be. Azt utasítá Miksa az albán és itélőmester adómentességét illetőleg, annak jogait védte meg az 1618. 36. törvény is. 1635-ben azonban már a horvát-szlavón tartományi pénztár, rendi kassza említettik, mely ezen esztendő óta az adókon kívül a harminczad-jövedelmek felét is beszedte, s melyből a három vármegye kiadásai és a bán javadalma fizettettek. E tartományi pénztárt 1756-ban királyi rendelettel szüntették meg¹⁾. Sem e horvát-szlavón rendi kassza hatósága, sem a társországok adóügyi kiváltságai Pozsega, Szerém és Verőczére ki nem terjedtek, akkor sem, midőn e kerület a zágrábi tartományi kormányzattal már összeköttetésbe jutott.

A társországok pénzügyi tekintetben még egy különös kiváltsággal bírtak, értem a királyi só-jövedelmet. A déli tartományokban ezen bevételüket illetőleg a magyar uralkodók mindig elnézők valának. Így ismerjük fennmaradt okmányokból Ragúzának abbéli privilégiumát, hogy Alsó-Dalmáciában sóval kereskedjék²⁾. Szlavónia lakóinak meg szegénységük miatt engedték meg, hogy terményeikért sőt cserélhessenek be³⁾. Mindezeknél nevezetesebb pedig I. Mátyásnak 1481-i diplomája, melyben a társországoknak megengedé, hogy tengeri sóval szabadon élhessenek. Ezt megerősíték az 1492. szlavón 2. cikk, s az 1548. 2. és 1635. 43. törvények. Főntartá a szabadalmat némi föltéte-

¹⁾ Engel. Gesch. des ungr. Reiches. 408. l.

²⁾ Gelcich-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 85., 86. és 107. l.

³⁾ (J. Kussevich.) De munic. iuribus. 83. l.

lek mellett I. Lipót 1701. jan. 11-i határozata. A tengeri só szabad használatát engedélyezé III. Károly is 1714. jan. 22-én, a törökországi sóét azonban eltiltá¹⁾. E különös privilégiuma a társországoknak nem példátlan a magyar jogtörténetben. Hasonló kiváltsága vala Árva-, Liptó- és Túrócmezgyéknek, melyek az 1548. 9., 1681. 15. és 1715. 13. t.-cz. szerint lengyel sóval szabadon élhettek.

Magyarországnak viszonyát társországaihoz pénzügyi tekintetben is teljesen újra rendezé az 1848–1868-i állapotok után a kiegyezés s az ennek folytán alkotott 1873. 34., 1878. 30., 1879. 60., 1880. 54. és az 1882. 42. cikk. Ezeknek értelmében az adó- és pénzügy, tehát az adórendszert, adók megajánlása, állami költségvetés, zárszámadás, államadósság, ingatlan államvagyon, állami egyedárúságok s királyi haszonvételek ügye nem tartozik Horvát- s Szlavónországok autonomiájának körébe. Ezekre vonatkozólag a törvényhozást a magyar országgyűlés, az igazgatást a zágrábi pénzügyigazgató által s a horvát-szlavón hatóságok igénybe vételével a magyar királyi pénzügyminiszter gyakorolja. A társországoknak Magyarországgal közös kiadásaihoz elvileg adóképeségük arányában kellene járulniok, fedezvén minden 100 frt állami költségből 65-et, azonban beligazgatási költségeik fedezésének lehetővé tétele végett tényleg az állapított meg, miszerint a Horv.-Szlavónországok területén befolyó adók és egyéb közjvedelmeknek a kezelési költségek levonása után 55%-ja az államkincstáré marad, 45%-ja ellenben az autonom kormányzat kiadásaira adatik át. Nem esnek azonban ily osztály alá a közös osztrák-magyar határvámok, a társországokban községi kiadásokra fordítandó bor- és húsfogyasztási adók, Belovár katolikus lelkészi illetékei, a külön célra rendelt hadmentességi díj és végre a vasúti és gőzhajózási társula-

¹⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croatiae. I. 220., 362. és 384. l.

toktól, biztosítási ügynököktől szedett s a póstai teherlevelek után eső bélyegilletékek meg a szállítási adó, mely utóbbiakból Horvát-Szlavónországok 20.000 frt évi átalányt kapnak. Továbbá csonkítatlanul az államkormány kezébe jut az 1881-ben beolvasztott határőrvidék bevétele; e kerületeknek azonban szükségletei is onnan fedeztetnek. Az államhatalom pénzügyi tekintetben magyar államkincstár nevet visel. A társországok autonom költségeire kiszabott összegek az 1870. horvát 19. cikk által fölállított zágrábi országos pénztárba folynak, melyet azonban az 1881-i kir. leirat magyar királyi állami főpénztárnak nevez. E mellett az ugyanazon évi horvát 21-ik t.-cz. által alkotott országos számvevőszék működik, mely az évi zárszámadásokat a budapesti kormányval közölni köteles. A pénzügygyel egyetemben az ércz- és papír-pénz is egységes az egész magyar államban, de azon a király címében Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok szintén felsorolandók.

VI. A közigazgatással a korábbi századokban szorosán összeforrvá, attól újabb időkben mindinkább elváltan jelentkezik a társországoknak legkiválóbb autonomikus kiváltsága, sajátos igazságügye. Magán- és büntetőjogi téren Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok sokban kivételes állást élveztek, a bírói hatalmat pedig területükön a király mindenkor a rendestől elütő módon gyakorolta. A drávántúli vidéknek már a legkorábbi idők óta külön nagybírája volt, a bán, ki ott a király nevében Magyarország egyéb nagybírái helyett hozta ítéleteit. Még 1103-ból maradt reánk Béla bánnak döntvénye a zágrábi püspöknek pörében¹⁾, 1182-ben pedig egy horvátországi, a jádrai apátság földjeit illető ítélet említettik, melyet Dénes bán a zsupánoknak,

¹⁾ G. Fejér. Codex dipl. II. 166. l.

mint esküdteinek, közreműködésével hozott¹⁾. Ha két férfiú együttesen töltötte be a báni méltóságot, úgy együttesen is bíraskodtak, mint az Magyar Balásznak s Horvát Dömjénnek a zágrábi káptalanhoz intézett 1471-i parancsából kiderül²⁾. A bán előtt folytatott perekért a kúriai díjaknak felét fizették³⁾. Ítéleteit a bán II. Ulászlónak Korvin Jánoshoz 1504-ben és Beriszló Péterhez 1513 decz. 28-án bocsátott parancsai értelmében végrehajtani volt köteles⁴⁾, ellenkező esetben az 1518. 5. és 1519. 22. t.-cz. hivatalvesztést rótt reá. Egyes ügyek közvetlenül a bán elbírálása alá tartoztak, mint Máté bán többször említett 1270-i okmánya szerint erőszakoskodás, emberölés, hűtlenség, nagy lopás és birtokper. Ilyen ügy volt különösen a tized is, főleg Szlavóniában, a mit számtalan oklevél bizonyít⁵⁾. Kivételt képeztek az 1486. 37. cikk óta a királyi kegyuraság alatt álló templomok; meg általában Horvátországban nem igen tartották érvényben e szabályt, s a gecseki nemesek 1497-ben tizedpörben ítélték⁶⁾. Találunk olyan privilégiumokat, melyek folytán személyek voltak az alsó fokú hatóságok mellőztével egyenesen a bán széke elé idézendők, a melyet Kálmán herceg 1240-ben Demeter mesternek, V. László 1279-ben Pósa comesnek és testvérének adott⁷⁾. Ennek ellenkezőjét leljük a báni joghatóság alól való kivételekben, exemtiókban. Ily exemtióban részesült a legtöbb dalmát köztársaság, példáulú Fára, hol a választott bírakon kívül csak a

¹⁾ J. Kukuljevics. Cod. dipl. II. 126. l.

²⁾ Korbuly I. A báni mélt. 104. l.

³⁾ Palugyai I. Kapes. részek. 87. l.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 253. és 262. l.

⁵⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 160. l., IV. 1. 253. l. és 2. 289. l., VII. 4. 181. l. és VIII. 7. 257. l.

⁶⁾ Farlatus. Illyricum sacrum. IV. 181. l.

⁷⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 1. 206. l. és VII. 5. 593. l.

király ítéltetett IV. Bélának idézett 1242-iki privilégiuma szerint, továbbá többnyire az örökösen eladományozott comitatusok, mint ez világosan mondatik Góráról 1211-ben, Vodiczáról 1217-ben, Modrus és Vinodolról 1251-ben¹⁾, Gerzenczéről 1277-ben²⁾, melyeknek urai fölött csupán a király állott. Ily exemtiót kaphattak egyesek is, mint a zágrábi püspök népei 1198-ban és 1217-ben, közülük az orbásmegyeiek ismételtén 1269-ben, a püspök hatósága terjesztetvén rájuk³⁾, vagy az említett górai hat nemzetiség, ezek közvetlenül a király alá helyeztetvén. A kivételeknek különös fajtát képez az, melyet Frangepán Bertalan kapott birtokaira III. Bélától. Annak értelmében ott megszünt ugyan a rendes báni bíraskodás, de ha a bán személyesen jelent meg, akkor mondhatott ítéletet, valamint akkor is, ha a birtokúr részrehajlásból nem akart népének igazságot szolgáltatni⁴⁾. A kivett területeken vagy személyek fölött maga a király gyakorolta a bírói hatalmat, és pedig, ha szükségesnek látta, külön megbizottak által, mint minő volt 1340-ben Péter szerémi püspök Csázmán, Dombrón, Ivanicsón, Vaskán⁵⁾. Ez exemtiókat megszünteté Róbert Károlynak 1325-i ünepélyes diplomája, kimondván, hogy a Dráván túl a bánén kívül sem rendes, sem rendkívüli bírói hatalom nincsen. Megerősíték a diplomát Lajos 1359-ben, a következő királyok 1377., 1395. és 1402-ben, valamint az 1486. 3., 1492. 42., a Tripartitum pars II. tit. 65. §. 2., 1635. 32., 1659. 45., 1663. 29. cikkek. E törvényeknek megfelelően Nagy Lajos 1377. okt. 31-én utasította Szepesy Jakab országbíró, hogy egy előtte kezdett zágrábi pört Czudar Péter bánhoz tegyen át. Hasonlóképen

¹⁾ Wenzel G. Árp. új okm.-tár. XI. 109. és 307. l.

²⁾ G. Fejér. Cod. dipl. V. 2. 383. l.

³⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. 7., 44. és 146. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. II. 293. l.

⁵⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 227. l.

kelt ki II. Ulászló 1514. nov. 30-án azon szlavón nemesek ellen, kik a rendes báni bíraskodást mellőzve főpapi ítélőszék elé viszik püreibet¹⁾. A tartomány-gyűlés azt is elhatározá 1676-i 19-ik cikkében, hogy külső bírák végrehajtásait a bán vagy ítélőmestere megsemmisíthessék. Az általános szabálytól azonban voltak eltérések. Elvonattak a báni bíraskodás alól a hűtlenségi pörök s a Magyarországon hivatalt viselt egyének ügyei Mátyás 1467-i rendelete folytán, továbbá az örökös főispánok az 1486. 21. törvény által. Hasonlóképen fennmaradt a nádor és országbíró hatásköre, nem ugyan mint az ország rendes nagybíráié, hanem mint a királynak bírói hatalomkörében helyetteseie. Ennek jelei a Mátyás idejéig fennállott, 1486-ban megszüntetett nádori rögtnítélőszékek²⁾, valamint a körutat tevő nádor vagy országbíró által összehívott törvénykezési gyülekezetek. Így ítelt a nádor a rovisei nemesség és a Dersfyek között 1419-i említett okmánya szerint, sőt még 1628-ban is a szlavón birtokviszonyokat illetőleg³⁾, az országbíró 1382-ben Obrov falu felől⁴⁾, a nádor és országbíró együttesen 1481-ben a zágrábi tartomány-gyűlésen. Fennmaradt továbbá a zágrábi püspök predialistáinak exemtiója, kik a püspöktől egyenesen a kúriához felebbeztek⁵⁾. Nem hatott ki végül a báni bíraskodás kizárólagossága a királyi szabad városokra s a dalmát municipiumokra. Az előbbieket a tárnok vagy a személynők joghatósága alatt állottak, bár Zágráb példájára az 1659. 45. törvény s az ugyanazon évi tartomány-gyűlés 14. cikke szerint a bánnak bírói parancsait foganatosítani tartoztak.

¹⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. 103., 132., 168., 148. és 264. l.

²⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 318., 37. és 40. l.

³⁾ Pesty Fr. Száz levél. 262. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 457. l.

⁵⁾ B. Kerchelich. Hist. eccl. Zagr. 148. l.

E városok püreibek vizálatára a zágrábi 1749. 7. cikkéből kifolyólag az 1749 jún. 3-án kelt királyi diploma külön al-tárnokmestert rendelt. A dalmát községi köztársaságok választott bíráik törvénykezése ellen hajdan a királyhoz, később az 1485. 12. törvény tanusága szerint a nádorhoz folyamodhattak orvoslásért.

A bán bírói ügyekben rendelkezett az 1723. 89. cikk szerint esetről esetre is helyettes, volt azonban állandó helyettese is az 1486. 72. és 1492. 41. t.-cz. szerint, az albán, kit ő nevezett ki. Már 1230-ban fordul elő Neemilus albán¹⁾, 1270-ben pedig Máté említi a zágrábi és kőrösi főispánokat, mint a kik a bán akadályoztatása esetén ítéletet mondanak. Később állandó szokássá vált, hogy az előbbi Szlavóniára, az utóbbi Horvát-Dalmátországra nézve az albáni tisztet viselő. Két férfiú együttesen is tölthet be az albáni tisztet, mint 1439-ben szentléleki Kasztelánfy Péter és Gerebeni Herman kőrösi főispánok²⁾. Lassanként aztán a bán kinevezési jogánál fogva megfordult a viszony, s a kinevezett albán viselte a két vármegye főispánságát, még pedig Kroácia elvesztése óta egy személy mind a kettőt. Így szabályozta e viszonyt az 1715. 123. cikk is, 1756-ban azonban egy rendelet visszakövetelvén a főispánok kinevezésének jogát a kormány részére, elvette Zágráb és Kőrös igazgatását az albántól s e helyett részére 700 frtnyi fizetést szabott. Ezzel együtt megszűntek amaz albáni törvényszékek, melyeken eddig megyéjében elnökölt. Az albán hivataloskodása csupán a kinevező bán hivatalban maradásáig tartott³⁾. Mindig a társországokban birtokos családból kellett származnia Korvin János 1495-i s Ulászló 1496. decz. 4-i levelei szerint, csak kivételesen volt e szabálytól 1495-ben a szlavón rendek megegyeztetével eltérés

¹⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. 67. l.

²⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 264. l.

³⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 320. l.

lehető¹⁾. Utóbb csak köznemes juthatott ez állásra, mánás azt egy 1690-i privilégium szerint be nem tölthető²⁾. Helyettesén kívül a bánnak törvénykezési ügyekben segéde is vala, az ítélmester, protonotárius. Eredetileg csak Szlavóniában ismertek ilyet, midőn azonban e tartomány a 16-ik században saját kiváltságait a horvátországiakkal egyesíté, protonotáriusa a kapcsolt részekének, Horvát- és Szlavónországekének mondatott. Ez ítélmestert Nagy Lajos kiváltsága folytán a szlavón rendek választották. E jog utóbb többször feledésbe menvén, Garay Miklós bán 1398-ban Garán, Thallóczy Máté bán 1439-ben Kőrösön kiadott ünnepélyes diplomáikban állították azt helyre³⁾. I. Mátyás a királyi kinevezés jogát vitatá⁴⁾, s 1467-ben a rendek megegyezni nem bírván, ő nevezett ki protonotáriust⁵⁾. Ez azonban nem alkotott precedenst. A bánt kijelölési jog illeté, de nem a szabad választás korlátozása, hanem csak az eljárás könnyítése végett, mert hiszen a bánnak minden ajánlottat kandidálnia kellett egy 1781-iki fölírat állítása szerint⁶⁾. A kapcsolt részek ítélmesterének igen előkelő állása vala, 1558-ban maga az országbíró Aranyossy, töltötte azt be⁷⁾, 1559-ben pedig Pethe Imre személynöki ítélmester előléptetésnek tekinté a társországek ítélmesterévé történt megválasztását⁸⁾. A tartománygyűlésnek 1681-i 20. cikke azt rendelé, hogy akadályoztatása esetén őt hivatalában csupán az albán vagy egy, a bán által kinevezett különös bíró helyettesítheti. Az 1662.

¹⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 280. és 232. l.

²⁾ Engel. Gesch. des ungr. Reiches. 402. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 171. és 199. l.

⁴⁾ G. Fejér. Cod. dipl. X. 2. 622. l.

⁵⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 37. l.

⁶⁾ (J. Briglevich.) De iure voti stb. 8. l.

⁷⁾ Pesty Fr. Száz levél. 171. l.

⁸⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. II. 54. l.

52. és 1681. 76. cikke a magyar országgyűlésen adtak neki helyet. 1600-ig leginkább magyarországi nemeset választottak, azóta többnyire szlavóniait. 1498-ban a nádori protonotárius volt egyszersmind Szlavóniáé. Gondjaira bízták a társországeknek levéltárát, melyet ma az intézmények változtával az 1870. horvát 7. cikk óta saját tisztviselők kezelnek. 600 frt fizetéssel s 750 frt egyéb jövedelemmel bírt¹⁾. A báni pecsétet őrizés végett átvette s alatta az 1613. 33. t.-cz. szerint hiteles okmányokat adott ki. E pecsétet valamely bán hivataloskodásának megszüntekor a társországek rendeinek átadni tartozott, s az ellenkezőleg eljáró Korothnay Jánost II. Ulászló 1498-ban erősen megróttá²⁾. Állását azonban bán-változáskor is megtartá az ítélmester az 1715. 123. cz. szerint.

A bán ítéleteit a legrégibb idő óta bírótársakkal együttesen hozta. Ilyenek Dénes bán említett oklevelében a zsupánok, Vodiczát illető 1217-i diplomában a gyűlésre összehívott nemesek. Máté 1270-i okmányában már valóságos báni törvényszék csiráit találjuk, a bírótársaival együttesen eljáró zágrábi vagy kőrösi főispán képében. Ebből fejlődött a magyarországiakkal párhuzamosan Szlavóniában az oktavális báni törvényszék, mely Zágrábban évenként kétszer, vízkereszt és Jakab napja után negyven napon át tartott a H. k. II. 65. és az 1566. 21., 1567. 24., 1572. 7., 1574. 18., 1575. 3., 1625. 51., 1630. 45., 1659. 87. és 1681. 28. cikkeek rendelkezéséhez képest. A török hódítás zavarainak beálltaig Dalmát-Horvátországnak is megvolt az ottani albán vagy maga a bán elnökléte alatt Tinninben nemzeti törvényszéke, mely 1435-ben a Frangepánoknak Busánra vonatkozó jogait illetőleg határozott³⁾, 1467-ben pedig egy, a korbáviai és tinnini

¹⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 323. l.

²⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 236. l.

³⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 198. l.

nemesi székektől megfelebbezett ügyet intézett el¹⁾. Az oktavális törvényszék neve a 17-ik század óta báni tábla, s az 1715. 121., illetőleg az 1723. 27. törvény által nyert új alakot. Az 1727. febr. 7-ikén kelt szervezési rendelet tagjaiúl az elnöklő bánon vagy helyettesén kívül az albánt, az előadó ítélőmestert, egy főpapot, két főurat, három nemest és még több számfülötti úlnököt rendelt. Felebbviteli törvényszék vala, kivéve a gyökösségi, a végrendeletek s szerződések ereje s értelme iránti, továbbá a kiváltságokról folyó pereket, melyek első folyamodásulag tartoztak hozzá. A táblának segédhivatalnokai voltak az iktató, kiadó, szegények ügyvéde, levéltárnok és hites jegyzők. Ez utóbbiak két évi gyakorlat után a társországok területén ügyvédi praxisra bocsáttatak. III. Károly 1725. jún. 7-én a báni tábla mellé mint alsóbb fokú törvényszéket az úgy nevezett ítélőtáblát (tabula judiciaria) állította, a magyarországi kerületi táblák jogkörével, vagyis a régi ítélőmesteri ügyek elbírálása végett, egy elnökkel, jegyzővel s négy úlnökkel²⁾. Mindkét táblának hatósága kiterjedt 1715. óta már a szerémi kerület vármegyéire is.

A báni bíraskodás mindez organumainak ítéletei ellen nyitva állt a felebbezés a magyar királyi kúriához, hol azok fölött az országbíró döntött. Ezt bizonyítja már a tinnini törvényszék 1467-i ítélete, valamint az 1486. 53., 1500. 6. és 1574. 18. cikk. A társországokból felküldött ügyek II. Ulászló 1499-i szabadalma s az 1500. 6. cikk szerint soron kívül valának tárgyalandók³⁾. A kúrián helylyel bírtak az albán és ítélőmester is, mint az 1486. 68. s 1492. 42. törvény bizonyítja. Az 1486. 53. cikk azt rendelé el, hogy a vesztes fél, ha a kúriához felebbez s ott is elítéltetik, kettős bírságot fizessen. Az 1723. 27.

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 390. I.

²⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croatiae. I. 397. I.

³⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 104. I.

törvény ezekben is változást hozott. Attól fogva a felebbezés a báni táblától a királyi táblához, onnan a hétszemélyeshez történt, s ezek az ügyet 1727 óta rögtön egymás után voltak kötelesek tárgyalni, még pedig az utóbbi soron kívül. A felebbezés az 1729. 31. cikk rendeletéből birtonkon belül történt, kivéve a szegények ügyeit s az 50 frton aluliakat. Az 1741. 58. törvény ezt 100 frtig terjeszté ki. 1807-ben az országgyűlés elrendelé 9. cikkében, hogy a báni táblától a felek jogorvoslásért egyenesen a hétszemélyes táblához forduljanak.

Mint eddigi tárgyalásunkból kitűnik, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországoknak volt ugyan minden időben sajátos bírói szervezetük, ez azonban a magyar állam igazságügyi hatalmának vala kifolyása s a magyar országgyűléstől nyerte rendezését. Az 1868-iki 30. törvény azonban az igazságszolgáltatást horvát-szlavón autonom ügynek nyilatkozatá, az igazságügyi kormányzat vezetését a bánnak, szabályozását a zágrábi törvényhozásnak engedte át. Azóta Dráván túl az országos kormány igazságügyi osztálya intézi az adminisztrációnak ezen ágát egy főnök felügyelete alatt. A bíraskodást első, második és harmad forumon az 1870. horvát 11. cikk folytán a bán előterjesztésére a király által kinevezett bírák végzik, kik az 1874. febr. 28-iki törvény szerint a király nevében ítélnék, függetlenek s csupán bírói ítélettel mozdíthatók el. A törvények érvényességéről ugyan nem, de a rendeletekéről ők döntenek. A közigazgatás az igazságszolgáltatástól teljesen elválasztván, a bán is megszűnt a társországok első bírása lenni. Első folyamodású ítélő-széket az 1874. nov. 21-i törvény által szabályozott királyi törvényszékek és járásbíróságok, második folyamodású a báni, harmad folyamodású a hétszemélyes tábla képeznek. A vádhatóságot egy 1874. nov. 21-én kelt törvény rendeletéhez képest államügyészek képviselik egy báni táblai úlnök rangjában lévő főállam-

ügyész felügyelete alatt. Ugyanazon keletű törvény szabályozta a bírák és bírósági hivatalnokok rangosztályait. A törvénykezési rendtartást az 1875. máj. 17-iki törvény foglalja magában. A rendes ügymeneten kívül fekszik a községi- és a bagatel-bírászkodás, melyet az 1876. okt. 3-iki törvény rendezett.

Horvát-, Szlavón- és Dalmátországoknak igazságügyi téren való kivételes jogállásáról eddig csak a bírói szervezetet illetőleg szólottunk, pedig magán- és büntető-jogukról is kell beszélnünk. Verbőczy Tripartituma [3. rész, 2. czím, 2. szakasz] s Gregoráczy püspök Quadripartituma szerint a homagiumok s büntetéspénzek fizetésére, bizonyos jogesetekre és a pör-terminusok betartására nézve külön szokásjoggal bírtak, azt királyi jóváhagyással tartománygyűlésen hozott statutumok útján változtatták, s csak arra kellett ügyelniök, hogy magyar országos törvényekkel s a magyar királyi kúria jószág- és birtokperben hozott döntvényeivel ellenkezésbe ne jöjjenek. Még nagyobb önállósággal bírtak a dalmát szigeti és városi köztársaságok, ott e tekintetben csaknem kizárólagosan az egyes helyi statutumok lévén irányadók, mellettük pedig különös szokásjog uralkodván, mely már Sztanimir azibenigói főesperes 1252-i bevalló levele szerint törvényerővel bírt¹⁾. Az 1868. 30. cikk a magán- és büntetőjogi törvényhozást is az autonomia körébe sorolván, az azóta lényegesen eltérő Magyarországétól. Ott ugyanis érvényben maradtak a provizórikus állapotok alatt behozott osztrák polgári-, valamint büntető-törvénykönyvek, melyeket azután a zágrábi országgyűlés módosított, például az 1870. horvát 8., 10., 12. és 14. cikk által. Hasonlóképen az 1870. horvát 4. cikk és az 1872. okt. 6-iki meg 1874. márcz. 3-iki törvény a házközösségekről rendelkezett, az 1870. horvát 5. cikk és az 1873. decz. 4-i tör-

¹⁾ J. Kukuljevic, Jura regni Croatiae. I. 68. l.

vény az úrbér felől, az 1870. horvát 13. cikk és az 1876. szept. 16-i törvény a telekkönyvekről intézkedett, az 1870. horvát 9. cikk pedig az adósok büntönét s az uzsora-szabályokat törölte el. Az 1871. okt. 20-i törvény a testi fenytéseket, az 1878. május 17-i a lánczbüntetést szüntette meg, egy 1876. szept. törvény országos fegyintézet felállításáról, az 1875. ápr. 22-i a fegyenczek ideiglenes szabadlábra helyezhetéséről gondoskodott.

VII. Nem csak polgári, hanem hadi ügyekben is meg-^{HADÜGY.} voltak a társországoknak sajátos intézményei, melyek a magyar állam kebelén belül különös jogállást biztosítottak számukra. Már a legrégibb honvédelmi szervezet, a vár-ispánságok, korábban kivételes helyzetben vala a szávántúli vidék, ott a vár-szerkezet ismeretlen maradván. Míg a Dráva-Száva közén, mely eredetileg Magyarország alkotó része volt, a vár-ispánságok egész sorának nyomaira bukkanunk, úgy mint Csázma, Garics, Góra, Goricza, Podgoria, Zagoria, Zágráb, Valkó, Varasd, Kőrös, Rovise, Marócza, Gerzencze, Oklica, Dubicza és Kemlekére, addig a déli tájakon csupán az egy Likát említi jó későn, 1240-ben, István bánnak oklevele¹⁾. Továbbá a hűbéri hadszervezetnek határozottabb kifejlődése által válik ki Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok területe a magyar állam testéből. Nem csak magyar mintára a királyi városok, nem csak a dalmát köztársaságok, hanem egyes főurak és nemesek is köteleztettek nyert szabadalmaikért személyes hódolati viszony alapján a királyi hadseregben több-kevesebb fegyveressel katonáskodni. A királyi városok közül Zágráb például privilégiuma folytán tíz fegyverest volt köteles állítani, de csupán tengerparti vagy karinthiai hadjáratokra. Kőrös

¹⁾ Pesty Fr. Vár-ispánságok története.

ellenben teljesen mentes vala. A dalmát köztársaságok többnyire a hajóhadat szaporították. Így Fára IV. Bélának idézett 1242-i privilégiuma szerint két gályát volt köteles állítani, Ragúza 1379-ben a bánhoz, 1407-ben a királyhoz küldötte hajóit. E municipiumok teljes birtokában voltak a katonai hatalomnak, s Ragúza például királyi engedéllyel zsoldosokat fogadott, s rektora hadi rangjának jeléül Mátyás 1466. július 2-án kelt szabadalma folytán a város területén kivont kardot hordathatott maga előtt¹⁾. A birtokos urak közül, kik uradalmuk után állítottak harcosokat, említjük a Frangepánokat, kik Modrusért III. Béla 1193-i donációja óta külháborúra négy, az országhatáron belül folyóra tíz pánczélost adtak; Radus Béla ifjabb királytól 1224-ben nyervén Klokocset, érte 15 pánczélos lovassal s száz gyalogossal szolgálta a királyt²⁾; Krecz, Krupissa és Raak nemesek az 1260-ban kapott zágrábmegyei jószágok után három nehéz fegyverzetű lovasat voltak kötelesek a királyi sereghez küldeni s ott 15 napig saját költségükön tartani³⁾; Vizközért IV. Béla óta a Hudina nemzetségnek egy tagja hadakozott. Megjegyzendő, hogy az ily kötelezettséget a királyok némely esetben pénzen engedék megváltani, pl. Mergának és Motkónak IV. Béla 1253-i okmánya szerint évi 40 denárért⁴⁾. Ily előzmények után természetesen a társországok területén könnyen honosodott meg az Anjouk által létesített banderális rendszer. Zsigmond alatt a korbáviai, cettinai, Frangepán, Blagay grófok, Tahy Lőrincz, a zágrábi püspök és a vránai perjel állítottak 500—500-as bandériumokat. II. Lajos alatt a két utóbbié már csak 400 főből állt, sőt Miksa idejében a püspök száz,

¹⁾ Gelciob-Thalóczy. Ragúza okl.-tára. 79., 175., 660. és 625. l.

²⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 10. és 12. l.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. IV. 2. 522. l.

⁴⁾ J. Thalcic. Mon. ep. Zagr. 87. és 100. l.

a perjel 50 lovasat szerelt fel¹⁾. Az egyházi főurak régi honvédelmi kötelességei legtovább tartották magukat. Az 1567. 14. és 1659. 85. cikk is hangsúlyozá, hogy a predialisták, decimalisták s libertinusok uraikkal katonáskodjanak, és Dubiczán egész II. József koráig parancsnokoskodott egy zágrábi kanonok²⁾. A bandériumok mellett a nemesi fölkelés ép úgy szerveztetett mint Magyarországon általában az 1459. 9. cikk tanúsága szerint. Zsigmond alatt a társországok rendei által állított haderő a boszniaival egyetemben kilencezret tett ki. Szlavónia nemesi régi szokás szerint csak ez ország határain belül voltak kötelesek katonáskodni, s e szabadalmat még II. Ulászló is megerősíté 1494. nov. 14-én. 1515-ben azonban már oly nagyra nőtt a török vész, hogy a király elrendelé, miszerint a szlávón nemesség a bánt az ozmánok ellen a Száván túl Horvátországba is követni tartozzék³⁾. 1526-ban a tartománygyűlés nagy veszély esetére a fejenként felkelő nemességen kívül minden ötödik nem nemest is megajánlott⁴⁾. Az állandó katonaság behozatala óta a három déli tartomány kiváltságos helyzete abban nyilvánult, hogy az 1741. 48. cikk bizonyosága szerint sürgős szükség esetén kívül mindennemű beszállásolástól mentesek valának. E szokás azonban igen későn vette eredetét, mert még a 17-ik században többször kellett magukat a téli szállásolástól pénzen megváltaniok⁵⁾.

A haderő kiállításának módja mellett sajátos honvédelmi szerveikben nyilvánul a társországoknak különös joga. Ily organum volt mindenkelőtt a régi tengermelléki bán, ki Szlavónia kormányzó bánja mellé időnként az adriai részek védelmének vezetésére tétetett. III. Béla nevezte ki az elsőt

¹⁾ Ortmayr T. Határörvidék kifejlődésének log.

²⁾ Engel. Gesch. des ungr. Reiches. 400. l.

³⁾ J. Kukuljevic. Jura regni Croat. 350. és 431. l.

⁴⁾ Palugyai I. Kapes. részek. 58. l.

⁵⁾ Engel. Gesch. des ungr. Reiches. 406. l.

Mór személyében 1181-ben. Később említettnek Vonik 1215-ben, Valegin 1222-ben, Butteko 1259-ben¹⁾, Sándor, egyszersemind zágrábi főispán, ugyanakkor²⁾. A báni méltóságnak kétfelé oszlásakor e hivatal szükségessége elenyészett. Sok tekintetben megújításának tekinthetjük a zengi kapitányságnak Nagy Lajos által történt felállítását. Durazzoi Károly 1340-ben viselé e tisztet, mely utána 1471-ig szünetelt, mely esztendőől kezdve egymást követték benne Magyar Balázs, macskási Tárnok Péter, Hampó Zsigmond pécsi püspök és bán, Kanisay György bán s Perényi Imre nádor. Betöltőinek magas méltósága bizonyítja az állás nagy jelentőségét. 1523-ban a zengi kapitányság osztrák kézbe került³⁾. Szélesebb hatalom-körrel nála bírt Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok főkapitánya. Ilyennek a bán mellé való választását, mint már említettük, véglegesen Mátyás engedélyezé 1467-ben, bár Zsigmondnak egy 1434-i okirata emlegeti már a főkapitány-választást⁴⁾. A 19-ik századig tartott e tisztség, akkor pedig a báni hivatalba olvadt be. Fönmaradt ugyan továbbra is a választás joga, azonban attól kezdve mindig közfelkiáltással a bán választatott, s a rendek ebbéli jogát II. József is csak ily föltétel alatt erősítette meg 1783. nov. 5-i diplomájában⁵⁾.

Mind e magas hadi funkcionáriusoknál azonban fontosabb teendői voltak a honvédelem körül a bánnak. Ő volt a társországok összes csapatainak fővezére, és pedig nem csak azoké, kikre hatósága mindenben kibatott, hanem Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok többi báróié is. II. Ulászló 1494. nov. 14-én és 1497-ben elrendelé, hogy vész

¹⁾ Korbuly I. A báni méltóság. 50. és 210. l.

²⁾ J. Thalcic. Monum. ep. Zagr. 244. l.

³⁾ Peaty Fr. Eltűnt várm. II. 494. l.

⁴⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 192. és 208. l.

⁵⁾ Palugyai I. Kapcs. részek. 318. l.

idején legelőször a főpapok és főurak tartozzanak hadaikat a bánhoz küldeni¹⁾. A királyi seregnél a bán népeivel a jobb szárnyat képezé, ő szokta kezdeni és befejezni a tusát²⁾. Fővezéri minőségéből kifolyólag a bán tartományában hadbaszálást rendelhetett el, mint már 1284-ben Pál a tragurumiaknak a lázadó Spalató ellen. A nemesi fölkelés szervezése óta ennek vezényletét a társországokban neki biztosította az 1681. 66., 1741. 59. és 1805. 5. czikk. A bánnak állt hatalmában hajdan királyi várakat emelni, azokat őrséggel megszállani, s csak különös privilégium által volt ez alól valamely hely kivethető, például Nona II. Endre óta³⁾. Ő nevezte ki az erősségek parancsnokait. Így említettnek például 1362-ben az ő almisszai⁴⁾, 1442-ben cettina- és klissza-comitatusbeli várnagyai és alvárnagyai⁵⁾. A kinevezés azonban az 1471. 6. törvénynek megfelelően csakis magyarok közül történhetett. Ő tartozott később a horvát-szlavón végbelyek fenntartásáról az 1546. 42., 1609. 27. és 1681. 62. czikkek szerint gondoskodni. A végbelyi felügyelőket az ő ajánlatára nevezte ki honfiak közül a király. A bánok az Anjou-kor óta bandériumot is voltak kényszerűek állítani, és pedig a Zsigmond-féle jegyzék értelmében a szlavóniai és a horvátországi külön-külön 500 embert. Már régen enyészetnek indult a banderialis rendszer, mikor a bánnak ebbéli köteleességét az 1609. 28., 1647. 51. és 1715. 114-ik törvények még mindig fenntartották, s az csak a 18-ik század folyamán szűnt meg. A báni bandérium költségét az 1498. 21. czikk tanúsága szerint a király volt köteles fizetni. Ennek fejében a vegyesház idején rendszeren tízezer frt készpénz s ezer

¹⁾ Hampel J. A báni méltóság.

²⁾ P. Ranzanus. Epitome.

³⁾ G. Fejér. Cod. dipl. VII. 4. 191. l. és VII. 5. 166. l.

⁴⁾ Geleisch-Thallóczy. Ragúza okl.-tára. 35. l.

⁵⁾ J. Kukuljevics. Jura r. Croat. I. 201. l.

frt értékű só járt ki¹⁾, később megszabott járandóságok utalványozására találunk példákat, a mint Zrínyi Miklóst 1542-i kinevezési okmánya szerint 600 lovasra évenként 20—20 frt, s 400 gyalogosra havonként 2—2 frt illeté, még később a társországok harminczad-jövedelmének fele szolgált e célra. A bán katonai hatóságát lényegesen megszorította a határőrvidék alkotása. Ebből csak az Unna és Kulpa közötti véghelyeket helyezte I. Lipót 1703-ban igazgatása alá. Itt szervezte Mária Terézia 1750-ben az első és második báni ezredeket, határozván, hogy azok örökös tulajdonosa a bán legyen, ki az ezredparancsnokokat kinevezés végett az uralkodóknak előterjeszthesse, alezredestől lefelé pedig a tiszteket maga nevezze ki. A hadi tanács azonban csak kapitánytól lefelé engedé a bánnak jogát gyakorolni, mi ellen a szlavón rendek hasztalanul emeltek sérelmi panaszt. A bánok a határőrvidékre vonatkozólag őket megillető jogokat Batthyányi bánnak egy 1700. szept. 30-án a társországok rendivel kötött szerződése értelmében ez utóbbiakkal megoszták²⁾. Az 1848. 9. és 10. törvények ismét kiterjeszték a bán hadügyi befolyását, őt rendelvén tartományában a nemzetőrség parancsnokául, s neki engedvén e csapatok tisztjeinek a honvédelmi miniszter ajánlatára történő kinevezését.

Az 1868-iki kiegyezés Horvát- s Szlavónországoknak hadügyét nem vonta az autonomia körébe, hanem annak igazgatását közvetlenül az államnak hagyta meg. A társországok részéről az újonczokat a magyar országgyűlés szavazza meg, s azok a közös osztrák-magyar hadseregbe soroztatnak. Csak külön horvát-szlavónországi ezredek alakítását s a tengerparti ifjaknak lehetőleg a hadi tengerészetnél való alkalmazását köti ki a törvény.

¹⁾ Korbuly J. A báni méltóság. 110. l.

²⁾ J. Kukuljevics. Jura regni Croat. I. 366., 431. és 360. l.

A társországokból kikertülő honvédség önmagában kerületet tesz ugyan ki, s vezénnyelve a horvát, azonban korántsem tekinthető önálló hadnak, hanem csak a magyar honvédség részének. Innen van az, hogy a tisztikar egy álladékot képez Dráván innen és túl, egy az előléptetési sorrend, s a tisztektől a magyar és horvát nyelv bírása egyaránt követeltetik. A báni hivataltól a honvédelmi teendők teljesen elvették, a hadi igazgatás a bécsi közös osztrák-magyar hadügy-miniszterre s a budapesti magyar királyi honvédelmi miniszterre bízott, az 1873. 34. t.-cz. 7. §. pedig kimondotta, hogy a bán katonai parancsnokságot nem viselhet.

VIII. A középkorban, midőn az egyházi és világi igazgatás oly sokszorosan fűződött egymáshoz, a politikai és vallási állapot rendesen megfelelő vala. A társországoknak egyházi ügyeiben is mutatkoznia kellett ama tartományi, de sohasem állami különállásnak, mely a világi kormányzat terén jelentkezett. E különállás, legalább a mi a kormányzatot illeti, jelentékenyen különbözött északon és délen, Unnán innen és túl, azonban itt és ott a katolikus püspökök a magyar királyságnak voltak főpapjai s neveik keverten fordulnak elő az uralkodók okleveleinek záradékaiban magyar társaikkal.

Felső- és Alsó-Szlavónia a kalocsai érseki tartománynak képezte alkotó elemét, részint úgy, hogy egy dráván inneni püspökségnek, a pécsinek, hatósága odáig terjedt ki, például későbbi időkben az egész Zanára¹⁾, részint úgy, hogy e vidékeknek saját püspökei a kalocsai főpapnak voltak sufraganeusai, például a boszniai 1258 óta²⁾, a ki ekkor ugyan még nem, de később a társországok területén bírta egyházmegyéjét, — és főleg a zágrábi. Utóbbi fölött a tény-

EGYHÁZI
CZYBK ÉS
KÖZOKTA-
TÁS.

¹⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 480. l.

²⁾ C. du Fresne. Illyricum vetus et novum. 157. l.

leges metropolitai hatalmat annyira gyakorolta a kalocsai főegyház, hogy midőn István püspök 1215-ben káptalanának Sziszeket és Odrát ajándékozta, szükségesnek látta Berthold érsek erősítését kikérni. Sőt az esztergomi érseknek, Magyarország primásának, Dráván túl terjedő hatalmáról is értesülünk V. István 1272-iki iratából, annak értelmében a két folyó között a kamarai nyereség, helyesebben mardurina, után tizedszedési joga lévén. A zágrábi teljesen egy sorban áll a többi magyar püspökséggel, püspökei gyakran más magyarországi megyékbe tételnek át, jószágai felől II. Ferdinánd 1629. szept. 18-án mint magyar király intézkedik, jövedelmei üresedés alatt Miksa főherceg 1598. jan. 31-i rendelete szerint a magyar kamarához szállítatnak¹⁾. Zágráb főpapjait az 1563-ban végleg megállapított formula szerint az uralkodó „azon királyi kegyűri jog erejénél fogva“ nevezi ki, melylyel „Magyarország minden egyházi javadalmainak adományozására Magyarország más királyaiaként“ bír²⁾. A püspökség birtokainak egy része nem is fekszik a társországok területén. Somogyi jószágait már IV. Béla említi 1226-ban és 1269-ben³⁾, János püspök budai házat hagyja reá 1433-ban, I. Ferencz pedig 1801-ben a biléti uradalmat adományozza Torontálmegyében. Hasonlóképen kapja a káptalan 1822-ben ugyanott Mődöst⁴⁾.

Horvát-Dalmátország papsága szintén a magyarországinak kiváltságait élvezé Kálmán király 1111-i arbei privilégiuma folytán, csupán a püspök vagy főesperes által volt pörbe idézhető s rendesen szedte tizedeit⁵⁾. Azonban a magyarországi metropoliták hatalma ide ki nem hatott, régi idők óta a spalatói, IV. Anasztáz 1154. okt. 17-i ren-

¹⁾ Pesty Fr. Száz levél. 379., 264. és 260. l.

²⁾ B. Kerchelich. Hist. eccl. Zagr. I. 54. l.

³⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 54. és 144. l.

⁴⁾ Pesty Fr. Száz levél. 259., 269. és 270. l.

⁵⁾ Lucius. De regno Dalm. et Croat. 118. l.

delkezése folytán a jádrai, s Dél-Dalmáciában azonkívül a ragúzai érsek kormánykodván. 1155-ben a pápa a gradai patriárkát rendelé e vidék primásául¹⁾. Később a spalatói érsekek szerezték meg a primási méltóságot, János érsek 1283. máj. 12-én s 1293. máj. 12-én kelt okmányainak tanúsága szerint. Mindazonáltal e királyságok püspökei egy testet képeztek a magyar főpapsággal, s ha tartottak is magukban zsinatot, például Spalatóban az 1185-ik évben²⁾, megjelentek a magyarországin is, mint Udvardin 1305-ben³⁾. Működtek az esztergomi primáság területén is, és pedig úgy egyházi, mint polgári ügyekben. Az előbbire példa Tragurum ama püspöke, ki Petrinia lakóit oldozta fel a zágrábi püspök megegyeztetével annak átka alól, az utóbbira a spalatói érsek és a korbáviai püspök, kik egy góra-megyei jószág fölött folyó perben kértek be esküt⁴⁾. A dalmát-horvát főpapi székeket helyenként a pápa töltötte be, mint a jádrait⁵⁾, másutt magán kegyuraság alatt állottak, mint Arbeban⁶⁾, IV. László 1289-i diplomája folytán Korbávián és Zengen, Miklós ágostonrendi provinciálisnak a Garayak által történt kineveztetése szerint Abszarumban⁷⁾. Leggyakrabban királyi szabadságlevél választást engedett a városokban. Azonban a magyar királyok nem szüntek meg azon munkálni, hogy az egyház körül őket Magyarországon megillető jogokat Kroáciára és Dalmáciára kiterjeszthessék. Már Tragurum 1108-i⁸⁾ s Fára említett 1242-i privilégiuma kiemeli, hogy a püspököt a nép választja ugyan, hanem jogait a királytól nyeri. A spalatói érsektől a pápa által

¹⁾ J. Kukuljevic. Cod. dipl. II. 54. és 55. l.

²⁾ J. Kukuljevic. Jura regni Croat. I. 95., 98. és 32. l.

³⁾ Pesty Fr. Száz levél. 290. l.

⁴⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 54. l.

⁵⁾ J. Kukuljevic. Cod. dipl. II. 62. l.

⁶⁾ Farlatus. Illyricum sacrum. IV. 131. l.

⁷⁾ J. Kukuljevic. Jura regni Croat. I. 97. és 172. l.

⁸⁾ Lucius. De regno Dalm. et Croat. 137. l.

követelt esküt Paszkális pápa 1103-i oklevele szerint a magyar főurak vették vizsgálat alá. III. Béla megkísérté a spalatói érsek-nevezés jogát magához rántani, mint ki-tűnik III. Sándor pápa 1181. júl. 6-i leveléből, melyben a régi szokás meghagyását tanácsolja¹⁾. Mátyás a modrusi püspökség betöltésénél 1465-ben felmerült vitában a pápa ellenében már régi jogokat hangsúlyoz s az arragóniai bibornoknak írja: „a magyar nemzet készebb a kettős keresztet, mely országunk czímerét képezi, hármassá változtatni, mint sem belégyezni abba, hogy a magyar korona jogához tartozó javadalmak és püspökségek az apostoli szék által adományoztassanak“²⁾.

A püspökségeké mellett fontos a káptalanok állása. Ismeretes ama nagy szerep, melyet ezek Magyarország régi jogéletében mint hiteles helyek játszottak. E szerepben osztoztak velük Horvát-Dalmátország káptalanai. Így 1369-ben Nagy Lajos a spalatói káptalant utasítja, hogy a Semjének cettinai birtokait körülhatárolja, 1498-ban pedig a szkardónai káptalan tanuja működik közre bizonyos végrendeletileg hagyományozott lukai földeknek egy jádrai kolostor részére történő átadásánál. Azon magyar káptalanok, melyek a társországok földjére kiterjedő püspöki megyében feküdtek, működtek a Dráván túl is, mint 1382-ben a pozsegai káptalan az orbázmegyei Obrov faluért folyó perben³⁾. Hasonlóképen azon káptalanok és konventek, melyek az egész magyar királyság területén eljárhattak. Példa erre a fehérvári 1272-ben a zágrábi püspökség ügyében⁴⁾. A boszniai káptalant azonban II. Ulászló 1498-ban kitiltotta Szlavóniából⁵⁾.

¹⁾ J. Kukuljevics. Cod. dipl. II. 9. és 121. l.

²⁾ B. Kerchelich. Notitiae praelim. 296. l.

³⁾ Pesty Fr. Eltűnt várm. II. 384., 423. és 466. l.

⁴⁾ J. Tkalcic. Monum. ep. Zagr. I. 161. l.

⁵⁾ G. Fejér. Ser. dipl. 60. l.

Volt Horvát-, Szlavón- és Dalmátországoknak a vallási ügyek terén még egy különös kiváltságuk, tudniillik a protestánsokra vonatkozó. A tartomány-gyűlés 1604. 1. határozatában a protestánsokat a társországok területéről kitiltotta, 1609. 1. cikkében meg éppen megengedé, hogy minden eretnek papot elfogjanak, s ha ellenkezik, megöljenek. E szigorú rendelet daczára azt találjuk, hogy a Habsburg-kor elején a protestáns Thurzó nádor, Árhándyak, több Zrínyi, Ungnad bán és ennek neje, Lossonczy Anna, a Dráván túl laktak és birtokoltak, sőt Batthányi 1622-ben anabaptistákat telepített jószágaira¹⁾. Később azonban e e statutumok mindinkább elismerésre jutottak, sőt azokat a magyar országgyűlés is megerősíté 1687. 23., 1715. 125., 1723. 1., 3. és 86. cikkeiben. Utóljára az 1791. 26. cikk 14. szakasza intézkedett, kimondván, hogy ágostaiak és helvét hitűek a társországok határain belül nemesi vagy polgári birtokot tulajdonul nem szerezhhetnek, sem hivatalt nem viselhetnek, s ha valamely ősi birtok-jogot törvény útján beigazoltak, ahelyett más módon, nevezetesen kényszer-csere útján, nyernek kárpótlást. Kivételt képezett néhány alsó-drávai protestáns falu, mely szabad vallásgyakorlatot élvezett. Szabad volt továbbá a protestánsoknak az iparüzés.

Az 1868-iki kiegyezés az egyházi ügyeket a közoktatással egyetemben az autonomiának körébe sorolván, igazgatásukra a zágrábi kormányának külön osztályát rendelé egy főnök vezetése alatt, törvényhozási szabályzásukat pedig a horvát-szlavón-dalmát országgyűlésnek engedé át. Törvényesítettett a zágrábi püspökségnek már az 1845. horvát 8. cikkben kért s a provizórium alatt megtörtént érsekséggé való emelése a társországok területén létező egyházmegyékre kiterjedő metropolitai hatósággal. Érvény-

¹⁾ G. Gyurikovics. De situ Slav. et Croat. III.

ben maradt a protestánsoknak ugyanakkor történt emancipációja. Az 1873. okt. 21-i törvény kimondta az izraeliták egyenjogúsítását. Az 1874. okt. 14-i törvény szabályozta a népoktatást, a horvát nyelv köteles tanítását parancsolván. Az 1874. január 5-iki, az 1875. aug. 26-i és az 1876. szept. 11-i törvények szervezték a zágrábi egyetemet. Végre az 1875. június 23-i törvény engedélyezé a horvát-szlavón vallási és tanulmányi alapok ingatlanainak eladását, melyeket a hasonrendeltetésű magyar alapokból az 1873. 34-ik t.-cz. 6. §-a szakított ki.

CZÍMER ÉS
NYELV.

IX. Befejezésül még két oly különös kiváltságról kell szólanunk, mely ha nem fontos, úgy mindenesetre legalább figyelmet érdemelő államjogi helyzetük meghatározásánál. Értem a nyelv és címér használatának kérdését autonómikus életük körében.

Szlavóniának II. Ulászló adományozott 1496-ban címert¹⁾. Ez két folyó által három mezőre, két kékre és középtűt egy vörösre osztott paizs. A felső mezőben csillag, a középsőben futó nyest van, az alsó üres. Horvátország címere, húsz ezüst és húsz vörös koczka, valószínűleg későbbi eredetű. A dalmát címér kék mezőn három koronás leopárd-fejet ábrázol. Mind a három fölvetetett az 1874. február 9-i legfelsőbb elhatározással megállapított magyar birodalmi címérbe, s ott Dalmáciáé a felső jobb oldalt, Kroáciáé a felső bal, Szlavónországé pedig az alsó jobb sarkot foglalja el. A társországok színei vörös, fehér és kék. A 1868-iki 30. törvénynek megfelelően Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok tartományi igazgatásukban saját színeikkel és szent István koronája által fedett címereikkel élnek, az állami kormányzat azonban területükön az állam-címert használja. Azon éptültre, hol

¹⁾ Palugyai I. Kaps. részek. 45. l.

a magyar országgyűlés tárgyal a társországokra szintén kiható ügyeket, az utóbbiak lobogója is felvonandó. Az állam-címérnek magánosok által való alkalmazására Dráván túl is a miniszterelnök ad engedélyt.

A címerek kérdésénél nagyobb horderejű a hivatalos nyelv. Hajdan nem ismertek ilyet. Okmányokat, törvényeket latinul szerkesztettek, a tárgyalásoknak, tanácskozásoknak azonban közhasználatú nyelven kellett folyniok, egy 1527-i levél tanúsága szerint²⁾. Ilyen pedig Horvátországban és Szlavóniában főleg a szláv, mellette azonban a 15-ik századig a magyar vala. A 13-ik és 14-ik századból egész sor horvát-szlavón vonatkozású latin okirat maradt reánk, hol „liget“ kitétel s magyar helynevek fordulnak elő, a fák tölgyfának, nyirnek, csernek, egernek, bikknek, gyertyánnak, hársnak neveztetnek³⁾. A társadalmi érintkezés és műveltség nyelve az előkelők között még jóval későbbben is a magyar maradt. Csak Zrínyi Miklós költői munkáit, Faustus Verantius szótárát, Draskovich „Horologium Principum“ fordítását kell említenem. A zágrábi püspöki törvényszék neve is „sokadalom“ még a 17-ik században⁴⁾. Lassanként azonban a magyar nyelv kiszorult a Dráva-Unna közéről, s mikor 1790-ben a magyar országgyűlés törvényt hozott a nemzeti nyelv érdekében, az ellen a szlavóniai küldöttek előbb röpiratban tiltakoztak, majd 1805-ben a tartom.-gyűlési rendek határozattal biztosították területükön nem a horvát, hanem a latin nyelv uralmát. Mindazonáltal ők maguk hatottak oda, hogy a magyar nyelv iskoláikban ne, mint az 1792. 7. cikk megszabta, rendkívüli, hanem rendes tárgy legyen, erre nézve 1827. szept. 10-én határozatot hoztak, 1836.

¹⁾ Horvát I. Über Croatien 102. l.

²⁾ Gyurikovics Gy. A magyar nyelvnek stb.

³⁾ Pesty Fr. Száz levél. 373. l.

aug. 5-én pedig az országgyűlésre küldött követeiknek utasítást adtak. Kívánatukat az 1844. 2. cikk 8-ik szakasza valósította meg. Ugyanazon törvény 7-ik szakasza elrendelése, hogy a magyar törvényhatóságoknak magyar, s a horvátoknak latin ítiratai kölcsönösen elfogadtassanak, a 3-ik szakasz pedig megengedé, hogy az országgyűlésen, melynek tárgyalása magyarul folyik, a társországok követei még hat évig latinul szólhassanak. Ennek daczára azonban 1847. decz. 4-ikén a főrendiházi követ küldőinek akaratóból magyarul szólott, hogy nemzetünk iránt táplált ragaszkodásuknak kifejezést adjon. Ugyanazon évben emelte a tartomány-gyűlés 10. cikkében a latin helyett a horvátot hivatalos nyelvvé. Azután a zavar esztendei következtek, végül pedig az 1868-iki 30. cikk alkotott új szabályokat. Ezek szerint a magyar országgyűlésen a társországok képviselői és főrendei horvátul szólhatnak, a törvények pedig horvát nyelven is adatnak. Az 56-ik szakasz az autonom igazgatás és törvényhozás, az 57-ik a társországok területén működő állami hatóságok hivatalos nyelvéül rendelése a horvátot. Ez intézkedésekből vitás kérdések támadtak s a kiküldött magyar regnikoláris bizottságnak három irányban kellett 1887. márcz. 11-én betervezett jelentésében a horvát követelések ellen síkra szállania. Először is vitatá, hogy a társországokban lévő hivatalok állami címerein a horvát fölirat mellett magyar is tehető ki, vagy azok esetleg minden fölirat nélkül alkalmazhatók. Másodszor hangsúlyozá, hogy a magyar vasutak csak állami vállalatot s nem állami hivatalt képezvén, azok a kiegyezési törvény daczára is alkalmazhassák Dráván túl hivatalos nyelvül a magyart. Harmadszor fenntartá a központi kormány részére azon jogot, hogy a kezelés könyvéte végett Horvát-Szlavónországok részére adott irataiban a horvát mellett a magyar nyelvet is használhassa. Ily stádiumban van jelenleg a kérdés.

És ezzel kimerítettük a társországok különös jogainak tárgyalását. Mindannyi jelei e jogok Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok autonom politikai életének, végelemzésükben azonban egyszersmind bizonyítékai annak, miszerint e királyságok címét viselő tartományok az egységes magyar államnak kiegészítő részei.

TARTALOMJEGYZÉK.

Tájékoztató	Lap 1
-----------------------	----------

Első Rész.

A TÁRSORSZÁGOK TERÜLETI ALAKULÁSA.

I. A horvát államalkotás	9
II. A magyarok hódításai	13
III. Szlavónország keletkezése	18
IV. Szlavónország területe	23
V. A drávántúli kerület négy megyéje	31
VI. Muraköz	36
VII. Dalmácia, Horvátország és Alsó-Szlavónia elvesztése	38
VIII. Ál Horvátország és Ál-Szlavónia	41
IX. A társországok területe a legújabb törvények szerint	47

Második Rész.

A TÁRSORSZÁGOK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZÖTTI KÖZJOGI KÖTELEK JELLEGE.

I. Fegyveres hódítás, mint a magyar állam jogzíme a társországokra	53
II. A korona és a társországok	56
III. Partes subjectae	62
IV. A ceteri királyválasztás	65
V. Partes annexae	70
VI. A pragmática sanctio	74
VII. A társországok elszakadása	78
VIII. Az 1868-iki kiegyezés	81
IX. Az 1868-iki 30. t.-cz. eltörlése	85

HARMADIK RÉSZ.

A TÁRSORSZÁGOK KÜLÖNÖS JOGÁLLÁSA A MAGYAR
ÁLLAMBAN.

	Lap
I. Tartomány-gyűlés	91
II. A magyar országgyűlésen való megjelenés	100
III. A báni méltóság	104
IV. Beligazgatási szervezet	113
V. Adó- és pénz-ügy	128
VI. Igazságügy	137
VII. Hadügy	147
VIII. Egyházi ügyek és közoktatás	153
IX. Czímer és nyelv	158

100 -

1911

Nr. 2017-02-02.
NKE EKK KTK Kari Könyvtár

Helyben! *00071075* Amzeai's

